2008. LXII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM

Alapította Heimler Károly.

Kiadja:
a Soproni Szemle Alapítvány

Főszerkesztő:

Szerkesztőbizottság:
DOMONKOS OTTÓ, GIMESI SZABOLCS, GÖMÖRI JÁNOS, HÁRS JÓZSEF titkár, olvasó- és technikai szerkesztő, JANKÓ FERENC, KUBINSZKY MIHÁLY, MOLNÁR LÁSZLÓ, PÁPAI LÁSZLÓ, SARKADY SÁNDOR

Soproni Szemle. A Soproni Városszépítő Egyesület helytörténeti folyóirata. Alapította Heimler Károly.

Megjelenteti a Soproni Szemle Alapítvány, Sopron Megyei Jogú Város támogatásával.

Felelős kiadó Dr. Bartha Dénes. Megjelenik évente 4 alkalommal, összesen 24 ív terjedelemben

2008. LXII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / Sopron és térsége – Sopron és polgárai Tanulmányok Tirnitz József emlékére

Tirnitz József
(Sopron, 1926. március 11. – 2007. április 7.)

„Köszönjük hűségét, kitartását hivatali munkájában, levéltárosi szolgálatában. 40 éven át készségesen segítette a kutatók százait a város és környéke múltjának jobb megismerésében. Nyugdíjasan is szívesen segített fiatalabb szaktársainak, mert az igazság megismerése az örök Igazsághoz is közelebb visz bennünket, a város szeretete pedig megóv mindnyájunkat a gyökértelenség érzésétől.”

(Részlet Csóka Gáspár OSB, 2007. április 13-án mondott búcsúztatójából)

116TABULA BONAE MEMORIAE

Askercz Éva (Sopron – Budapest)

Bana József (Győr)

Csizmadia Lászlóné (Sopron)

Csóka Gáspár OSB (Győr)

Erdősi Istvánné (Harka)

Égető Melinda (Budapest)

Feiszt György (Szombathely)

Frank, Norbert (Mattersburg)

Gecsényi Lajos (Budapest)

Gerendofné Kékes-Szabó Viktória (Sopron)

Gimesi Szabolcs (Sopron)

Gömöri János (Sopron)

Gürtler, Wolfgang (Eisenstadt – Wien)

Hárs József (Sopron)

Horváth Zoltán (Sopron)

Katona Csaba (Budapest)

Keveházi Katalin (Szeged)

Kiss Jánosné (Sopron)

Kokas Károly (Szeged)

Kubinszky Mihály (Sopron)

Molnár László (Sopron)

Molnár Lászlóné (Sopron)

Monok István (Szeged – Budapest)

Nagy Tamásné (Sopron)

Néma Sándor (Győr)

Németh Ferenc (Sopron)

H. Németh István (Budapest)

Ötvös Péter (Szeged)

Pápai László (Sopron)

Polán Miklósné (Sopron)

Polgár Tamás (Kaposvár)

Sarkady Sándor (Sopron)

Szende Katalin (Budapest)

Tóth Györgyné (Sopron-Balf)

Tóth Imre (Sopron)

Varga Szilvia (Sopron)

Winkler Gábor (Győr – Sopron)

A Soproni Szemle szerkesztősége, a Soproni Levéltár munkatársai, valamint Tirnitz József barátai és tisztelői e számmal emlékeznek a 2007. április 7-én elhunyt tudós főlevéltárosra. Tirnitz József felbecsülhetetlen értékű segítséget nyújtott a hazai és külföldi kutatóknak a Sopron városával és a történeti Sopron megyével kapcsolatos levéltári anyagok kutatásához, amelynek eredményei részben e folyóirat hasábjain láttak napvilágot. Így illendőnek tartjuk, hogy az emléke előtt tisztelgő tanulmányok és visszaemlékezések csokra is itt jelenjen meg.

2008. LXII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / Sopron és térsége – Sopron és polgárai Tanulmányok Tirnitz József emlékére / Bácskai Vera: Elkülönülés és közeledés: a nyugat-dunántúli városi elitek átalakulása a 18–19. században*

117Bácskai Vera: Elkülönülés és közeledés: a nyugat-dunántúli városi elitek átalakulása a 18–19. században[*(1)]

A vizsgált korszakban Dunántúl városhálózatát 6 (majd 8) szabad királyi és mintegy 200 mezőváros alkotta: közülük csak egy tucat töltött be egy-egy nagyobb régió gazdasági, állami és egyházigazgatási, valamint kulturális központjaként valódi városi szerepkört. További 10-12 sorolható jelentős piacközponti szerepkörük révén a fontosabb kereskedelmi csomópontok közé.

A Dunántúl a kisvárosok világa volt. E minősítés alapjául nem annyira csekély népességszámuk szolgál, hiszen akadt közöttük tízezernél népesebb város, mint Győr, Pápa, Pécs, Sopron és Székesfehérvár. Inkább az őstermelés továbbélése, helyenként növekvő jelentősége, az ipari termelés céhes, kézműves kereteinek megmerevedése és egyre inkább helyi jelentőségűvé válása utasítja többségüket európai léptékben a kisvárosok körébe. Ebből következik, hogy a városi vezetőréteg „elit” megjelölése nem felel meg a szociológia elit fogalmának: helyi elitről, a városi társadalmi hierarchia csúcspozícióit betöltő csoportról van szó, amelynek tagjai (kevés kivételtől eltekintve) makroszinten nem felelnének meg az elit kritériumainak.

A városi elit meghatározó tényezőinek a vagyon, hatalom (mármint a városvezetésben elfoglalt pozíció) illetve a nemesi rendi állás tekinthetők. A polgári oldalon a 18. század végéig vagyon és hatalom nagyjából egybeesett: a magisztrátus tagjai, illetve a városvezetés főbb hivatalnokai többnyire a vagyonos polgárok közül kerültek ki, vagy gazdag polgárcsaládok tanult fiai voltak. A hatalmi pozíció tekintetében alárendelt szerepet játszó külső tanácsba, illetve választópolgárságba (Ehrsame Bürgerschaft, electa communitas) túlnyomórészt a középrétegek képviselői kerültek. Mivel a század első felében a városok piaci kapcsolataiban és gazdasági fellendülésében a kézművesipar vezető szerepet játszott, a városvezetést is a vagyonos kézművesmesterek uralták. Az akkor még főleg a helyi lakosság igényeit kielégítő, kevéssé vagyonos kiskereskedőknek csak egy-egy képviselője jutott a városvezetésbe, többnyire a külső tanácsba. A polgári elit legfőbb törekvése a privilégiumok sértetlenségének biztosítása volt, ami a városi autonómia megőrzése szempontjából a földesúrral, illetve a szabad királyi városok esetében a kormányhatóságokkal szembeni fellépésben pozitívumnak bizonyult, a város gazdasági fellendülése szempontjából – például a céhszabályzatok merev alkalmazása esetén – rendkívül károsan hatott.

Bár a városban élő nemesek mindegyike rendi állása révén magasabb rendűnek érezte magát a polgároknál, jelentős részük, a rendszerint kevéssé jövedelmező mesterségeket 118űző, vagy őstermeléssel foglalkozó kisnemesek sem tevékenységük, sem vagyonuk vagy életmódjuk alapján nem különböztek a városi középrétegektől. Legfeljebb a túlnyomórészt a szabad királyi városokban és megyeszékhelyeken nagyobb számban élő birtokos nemesség (többségüket megyei tisztségük kötötte huzamosan a városhoz) sorolható a városi elithez.

Felmerülhet a kérdés, hogy a városban élő nemesség vajon a városi társadalom szerves részének tekinthető-e, vagy csupán történészi konstrukcióról van-e szó. Úgy vélem, hogy rendi különállásuk ellenére a város részének tekintették magukat, ezt bizonyítja, hogy az egész korszakban a belső tanács tagjainak nagy része közülük került ki. Nemcsak a jogi képzettséget, szakszerű ügyintézést igénylő posztokat töltötték be, de sok esetben a legerősebb döntéshozói csoportot ők alkották. A nemes tanácstagok egy része a birtokos nemesek tanult fiaiból került ki, más részük nemesített polgár volt. A polgári érdekekkel való azonosulásukat bizonyítja, hogy a város ügyeiben eljárva, néha nemes városlakó társaikkal is szembekerülve, a városi érdekeket képviselték, mint például Szombathelyen. Rokoni és egyéb kapcsolataik révén közbenjárásuk a megyénél, de sok esetben a kormányszékeknél is

jóval hatékonyabbnak bizonyult, mint a polgári tanácsnokoké. Társadalmi betagozódásuk tényét támasztja alá az is, hogy egyre több nemes (sőt főnemes is) kérte felvételét a polgárok közé, nemcsak a jelentősebb királyi városokban, de olyan kis népességű püspöki mezővárosban is, mint Szombathely.

A várospolitika területén a nemesség és a polgárság érdekközösségét erősítették a városi élet kellemeinek, kényelmének növelésére irányuló törekvések, a város csinosítását célzó intézkedések is. Nem egy esetben éppen a megyei urak sürgetik az utcák kövezését, tisztítását, s a polgárokkal együtt szorgalmazzák színtársulatok meghívását, mert egyre többen töltik a téli szezont a városban, amely érdekesebb eseményeket, szórakozási (és bevásárlási) lehetőséget nyújtott számukra, mint falusi kúriáik. A nemesség tartósabb jelenléte a városokban nemcsak az igényesebb fogyasztóközönséget növeli, de építkezéseik, életformájuk, szórakozási szokásaik mintául szolgálnak a város vagyonosabb polgárai számára is.

Mindezek ellenére a városi elit két csoportja, a nemesek és polgárok közötti érintkezés inkább hivatali, politikai, mint társadalmi jellegű volt. Társasági életük feltehetően elkülönült, érintkezésük többnyire a városi ünnepségeken, körmenetekben, tisztújítási közgyűléseken való közös (de elkülönült) részvételükre korlátozódott. Házassági kapcsolatok többnyire csak a nemesített polgárok és a birtokos nemesek között jöttek létre. Az egyes elitcsoportok között etnikai különbségek (magyar nemesség és – Győr kivételével – túlnyomóan német polgári felső réteg), és a vallási különbségek is határvonalakat húztak.

A 18. század végétől figyelhető meg módosulás a városi elitek összetételében és a különböző elitcsoportok egymás közötti viszonyában. Az átalakulás a 19. század első felében, a társadalmi hierarchiának a gazdasági változások hatására történt átrendeződése és nem utolsósorban a reformkor (Vormärz) politikai indíttatásainak 119hatására öltött pregnáns formát. E korszakot a politikai elittől elkülönülő, főleg nagykereskedőkből és vállalkozókból álló gazdasági és vagyoni elit kialakulása, a képzettség presztízsének felértékelődése, a tisztviselők és értelmiségiek sorainak polgári és plebejus származásúakkal való feltöltődése, az úgynevezett „művelt közönség, művelt polgári réteg” még elég diffúz kategóriájának megjelenése, a nemesség és a művelt polgári felső réteg közötti közeledés jellemzi.

A városigazgatás összetételében e társadalmi változások csak lassan, késedelmesen tükröződtek, mivel mind a belső, mind a külső tanács vagy az Ehrsame Bürgerschaft tagjai életük fogytáig töltötték be e tisztet, a tisztújításkor csak a megüresedett helyeket töltötték be. Ennek ellenére a belső tanácsból mindinkább eltűnnek a kézművesek, helyüket szakértelemmel rendelkező, képzett tisztviselők foglalják el, nemcsak a királyi városokban, de kisebb mértékben a jelentősebb mezővárosokban is. Pápán például 1848-ban egy kereskedőt és egy gyárost is beválasztottak a belső tanácsba, 1849-ben pedig a városi tisztikar 15 ismert foglalkozású tagja között 10 ügyvéd, 1 kereskedő és 1 építész található, a kézművesek száma mindössze 3 volt. A tanácstagok mindinkább fizetett hivatalnokokká váltak, anyagi helyzetüket és presztízsüket nem annyira javadalmazásuk, mint a család vagyona, tekintélye és saját képzettségük alapozta meg. Az Ehrsame Bürgerschaftban a kézművesipar gazdasági szerepvesztése következtében csökkent a mesterek dominanciája, a megüresedett helyeket növekvő számban kereskedők, hivatalnokok és értelmiségi foglalkozásúak töltötték be. Győrött 1831-ben a választópolgárság 35%-át tették ki a kézművesek, 1846-ban ez az arány 28%-ra csökkent: a testületnek több mint a fele kereskedőkből és vendéglátókból állt. Székesfehérváron nemcsak nemes, de két arisztokrata tagja is volt a testületnek. A kézművesek nagyobb arányban csak a hanyatló, vagy városi szerepkörüket elvesztett települések vezetésében maradtak meg (például Kőszegen, Kismartonban, Ruszton). Ezekben, más városoktól eltérően, a gazdálkodók is jelentős szerephez jutottak a városvezetésben.

Ha korábban a vagyonos polgárok szinte kivétel nélkül a városvezetésbe kerülve igyekeztek gazdasági

pozícióikat és befolyásukat megerősíteni, a 19. századi nagykereskedők és vállalkozók egy része nem is pályázott ilyen babérokra. Egy részük – elsősorban a zsidó nagykereskedők – számára ez a lehetőség meg sem adatott, más részük felismerte, hogy újszerű, vállalkozói tevékenységük feltételeinek megteremtését a városvezetés inkább fékezi, mint elősegíti. Több támogatást remélhetett a liberális nemesség helyi és országos képviselőitől, ezért támogatta azok reformelképzeléseit, gazdasági vállalkozásait. A soproni születésű, nagykereskedői pályáját Pesten kezdő, majd szülővárosába visszatért Tschurl Eduard 1844-től egyik kezdeményezője, majd vezetője volt a Sopron–bécsújhelyi vasút építésére alakult társaságnak, és e minőségében szoros kapcsolatba került gróf Széchenyi Istvánnal. Győrött a Thoma János kereskedő által alapított Gőzmalom Részvénytársaság zömmel kereskedőkből álló igazgatóságában részt vett a liberális nemesség két képviselője, gróf Zichy Ottó és Lukács Sándor is. Ugyanitt a gabonakereskedő társaságoknak is számos városi nemes 120volt tagja (köztük az említett Zichy Ottó). Azaz a polgári és nemesi elitek között ekkor már nemcsak a hivatali, hanem a gazdasági tevékenység is kapcsolatot teremtett, a vállalkozó szellemű nagykereskedők egy része elszakadt a városvezetői politikai rétegtől, újabb elitcsoportot alkotva, amely azonban kapcsolatban volt mindkét régi elitcsoporttal.

A 19. században felértékelődött a képzettség, a szellemi, az értelmiségi munka presztízse. Képviselői, mint az egész országban, a Dunántúlon is elsősorban a jelentősebb városokban, elsősorban a megyeszékhelyeken, az iskolavárosokban tömörültek nagyobb számban. Itt volt a legnagyobb az igény ügyvédekre, orvosokra, tanárokra és jobb képzettségű tanítókra. A nagyobb népesség több papot és lelkészt igényelt, különösen a püspöki székhelyeken volt jelentős a számuk. Az értelmiséghez tartoztak még a nagyrészt megyei szolgálatban álló mérnökök is, a honoráciorok számát szaporították az uradalmi alkalmazásban álló tisztviselők. Elsősorban ennek az értelmiségnek, hozzájuk számítva a főiskolák és a gimnázium felsőbb osztályainak tanulóit is, szellemi igényei ösztönözték a városok kulturális életének fellendülését. E helyeken alapítottak nyomdákat, nyitottak könyvkereskedéseket, ők voltak a kölcsönkönyvtárak legfontosabb tagjai, a reformkorban gombamód szaporodó olvasó-egyletek, majd egyéb egyesületek fő kezdeményezői. Rendi állásukat tekintve heterogén csoportot alkottak, nemesek mellett növekvő számban találhatók közöttük a polgárság, kisebb mértékben jobbágyok fiai is. Összekapcsolta őket műveltségeszményük, tudásvágyuk, információ-igényük, s nem utolsósorban az a körülmény, hogy rendi állásuktól függetlenül alkalmazottak, fizetésből élők voltak. Ez a vegyes összetételű értelmiség mind nemesi tagjai mind műveltségük révén befogadást nyert a városi nemesség részéről, de otthonosak voltak a jobb, „műveltebb” polgári körökben is, így közvetítő szerepet töltöttek be a két elitcsoport között. Presztízsük növekedését tanúsítja az a tény is, hogy a kaszinók, már amelyek nem zárták ki kategorikusan a zsidókat, közülük elsősorban a diplomásokat, az orvosokat vették fel.

A reformkorban a társasági élet területén is közeledtek egymáshoz a városi elitek. Egybeolvadásról persze nincsen szó: nemcsak a házassági kapcsolatok maradnak ritkák, az érintkezés is a nyilvánosság és félnyilvánosság keretében marad. A nemesség vacsoráira, házi estélyeire ritkán hivatalosak a polgári elit tagjai, és az utóbbiak is saját körükből fogadják vendégeiket, egymás közt tartják házimulatságaikat. Az érintkezés, „vegyülés” fő színhelye az egyesületi élet, a jótékonysági, vagy farsangi bál.

A liberális reformer nemesség nemcsak gazdasági szempontból tulajdonított nagy fontosságot a városok fejlődésének, hanem azért is, mert ezeket tartotta a műveltséget és tudást előmozdító civilizációs központoknak. E küldetésük teljesítéséhez, valamint az érdekegyesítés politikai célkitűzése megvalósításához elengedhetetlennek érezte a túlnyomórészt németajkú városi polgárság magyarosítását. Ez az oka annak, hogy az 1840-es évek publicisztikájában olyan nagy súlyt kapnak a társas élet, a kultúra és művelődés, azaz a városok civilizatórikus szerepének kérdései. A folyóiratok – pozitív, vagy elrettentő példaként – gyakorta értékelik a dunántúli városok társas- 121és egyesületi

életét is. Sopront például a nemesség és a vagyonos polgárság egymástól és a város középrétegeitől való elzárkózása miatt ostorozták. Pozitív példaként említették viszont Szombathelyet, ahol „… a jobb gondolkozású nemesi családok örömmel fogadják társasköreikben a műveltebb polgári rendbélieket”.

A nemesi és polgári elitek közeledése azonban nem volt akadálytalan folyamat. Szinte minden jelentősebb dunántúli városban megalakultak a nemességet és a művelt, jómódú polgárokat egyesíteni hivatott kaszinók. A polgárságot többnyire a vagyonos kereskedők és a diplomások: orvosok, ügyvédek képviselték, példa erre a soproni kaszinó. A nemes felbuzdulást követően a legtöbb helyen a nemesek és polgárok hamarosan feszélyezőnek érezték az együttlétet, ezért sorra alakultak meg a külön polgári kaszinók. Így például Szombathelyen alig négy évvel a kaszinó megalakulása után 1837-ben újabb olvasótársaságot alakítottak, alapító tagjai közül tíz jómódú kézműves volt, három kereskedő és két városi tisztviselő mellett. A tisztviselők és értelmiségiek másutt is mindkét kaszinó társas életében részt vettek. Az alapszabályok ugyan hangsúlyozták, hogy a tagfelvételt rendi, vallási különbségek nem befolyásolhatják, a zsidó elit tagjai előtt azonban túlnyomó többségük zárva maradt. Sajátos módon a ritka kivételek a nemesi kaszinók közül kerültek ki, a Dunántúlon példa erre a pápai kaszinó, vagy az 1837-ben alapított nagykanizsai olvasótársaság, amelynek vezetőségébe is bevettek zsidókat. Kevésbé feszélyezett, kötetlenebb érintkezést tettek lehetővé a szaporodó, és egyre elegánsabb külsőt öltő kávéházak.

Az elitek közeledése szempontjából eredményesebbek voltak a kulturális, tudományos, a színházépítési vagy színpártoló egyletek, vagy az olvasótársaságok. Közös volt részvételük a jótékonysági, és városszépítő, csinosító egyletekben, amelyek befolyást gyakoroltak a városi szociálpolitikára, illetve városrendezési, fejlesztési tervekre. Míg a 18. században a várost érintő döntések mind felülről, a magisztrátustól eredtek, a 19. században az egyesületek révén, az elitek civil kezdeményezésekkel tudták erőteljesebben befolyásolni a tanácsi döntéseket.

122Bariska István: Egy elfelejtett Treskovitz-levél 1528-ból

A Treskovitz levél forráshelye

Elfeledett levélről szólunk és nem ismeretlenről. Azért van ez így, mert Chernel Kálmán, a város historikusa 1878-ban már közölte Wolfgang Treskovitz (Treskovics) levelét.[2(2)] Feltűnő, hogy a szerző úgy tárta olvasói elé ezt a felettébb érdekes írást, hogy tartalmával közönségét egy kicsit magára hagyta. Azt hisszük, tudjuk, hogy mi volt ennek az oka. Chernel ezt a levelet az ún. kőszegi ostromnaplóban találta,[3(3)] mely forrás valójában oklevelek másolatát tartalmazó könyv. Az 1532. évi ostrommal pedig csak néhány oldala foglalkozik. Nem is ezt a címet viseli, hanem azt, amire készült: „*Abschrifften der Kö[niglichen] Kay[serlichen] Statt Günsz allten Freyhaytn*”, azaz „*Kőszeg királyi, császári város régi kiváltságleveleinek másolatai”*. Hogy miért kapta ezt a titulust, erről még lesz szó.

A levél rövidített szövege

A kötet valóban Kőszeg 1532. évi török ostroma rövid históriájával kezdődik, amelyet Pangratz Swankler, Kőszeg korabeli jegyzője állított össze és írt le 1533-ban. Chernel ebben a környezetben találta Treskovitz levelét, a könyvnek abban a részében, amelyet a város török napjairól írt. A török ostrom történetének terebélyes fája azonban hatalmas árnyékot vetett erre a kötetre (is), ezért a többnyire a kőszegi közép- és korai újkori oklevelek másolatait és fordításait tartalmazó forrás ostromnaplóként híresült el, nem pedig akként, amely célból született. Így történhetett az is, hogy Chernel sem bontotta ki az írás tartalmát. Treskovitz írása így nem ismeretlen, hanem elfeledett levél lett. Ezúttal azonban a levél utolsó részét nem közöljük, mert az az oklevelek regesztázásának technikai részére vonatkozik, így külön tanulmányban szeretnénk vele foglalkozni. De következzék a levélrészlet:

„Wolfgangus Morauus Treskouites, Incola oppidi Guns Pancracio Swankler ex Augusta Vindelicoru[m] eiusdem oppidi Guns pr[a]ecipuo iuratoq[ue] Consuli Compatrino suo charissimo S[alutem] D[icit].

Coegit me tandem Pancraci prudens circumspectio tua, ut antiquus ego antiquoru[m] superiorumq[ue] Hungari[a]e regu[m] ac proceru[m] quorundam antiquas ac pene antiquatas litteras olim Ciuitati datas renovarem, inq[ue] libellum lectu promciores redigere[m].

123*Neque vero tamen contentus esse voluisti, Vt eas, qu[a]e scripti erant sermone utcunq[ue] Latino, nisi et in nostram illas linguam Germanica[m] versas e regione excriberem; quippe probe callideq[ue] perpendens, plures ex eisdem literis et lectu pariter et intellectu obscuras esse, possetq[ue] aliqando contingere, vt uel cauto eciam ac erudito lectori causato rubore imponant.*

Idq[ue] qu[o]d olim iam contigisse audiuimus. Nam dum semel generosus Comes Henrichus, Joannis Comitis de Hardekh pater (in cu[iu]s dicione tunc ciuitas erat) semet huc presentem contulisset, ciues consilio adunito persuasi, libertate eoru[m] antiqua se per illu[m] seruari supplicarunt; at qui dum libertatum ipsoru[m] instrumenta sibi exhiberi postulasset. Allat[a]e sunt coram eo litter[a]e antiqu[a]e p[er] quendam eo tempore Scolasticu[m] perlegend[a]e, at qui explicatas intuitus obmutuit, non tantu[m] intelligere, sed nec legere eas ualens, propter qu[o]d a Comite pr[ae]fato seuerius increpitus ingenti uultum rubore perfusus abiuit […]. Vale Pancraci vir prudentissime et me dominis meis ciuibus conmenda. Ex tugurio nostro Decima Februarii Anno domini Millesimo quingentesimo vigesimo octavo”.[4(4)]

Anélkül a pár sor nélkül, amelyet itt most nem közlünk, a mi történetünk azért kerek marad. Talán mondanunk sem kell, hogy a levélnek van város-, igazgatás- és levéltár-történeti vonatkozása, nem szólván az archontológiai vonatkozásairól. Az olykor hevenyészett latinsággal fogalmazott levél írója az a Wolfgangus *Moravus* Treskovitz, aki *„compatrino suo charissimo*”, azaz legkedvesebb földjének nevezi Kőszeg 1528. évi jegyzőjét, Pangratz Swanklert. Ez a kitétel egy kicsit megtévesztő lehet. Swankler ugyanis az intituláció szerint augsburgi származású. Treskovitz magát ugyan kőszegi lakosnak tartja *(„incola oppidi Guns”)*, ám Swankler augsburgi származását talán éppen azért hangsúlyozta, mert benne a közöset akarta kiemelni.

Mi mit mond az első mondat? *„Pangratz, a te okos megfontoltságod végre valahára arra késztetett engem, hogy Magyarország egykori régi királyainak és főméltóságainak, valamint előkelőinek egykor a városnak adott régről maradt szabadalom-leveleit felfrissítsem, és a könnyebb olvasásra*

kötetecskébe szerkesszem."

Ezt erősíti az a körülmény is, hogy Kőszeg a 16. században lényegében német nyelvterületről hívott szakembereket a jegyzői teendők ellátására. Pangratz Swankler 1527 és 1551 között látta el ezt a feladatot, Paul Dauchner 1559–1584 között vezette a városi adminisztrációt. S ha humanista „*Moravus*" neve alapján lehet hinni Treskovitz morva származásának, úgy ő is Augsburgon keresztül érkezett Kőszegre, ahol aztán Swanklerrel jegyzővel találkozott,[5(5)] és vannak utalások arra, hogy Treskowitz Sopronban is működött.

124A Treskovitz-fordítás történeti háttere

A levél történetéhez persze el kell mesélni az előzményeket. Sokszor hangoztatott, ezért ismert tény, hogy Kőszeg városa és uradalma számos nyugat-magyarországi társával együtt a 15. században Habsburg-zálogra került.[6(6)] Várható volt, hogy ez következményekkel jár Kőszeg jogállására is. A „*Kőszeg királyi, császári város"* fent idézett titulusa nem volt hivatalos megjelölés, amiként az sem, hogy 1533–1535 között „*römischkaiserliche Majestätsstatt"*, 1638-ban pedig „*kaiserliche Freistadt*", azaz „*római császári felségváros*" ill. „*szabad császári város*" címen adresszálták.[7(7)] Ez utóbbi, 1638. évi változat sem állja ki a hivatalosság próbáját, hiszen ez a formula is csak a magyarországi „*königliche Freistadt*" mintájára készült.[8(8)] Ilyen „*szabad császári város*" kategóriát azonban sem a magyar, sem az osztrák magánjog nem ismer.

Nem is csoda, hogy a Habsburg zálogra került Kőszeg státusza olyannyira bizonytalan lett, hiszen elvesztette korábbi magánjogi pozícióját, új státusba pedig különböző okok miatt még nem integrálódott. I. Ferdinánd 1529-ben utasítást adott arra, hogy a bécsi kancellárián külön kezeljék Kőszeg azon okleveleit, amelyeket a magyar és az osztrák (német) uralkodóktól kaptak.[9(9)] Ez azt jelentette, hogy gondok voltak azon kiváltságok folytonosságának elismerésével, amelyek ott lapultak a város titkos levéltárának ládájában.

A város 1524-ben már megérezhette a kettős megítélés bizonytalanságát. Ekkor ugyanis meghívást kapott az alsó-ausztriai tartományi gyűlésre, ám azt nyomban visszavonták.[10(10)] A magyar zálogváros nem kerülhetett be az alsó-ausztriai hierarchiába. Érthető, hiszen Kőszeg közjogi helyzete nem változott, ugyanis továbbra is a Magyar Korona része volt. A város tehát olyan helyzetbe került, amelyben tisztázni kellett a jogi helyzetét. Magánjogilag Habsburg-zálogvárosnak, közjogilag azonban magyarországi városnak volt tekinthető. Pangratz Swankler azonban végiggondolta ezt a kettőséget.

Jól döntött, amikor 1527-ben megbízta barátját azzal, hogy fordítsa le Kőszeg régi, latin nyelvű okleveleit németre. Swankler persze tudott latinul, mint ahogy az Alsó-Ausztriai Kormányszéken is tudtak. Ahhoz, hogy megerősíthessék a város középkori privilégiumait, el kellett juttatni a szövegeket Bécsbe. Az eredeti oklevelek felviteléről szó sem lehetett, a német változatok viszont kitűnő alapot nyújtottak a tájékoztatásra. A legdöntőbb érv az volt, hogy Kőszeg meg akart szabadulni az uradalom gyámkodásától. Erre viszont csak a középkori jogok továbbélése esetén nyílt lehetősége. I. Ferdinánd végül belement ebbe, de csak az ostrom után. Ezt igazolja az 1533-ban Kőszegnek adott oklevele is.[11(11)] Persze, még hosszú út vezetett a város 1572. évi önállósulásához, a bécsi udvar azonban nem tudott volna eme beható tájékoztatás 125nélkül dönteni. Végül is az a megoldás született, hogy Jurisics

Miklós 1537-ben éppoly jogok gyakorlására kapott felhatalmazást, mint 1407-ben Garai Miklós.[12(12)]

Jurisics azonban alsó-ausztriai nemes volt, neki is meg kellett küzdeni az alsó-ausztriai rendekkel a város jogosítványai érdekében. Ezzel azonban nagyjából elhárultak az akadályok az elől, hogy I. Ferdinánd jelentősen kibővítse a város kiváltságait. De csak nagyjából. Az alsó-ausztriai rendek idegeit különösen az borzolta, hogy I. Ferdinánd úgy garantálta a város magyarországi okleveleinek folytonosságát, hogy közben engedményeket tett a tartományi rendek kárára. Példának okáért felmentette Kőszeget a „*Landsteuer*", a tartományi adó alól, noha a tartományi rendekkel ebben az ügyben nem egyeztetett. Ugyanakkor szabad kereskedelmet biztosított a városnak ugyanezen örökös tartományokon területén.[13(13)] Treskovitz és Swankler összefogását tehát teljes siker kísérte, de az engedmények elszabadították Kőszeg és tartományok közt a kereskedelmi és vámháborút. Magyarország „*régi királyainak és főméltóságainak, valamint előkelőnek egykor a városnak adott, régről maradt szabadalmait"* tehát sikerült átmenteni, hovatovább a tartományokra is érvényesíteni. De ennek az ára már jól ismert. Az alsó-ausztriai rendek indoklása is ésszerű volt, hiszen 1529-ben, majd 1532-ben ugyanannyit szenvedtek a töröktől, mint Nyugat-Magyarország. Kőszeg külön jutalmazása az alsó-ausztriai rendek kárára az ő érvelésükben tehát nem volt indokolt. Jó lenne itt a fonalat továbbgombolyítani, de most itt megálljt kell a billentyűknek parancsolni, mert ezúttal nem erről van szó, hanem a levél mibenlétéről.

Érdekes tanulság a 13. századból

Nehéz meglepetés nélkül olvasni a következő sorokat: „*De csak akkor akartál elégedett lenni,* – folytatta Treskovitz a Swanklernek írt levelet –, *ha azokat az írásokat, amelyek latin nyelvűek voltak, egyenesen a mi német nyelvünkre lefordítva jegyzem be, hiszen jól és okosan megvizsgálva látszik, hogy ezek között a levelek között sok van, amelyeket olvasni és megérteni is egyként homályos, és megtörténhet valamikor, hogy még okos és értelmes olvasóknak szégyenkezést okoznak."*

Tiszta beszéd. A 16. század írástudója, a latinul tudó Treskovitz bevallotta, hogy sok olyan oklevelet talált a kőszegiek között, amelyet elolvasni és megérteni is nehéz volt, azaz mind paleográfiai, mind pedig tartalmi szempontból megizzasztották. Azt gondolta, hogy ezzel azok is így lehetnek, akik felkészültek voltak. Ez a vallomás arra utal, hogy feltételezte, ezzel a problémával állnának szemben a bécsi kancellárián is.

Nos, tudjuk, hogy a 16. században sem volt általános az írni- és olvasnitudás. A 13. századi Kőszegen még kevésbé. Hovatovább még az ebben leginkább felkészült egyháziak között is zavart okozhatott az oklevelek értelmezése. Erre mesél el Treskovitz egy olyan történetet, amely a Kőszeget birtokló Henrik bánnal történt: „*Hallottuk, hogy ez egyszer már meg is történt. Midőn ugyanis a méltóságos Henrik gróf, Hardegg grófjának Jánosnak az apja (akinek uralma alatt a város ekkor állt) ott megjelent, akkor a polgárok egyhangú elhatározással arra kérték, hogy őket régi szabadságukban tartsa* 126*meg. Mikor azonban ő azt kívánta, hogy mutassák meg neki a szabadságaikról szóló irataikat, s a régi okleveleket elé hozták, hogy egy bizonyos akkori scolasticus azokat felolvassa, ahogy rájuk tekintett, elhallgatott, mert azokat nem hogy megérteni, de még csak elolvasni nem volt képes, ami miatt az a fent említett gróftól keményen lehordva, igen piros arccal távozott."*

Még mielőtt ennek a felettébb érdekes történetnek a végére járnánk, idéznünk kell a kőszegi városalapító oklevélre vonatkozó kutatások egyik felvetését. A következőkben idézett meggondolás

Károly Róbert kiváltságlevelére alapozva azt mondja, hogy azoknak a kiváltságoknak a többsége, amelyeket az Anjou uralkodó ekkor Kőszegnek biztosított, egy Kőszegi Miklós tárnokmester idején (1308–1314) kiadott oklevélen alapulnak.[14(14)]

Ismeretes, hogy Károly Róbert 1328. június 3-án Kőszeget királyi városi rangra emelte.[15(15)] Ebben az oklevélben a kőszegi polgárok és hospesek azt kérték, hogy ugyanazon *libertas*ok adassanak nekik, mint *„amelyekkel a civitast hajdan Henrik bán és fia János nádor építette, alapította avagy emelte”*.[16(16)] A fent érintett tanulmány szerzője szerint ezeket a kiváltságokat Kőszegi Henrik (1244–1274) életében nem foglalták írásba. A szabadságok gyakorlása tehát a nádor *„szóbeli engedélyezésén, azaz szóbeliségen”* alapultak. Ezek tehát a *„kőszegiek számára féltve őrzött”* olyan *„íratlan törvényt”* képeztek, amilyenre Európában máshol is volt példa. Ezt a korábbi szóbeliséget váltotta fel Kőszegi Iván (1266–1306) unokájának, Kőszegi Miklós tárnokmesternek az írásbelisége még 1314 előtt. Másként fogalmazva, mondja a tanulmány, vele kezdődött a kőszegi kiváltságok írásba foglalása, és Károly Róbert 1328. évi privilégiumának megalapozása.

Treskovitz 1528-ban keletkezett levele azonban éppen ezt cáfolja meg. A kőszegi latin okleveleket németre fordító Treskovitz még ismerte azt a történetet, miszerint Henrik gróf is írásba foglaltatta a városnak nyújtott szabadságokat. Ezek megerősítésére készült, amikor a fent leírt botrány történt. Ennek a történetnek a hitelességét könnyen kétségbe lehetne vonni, hiszen csak az emlékezet őrizte meg. Vagy ha le is volt írva, Treskovitz arra már nem utalt, hogy honnan, milyen forrásból merített.

A leírt forrásokhoz mereven ragaszkodók szokták elkövetni azt a hibát, hogy csak leírtaknak adjanak hitelt. Van abban valami ellentmondás, hogy az *„íratlan törvény” („lex non scripta”)* létezését elfogadjuk, ha arra későbbi *„írott törvény” („lex scripta”)* hivatkozik. Ha azonban ugyanarra több száz éves emlékezet utal, máris a história szemétkosarába kívánjuk. Mi ezt a hibát nem követjük el, hiszen tudunk Henrik gróf udvartartásáról, tudunk a korabeli kőszegi írásbeliségről. Hogy mást ne mondjunk, jó példa erre a Kőszegi család 1279. évi birtokosztozkodási oklevele is.[17(17)]

Roppant érdekes, hogy a szövegben Henrik gróf fiát, Kőszegi Jánost (Iványt) *„Hardekh grófjának”* nevezik. Soha sehol nem lehet olvasni ezt a változatot. Treskovitz értesülésének hitelességét igazolja ez is. Ugyanis olyan értelmezési közegbe helyezte ezzel Iván személyét, amelyet csak a Kőszegi család és Přzemysl II. Ottokár 127(1253–1278) közti kapcsolatban oldható fel. Köztudott, hogy II. Ottokár 1251-ben lett Ausztria hercege, tíz évvel később IV. Béla pedig a Babenberg-örökségért folyó harcban stájer hercegségről is lemondott a javára. 1268-ban azonban mindkét szomszédos hercegség nemességével szembekerült. Ennélfogva uralmát csak az egyház és a városok segítségével tudta stabilizálni. Ebben a folyamatban épült ki többek között Leoben, Bruck an der Mur és Marchegg városa is.[18(18)] Ezek a városok az ún. várvárostípust (Burgstadt) képviselték. Tudjuk, hogy Kőszeg városát a Kőszegi család, nevezetesen II. Henrik és fia Iván 1266–1274 között alapította.[19(19)] Mint láttuk, erre Károly Róbert 1328. évi oklevele is utalt. Arra azonban nem, hogy a Kőszegi grófok ekkor ezt a szomszédban megismert várvárostípust vették át. IV. Béla halála után a Kőszegi család is II. Ottokárhoz menekült, átadva neki Dobra, Szalónak, Borostyánkő, Kőszeg, Szentvid, Kertes és Roj várait.[20(20)]

II. Ottokár erre a Brno mellett fekvő Hlava várát, valamint az Laa, Neuenburg, Stockerau, Geizin és Stein várát adományozta a családnak.[21(21)] A Treskovitz-féle levélből azonban kiderült, hogy Hardegg várát is. Az ausztriai Hardegg vára fontos erődítmény volt, hiszen közvetlen a morva határon állt, ahol a Thaya mentén Fraintól Hardeggen keresztül a Laaig külön védelmi rendszert részét képezte.[22(22)] A magyar világi hierarchia nem ismerte ekkor a grófi cím fogalmát, amellyel II. Ottokár Kőszegi II. Henrik fiát, Ivánt is felruházta. Ez a magyarázata annak, Treskovitz levele Ivánt Hardegg grófjának titulálta. Innen tudható, hogy Kőszegi Iván II. Ottokár cseh-osztrák-stájer uralkodótól nemcsak várakat,

jövedelmeket, hanem grófi rangot is kapott. Erre utalt Treskovitz a „*Hardegg grófja*” kitételben.

Információinak forrásokon kellett nyugodnia, hiszen ilyesmit még a kollektív emlékezet sem őrzött meg több mint kétszáz esztendőn keresztül. Az számunkra most közömbös, hogy az odarendelt írástudó, a „*scolasticus”* nem tudott az oklevelekkel mit kezdeni. A lényeg az, hogy ez a 13. századi történet inkább arról árulkodik, hogy már
II. Henrik írásba foglalta a kőszegiek szabadságait. Csak mellékesen jegyezzük meg, hogy Kőszeg történetében volt még arra eset, hogy a „*Hardegg gróf”* újra felmerült. Meg kell jegyezni, hogy ekkor is felvett névként fordult elő. Tudjuk, hogy az 1491. évi pozsonyi békeszerződés értelmében Siegmund és Heinrich Prüschenk kapta Kőszeget zálogba.[23(23)] 1500-ban azonban már csak egyedül Heinrich Prüschenk volt a kedvezményezett. Amikor I. Miksa császár és Heinrich Prüschenk között újrafogalmazták a zálogszerződést, akkor az életben maradt Prüschenk testvért már „*Hainrichenn Graue zu Herdeckh*”, azaz „*Hardegg grófja Heinrich*” vezették rá a császári szerződésre.[24(24)] Ez csupán érdekes egybeesés, anélkül, hogy bármi ok-okozati kapcsolat lenne a két adat között.

128Kőszeg közjogi helyzetének elismerése

A források tanúsága szerint végre elkészült az oklevelek német fordítása. 1533. február 2-án Pangratz Swankler jegyző a következőket vezette be a libellumba: „*Am Anndern tag Februari Anno D[om]ni 1533 sein 24 Original brieff abgeschriben vnd an bemelten tag zu Wien in der osterrechischen Canzlei glaubwirdig collacioniert die abschriftten Rö[mischer] K[öniglicher] M[aiestä]t zugeschickt worden, welche XXIIII original brief aller abschrifften in disem libel begriffen vnnd jeder brief ad margines der latein mit der Zal 1., 2. 3 etc. verzaichent worden Vmb das man soll wissen, welche brieff zu confirmyern geschickt sein an hoff. Pang[ratz] Swankler”*.[25(25)]

Nos, ez a levél igazolja, hogy mi is volt I. Ferdinánd 1533. május 28-án kelt levelének közvetlen előzménye. Ebben Swankler azt írta, hogy 1533. február 2-án 24 eredeti oklevelet lemásoltak és „*a másolatokat hitelesen egybevetve a Római Királyi Felségnek az osztrák kancelláriára még aznap Bécsbe küldték*”. Swankler hozzátette még, hogy valamennyi másolat 24 eredeti oklevelét ebbe a könyvecskébe foglalták, oly módon, hogy a latin oklevelek szélén 1., 2., 3. stb. számmal jelölték meg, hogy tudni lehessen, hogy mely okleveleket küldték Bécsbe, hogy ott azokat megerősítsék.

Valóban, az „*Abschriften*” kötet mind a latin eredeti, mind a németre fordított változat szövegét tartalmazza. Az oklevelekhez jegyzék is készült, de ez nem azonos a Bécsbe küldött oklevelek jegyzékével. Swankler ugyanis 1528-ban átvette Treskovitztól a lefordított okleveleket. Arról ő maga készített regesztát. Ez is olvasható az „*Abschriften*” kötetben. Ez a regeszta azonban 44 oklevelet tartalmaz.[26(26)] A különbség onnan adódik, hogy 1533-ban csak a „*magyar uralkodók, főméltóságok és előkelők*” okleveleit küldték meg Bécsbe, hogy megtörténjen a megerősítés. Azaz 1533-ban húsz olyan oklevele volt a városnak, amelynek kiadója nem a magyar királyok és előkelőségek voltak. Volt köztük olyan, amelyeket Habsburg uralkodók, alsó-ausztriai közjegyző vagy például maga a város adott ki. Ennek a vizsgálata azonban messze vezetne.

Hangsúlyoznunk kell, hogy ezúttal nem Kőszeg középkori okleveleinek vizsgálatára voltunk kíváncsiak, noha a közeljövő terveiben az is szerepel. Az egyik kérdés az volt, hogy létezett-e Kőszegen a 13. században írásbeliség. A másik pedig az, hogy sikerült-e Kőszegnek Béccsel elfogadtatni azt, hogy a

magyar királyok okleveleinek tartalma a Habsburg zálogperiódus alatt is érvényben maradjon. Mindkét kérdésre igenlő választ tudunk adni. De a második ügyben hangsúlyoznunk kell, hogy a magyarországi oklevelek folytonossága is azt igazolta: a város zálogbelyzete ideiglenes volt, közjogi szempontból a Magyar Koronához tartozását pedig I. Ferdinánd ezzel az 1533. évi gesztussal ismerte el.

129Csekő Ernő: Ötvenes évekbeli hangulat- és információs jelentések a Soproni Levéltárban

Az elmúlt években meg-megújulóan napvilágra jutó ügynökügyek kapcsán gyakran kerültek szóba a következő fogalmak: információs jelentések, hangulatjelentések. Az alábbiakban a Soproni Levéltárban fellelhető ilyen jellegű iratokról kívánok írni, előrebocsátva, hogy azoknak semmi köze a korabeli államvédelmi hatóságok tevékenységéhez. A Soproni Levéltár az utóbb említett szervektől iratanyagokat nem őriz, és mivel a pártarchívumot sem ez az intézmény kezeli, a levéltárban fellelhető információs és hangulatjelentések – nagyobb számban – csak a tanácsi vonalon maradtak fenn.[27(27)] Miután ezen iratok a tanácsi igazgatás termékei is egyben, nem kell hosszabban részleteznem, hogy közel sem olyan „kényes természetű” adatokat tartalmazó iratokról van szó, mint a fentebb említett titkosszolgálati ügyek esetében.

A Soproni Levéltárban fellelhető információs- és hangulatjelentések számbevétele során figyelmünket az 1950-es évek tanácsi iratanyagára kell fókuszálnunk. Mivel Sopron megye és Győr-Moson megye 1950-ben történt egyesítése utáni időszakról a Soproni Levéltár megyei közigazgatási szintű iratanyagot nem őriz, a községekből a járásokon keresztül a megye felé tett jelentéseket járási szinten érdemes megvizsgálni: itt nemcsak a járási összesítő jelentéseket találhatjuk meg, ha nem a járás településeiről felküldött jelentéseket is. A jelentések készítése – magasabb szinten kiértékelésük, összegzésük is – a végrehajtó bizottságok (VB) elnökeinek hatásköre és feladata volt. Ennek megfelelően a járásoknál is a VB elnöki iratokat kell átnéznünk, amelyek a VB titkárságok iratanyagánál találhatók.[28(28)] Az iratanyag-feltárás során ennek értelmében a történeti Sopron megye három, az 1950-es évekből levéltárunkban őrzött járásának, a csornai, kapuvári, illetve a soproni járások VB titkárságainak iratanyagát, valamint a járási jogú város, Sopron VB Titkárságának iratait néztem át. Az így szerzett tapasztalataimat kívánom a következőkben tömören összefoglalni.

Feltétlenül érdemes a jelentéseket két csoportba bontva tárgyalni, elsőként a meghatározott időben kért jelentésekről, azt követően az állandósított, heti rendszerességgel tett jelentésekről ejtve szót.

Meghatározott időszakban kért jelentések

Az e körbe sorolt hangulatjelentések egy-egy, kiemelt fontosságúnak ítélt, illetve nagyobb volumenű, vagy épp különleges szervezést igénylő intézkedéssorozat lebonyolítása során keletkeztek. A korban megszokottá vált, hogy ilyen esetekben az „akció” idejére jelentőszolgálatot hoztak létre. Így jelentőszolgálatot szerveztek többek közt 1301950 őszén, a telepítésekkel is összefüggő

birtokrendezés,[29(29)] vagy épp az „egyes házingatlanok állami tulajdonba vételéről” szóló törvényerejű rendelet végrehajtása során, 1952 februárjában. Az utóbbi esetben megközelítőleg egy havi időtartamra szervezték meg a szolgálatot, melyet a hírhedté vált „K” vonalon kellett bonyolítani.[30(30)] Ezen jelentésekben a tömeghangulat alakulására vonatkozó kitételeket nem találunk, nem úgy mint az alább említésre kerülő kétfajta jelentésben.

Az 1950. évi tanácsválasztással kapcsolatos hangulatjelentések

A megyei tanács apparátusa 1950. október 11-i leiratában a tanácsválasztások megrendezésével kapcsolatban kétnaponként teendő hangulatjelentési kötelezettséget rendelt el.[31(31)] A szocialista berendezkedésnek megfelelő új típusú községi szervek, a tanácsok megalakulásának lefojtott körülményeit, korabeli politikai környezetét jelzi, hogy a bekért jelentések öt pontja közül három a kulákokra összpontosított:

1. A kulákok folytatnak-e ellenagitációt, próbálják-e a választókat a szavazásról lebeszélni,

2. igyekeznek-e a jelölteket lebeszélni, vagy rágalmazni, lejáratni,

3. milyen intézkedés tétetett a kulák agitáció leszerelésére?

További két pont általánosságban érdeklődik a választást kísérő hangulatra vonatkozóan. Sajnos, a tanácsválasztásokról készített jelentések történeti felhasználhatóságát csökkenti, hogy tapasztalatom szerint ezekből csak a kapuvári járásra és annak községeire vonatkozóan maradtak fenn példányok, és az sem nagy számban.

A békekölcsönjegyzésekkel kapcsolatban készült jelentések

Szintén külön jelentőszolgálatot hoztak létre a nagy szervezési előkészületekkel lebonyolított békekölcsönzések idejére. Ezekre sorrendben 1951 áprilisában, 1951 szeptemberében-októberében, 1952 szeptemberében-októberében, és egy évvel később ugyancsak szeptemberben-októberben került sor. Érdekes, hogy a Rákosi-korszak legrepresszívebb éveiben, az adóterhek, begyűjtések, kuláküldözés mellett sokak számára egyszerűen csak „további sarcként” kezelt I. békekölcsönjegyzés során született jelentések még igen korlátozottan foglalkoznak a tömeghangulat, illetve a jegyzés fogadtatásának kérdéseivel. A szinte naponkénti rendszerességgel küldött jelentésekben a jegyzések számszaki adatai mellett csak az *„ellenséges megnyilvánulás volt-e”* kérdőpont erejéig foglalkoztak ezzel?[32(32)]

A lakosság reakciójára vonatkozóan már jóval bőségesebbek a II. békekölcsönjegyzéskor készült, *„Hangulatjelentés”*-nek nevezett, járásilag kiértékelt, községenként részletezett jelentések. Ezek a tömeghangulatra és az ellenséges agitációra vonatkozó kérdések mellett külön-külön kitérnek a kulákok, illetve a „dolgozó parasztok” magatartására is.[33(33)] A tömeghangulat milyenségére adott válaszok, amint itt, úgy a III. 131békekölcsönjegyzésnél is legtöbbször egyszavasak, mint például: *nyugodt, nyomott, tartózkodó, jó, rossz, passzív, közömbös, javult, kielégítő, siránkozás,* és hasonlók.[34(34)] Azért akad példa ennél bővebbre is: Szilsárkány 1952. szeptember 28-i jelentése szerint a hangulat *„nyomott, nehéz, panasz az egész falu, nincsen pénz, nem bírják az adót megfizetni, nincs vetőmag, mert nincs pénzük”*, de azért *„ellenséges megnyilvánulást nem lehet észlelni”*.[35(35)]

A községekből, majd a járásokból felküldött jelentések információtartalmával többször voltak elégedetlenek a felsőbb szervek részéről. A megyei tanács VB elnökének nevében Szigethy Attila 1951. szeptember 28-i leiratában a következőképp emelt kifogásokat:[36(36)] *„Fel kell hívni azonban magára a jelentésre is a figyelmet. A téti járás jelentése egyenlő volt a semmivel, azt nem lehetett elfogadni. Milyen képet tár fel az ilyen jelentés a járás területéről: ’Semmi akadály nincs, adminisztrációs*

nehézség nincs, a hangulat jó'?" [37(37)] Bár jóval terjedelmesebb volt például a Csornai Járási Tanács VB elnökhelyettes, Dombó Mártonné 1953. október 7-i hangulatjelentése a IV. békekölcsönjegyzésről, nem valószínű, hogy a megyei tanácson az örömüket lelték benne: *„A hangulat most már a dolgozóparasztság között teljesen közömbös, egy-két község kivételével. A dolgozó parasztoknak most már mindegy, hogy odamegy a jegyzésgyűjtő vagy sem, mert jegyezni nem jegyez. Nem lévén más indok, most már arra hivatkoznak, hogy csak azért jegyezzen, hogy a többiek kinevessék, mint a múlt évben."*[38(38)]

A békekölcsönzésekkel kapcsolatos jelentések járásonkénti előfordulását az alábbi táblázatban foglaltam össze:

	Csornai járás	**Kapuvári járás**	**Soproni járás**
1. kölcsönjegy	--	naponként járási, és községiek is[39(39)]	töredék[40(40)]
2. kölcsönjegy	--	naponként járási, és községiek is[41(41)]	töredék[42(42)]
3. kölcsönjegy	naponként járási, és községiek is[43(43)]	hiányos[44(44)]	naponkénti járási, és községiek is[45(45)]
4. kölcsönjegy	naponként járási, és községiek is[46(46)]	--	naponként járási, és községiek is[47(47)]

132 Állandósított, heti rendszerességgel kért jelentések

Kereskedelmi hangulatjelentések

A kötött gazdálkodásra való átmenet, illetve a hidegháborús készülődés folyományaként jelentkező ellátási problémák, áruhiány kezelésére a Belkereskedelmi Minisztérium rendeletének megfelelően a megyei tanács 1951. január 10-én rendelte el kereskedelmi hangulatjelentések hetenkénti megtételét. A községeknek a forgalom alakulása, a hiánycikkek köre, majd január végétől a földműves szövetkezetek forgalomnövekedése, az áruszállítási problémák, valamint a nagykereskedelmi vállalatok elleni panaszok mellett jelentésükben a közellátással kapcsolatos tömeghangulatra is ki kellett térniük. Ennek kapcsán beszámolási kötelezettség állott fenn a közellátás kapcsán elterjedt rémhírekről, illetve a vásárlási lázat kiváltó árucikkekről. A sok érdekes adattal, adalékkal szolgáló jelentések ugyan érdemben csak a kapuvári járásra maradtak fenn, de ott legalább ezek a községek nagyszámában állnak

rendelkezésünkre, 1951. január közepétől folyamatosan egészen március végéig.[48(48)]

Információs jelentések

A Soproni Levéltárban legnagyobb terjedelemben a hetenként tett információs jelentések maradtak fenn, amelyek a Megyei Tanács VB elnöke, Markó Gyula 1954. május 13-én kelt rendeletével kerültek bevezetésre. Ennek elsődleges célját a rendelet a helyi tanácsoktól nyert, *„a tömegek hangulatáról, a kormányintézkedésekhez való viszonyáról, általában a tanácsoknak a lakosságot érintő időszerű munkájáról”* szóló tájékoztatásban jelölte meg.[49(49)] A hetenként teendő információs jelentések bevezetésének előzményeként feltétlenül érdemes megemlíteni azt a változást, amely 1954 tavaszán a helyi tanácsok havonkénti jelentési kötelezettségét negyedévire változtatta.[50(50)]

Szemben a tanácsi havi jelentésekkel – amelyek kapcsán a megyei tanács VB részéről felrótták, hogy azok lényegében csak az apparátus munkájáról számolnak be szakterületenkénti részletességgel[51(51)] –, a hetenkénti információs jelentések politikai jellegű információkkal szolgáltak, illetve a kormányprogram végrehajtásáról adtak tájékoztatást. Az utóbbi képezte a jelentés második részét, míg a tanács, végrehajtó bizottság és az állandó bizottságok működését firtató kérdések mellett a tömeghangulatra vonatkozó pontok a következők voltak:

– a tömeghangulat, a lakosságot foglalkoztató főbb kérdések

– a leggyakrabb lakossági panaszok

– ellenséges tevékenység, rémhírterjesztés.

A fennmaradt községi információs jelentések első körben tett átnézése alapján megkockáztatható azon kijelentés, hogy az első év igen informatív, sokszor terjedelmes jelentéseit a következő, 1955-ös évben már a rövidre fogott jelentések váltják fel, amelyeken általában a rutin is tetten érhető. A jelentések kezdeti informatív jellegében 133minden bizonnyal szerepet játszott, hogy a Megyei Tanács VB elnökhelyettese, Szigethy Attila ez esetben is ambiciózusan járt el. 1954. május 21-i leiratában, melyben kiértékelte a hozzája beérkező első járási jelentéseket, egyenkénti példákkal érzékeltette, a továbbiakban mit vár el: *„Jó és használható jelentést küldött a soproni, kapuvári és a győri járás. Ezek a jelentések sok olyan adatot tartalmaztak, mely rávilágított az illető járás lakosságának hangulatára, magatartására. (…) A kapuvári járás is konkrétan megjelölte a panaszokat. A jelentéséből pl. kitűnt, hogy a mihályi szövetkezeti bolt részére szállított kapák és villák selejtesek voltak.”* Az ellenséges tevékenységről való tájékoztatást értékelve, következőképpen kifogásolta a magyaróvári jelentést: *„A magyaróvári járás ellenben így jelent: ’Ellenséges tevékenység: kuláktámadás, régebben átadott területek visszakövetelése. Megtett intézkedés: kulákkövetelés elutasítása.’ Ez a jelentés általánosságokban mozog és nem ad semmi tájékoztatást.”*[52(52)] Míg az 1954. július eleji jelentések a Svájcban rendezett labdarúgó-világbajnokság keltette hangulatról is részletesen beszámoltak, az 1955. éviekben már inkább a nemzetközi politika helyben érzékelhető visszhangjai kaptak helyet. A Soproni járásból fennmaradt utolsó, június 30-ai járási jelentésekhez beérkező községi jelentések pedig a tsz-szervezéssel kapcsolatos idegenkedésről, félelmekről, nyomott hangulatról számolnak be. Az egyre formálisabbá váló jelentéseket Markó Gyula megyei VB elnök 1955. november 18-ai rendeletével szüntette be.[53(53)]

Információs jelentések csak két járásból maradtak fenn, a kapuváriból egyáltalán nem. A tanulmányban tárgyalt többi jelentéstípushoz hasonlóan nem maradt fenn jelentés Sopron városról sem. A jelentések csornai és soproni járásra vonatkozó előfordulási gyakoriságát a következő táblázatban foglaltam össze:

ossze:

év	Csornai járás	Soproni járás
195	töredék (május végi, június elejei, illetve július 20-ai – járási és községi is)[54(54)]	első járási jelentés: máj 20-ai, a 3. jelentéstől már nagyszámú községi jelentés is; folyamatos a 29. jelentésig (dec. közepe); 32. heti – 1955. január elején[55(55)]
195	január 6-tól november 16-ig folyamatos (járási és községi is, 2 dobozban)[56(56)]	első jelentés – január 10.; június 30-ig folyamatos (járási és községi is)[57(57)]

Az eddig ismertetetteken kívül további, a hangulatjelentés kategóriájába sorolható jelentéseket már nem találtam a tanácsi iratanyagban. Ez nyilván annak is köszönhető, hogy az ötvenes évek közepétől jóval kisebb mennyiségben őriz a levéltár VB elnöki iratokat, ugyanakkor ez vélhetően a diktatúra oldódásának, Rákosi – Gerő szárny bukásának, illetve az 1956-os forradalom leverését követő fokozatosan kibontakozó politikai korrekció eredményének is betudható.

2008. LXII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / Sopron és térsége – Sopron és polgárai Tanulmányok Tirnitz József emlékére / Dominkovits Péter: Adatok Sopron város 16. századi országrendiségének kutatásához (1526–1538)részlete.

134Dominkovits Péter: Adatok Sopron város 16. századi országrendiségének kutatásához (1526–1538)részlete.

A szabad királyi, illetve királyi szabad városok Mohács előtti országrendiségének eddigi vizsgálata is kiemelte:[58(58)] 1526 előtt a városoknak a Magyar Királyság rendi politikájában vitt szerepe, súlya elsősorban krízishelyzetekben nőtt meg, mely tendencia az 1526 utáni forrásokban a korábbinál karakteresebben jelenik meg.[59(59)] A városok késő középkori, kora újkori politikai szerepének és országrendiségének egységben történő vizsgálatára vonatkozóan ugyanakkor napjainkig kevés esettanulmánnyal rendelkezünk; Kassa (ma: Košice, Sz) és a felső-magyarországi városszövetség feldolgozottsága kivételes mintát ad a hazai kora újkori kutatásban.[60(60)] Általánosan igaz: a Mohács utáni speciális uralmi viszonyok, a két legitim uralkodó, Szapolyai János és I. Ferdinánd országot megosztó, polgárháborút okozó királyságának periódusa a város-történetírás kevéssé tanulmányozott rövid időszaka; és ennek csak egyik oka lehet az általánosan ismert forráshiány. Pedig a szabad királyi városoknak a hatalmi harcokban és a rendi politikában betöltött jelentősége gazdasági és katonai szerepükre, geopolitikai jelentőségükre figyelemmel, szinte közvetlenül Mohács után megnőtt. E városok a pártállás-változtatásokkal, konfliktusokkal teli politikai élet aktív részeseivé váltak, amit pl. már 1526 őszéről jól illusztrál a már említett Kassa esete: Szapolyai János (még erdélyi vajdaként) Tokajban tartott részgyűlésén a kassai városszövetség is képviseltette magát.[61(61)]

A városok országrendiséggé, az ún. negyedik renddé válása I. Ferdinánd 1541. évi országgyűlésétől kezdve már viszonylag jól ismert, bár további esettanulmányok elkészítése fölöttébb kívánatos lenne.[62(62)] E feldolgozás szükségessége, az 1553-ban falai között országgyűlésnek helyet adó, kitűnő forrásadottságú Sopron, a Habsburg hatalom egyik legbiztosabb korai „bástyája” esetében fölöttébb indokolt lenne, miképpen a város 16. századi geopolitikai szerepének vizsgálata is.[63(63)] Az alábbi kis dolgozat e téma fontosságára, 135kutatások folytatásának szükségességére kívánja felhívni a figyelmet

Sopron város 1526–1538 közötti országrendiségének egy-két dokumentuma felemlítésével.

Már előre hangsúlyozni szükséges: a János király által összehívott országgyűlések meghívói Sopron város levéltárában nem maradtak fenn, míg Mária királyné és I. Ferdinánd regálisai folyamatos sorozatot alkotnak. Mária királyné által 1526. október 9-re, Komáromba hívott össze országgyűlést (generalem conventum), majd azt december 1-jére halasztva Pozsonyba tette át (dietam); végül is ez utóbbi hó 15-én nyitotta meg. A diétán a berendezkedő Habsburg hatalom egyik kiemelt központja, Sopron város követei is megjelentek, sőt azok a város borkereskedelmi kiváltságainak védelme érdekében kiküldőiktől utasítást is kaptak.[64(64)] 1527 augusztusában I. Ferdinánd választott magyar király a Budára, Kisasszony napra (szeptember 8.) összehívott országgyűlésre (*generalis conventus*) Sopron várost nem csak meghívta, de határozottan jelezte: a makacsság vagy érdektelenség miatt távolmaradókat lázadóknak fogja tekinteni.[65(65)]

Bécs 1529. évi sikertelen oszmán ostromát követően, az állam elhúzódó válságának egyik mélypontján – melynek talán legismertebb periódusa Ludovicus Gritti konfliktusokkal teli kormányzósága Szapolyai oldalán –, az 1531–1532. években a legfontosabb események sorába tartoztak az ún. király nélküli részországgyűlések. 1531. március: Bélavár (Somogy vm.), 1531. november: Zákány (Somogy vm.), 1532. január: Kenese (Veszprém vm.), 1532. március: Berhida (régiesen Berenhida, Veszprém vm.). Az ország rendjeinek egy része pártállásra való tekintet nélkül, az uralkodók távollétében megtartott részországgyűlések alkalmával az ország megmentése érdekében a polgárháborús viszonyok felszámolására és a két király közötti erőviszonyok tisztázására törekedett, ami talán legjobban a kenesei és berhidai gyűlések törekvéseiben körvonalazódott.[66(66)] Sopron városa Bélavárról megkapta a veszprémi gyűlésre a meghívót; tartalmát Szent György napján ismertették.[67(67)] A város I. Ferdinándtól kért tanácsot, aki a rendeket általában tiltotta a veszprémi megjelenéstől; a bécsi haditanácsosok és biztosok („Krigs Rat und Comissarii zu Wienn") pedig Sopron számára külön is küldtek egy eltiltást.[68(68)]

Jelenlegi ismereteink szerint az 1532. januári kenesei részországgyűlés meghívóit nem küldték szét, azokat a két uralkodó hívei között enyingi Török Bálint és Nádasdy Tamás terjesztette.[69(69)] A Ferdinánd számára kedvezőnek ítélt kenesei gyűlésen – amelyen olyan főrendek, illetve prominens politikai szereplők, mint a Habsburg-hű Batthyány Ferenc horvát-szlavón bán, Szalay János pozsonyi főispán, vagy a pártjukat gyakran váltó enyingi Török Bálint és laki Bakics Pál is részt vettek – Sopron vármegye 136nemessége is képviseltette magát. E király nélküli részgyűlésen az utóbb (1537-ben) a vármegye alispáni hivatalát viselt Ládonyi Miklós, illetve Kisfaludy Miklós jelentek meg.[70(70)] A város követei viszont nem vettek részt e részgyűlésen, a következő, berhidai gyűlésre a meghívót a vármegye szolgabírái adták át. A kenesei diéta kedvező jelei ellenére a berhidai gyűlés eredménytelenül oszlott fel. E király nélküli részországgyűlések sorából egy, a berhidai gyűlésre szóló meghívó maradt fenn Sopron város levéltárában, kiemelendő ugyanakkor, hogy a Jagelló és Habsburg családból származó uralkodók regalisaitól elkülönítve. Szövege nem eredetiben, hanem a grazi származású Jakob Auer nótárius vezette városi kancellária egykorú átiratában ismert.[71(71)] Ez a szöveg csupán kis mértékben tér el a kutatás által már eddig is jó ideje ismert, Pozsony vármegye rendjeinek címzett meghívóétól.[72(72)]

A kenesei és a berhidai részországgyűlésekre szóló meghívók kitűnően illusztrálják: az ország, a térség főrendjei és rendjei a városokat még a király nélküli gyűlések időszakában is következetesen a magyar országrendiség részének tartották, azokat e sorsdöntőnek szánt rendezvényekre meghívták, elvárták.

E periódus lezárulását követően I. Ferdinánd 1535. évi meghívójában kijelentette, az országgyűlésre a királyság minden rendjét meghívta, és elrendelte, hogy erre a város megfelelő utasítással követeket küldjön („vniuersosq*ue* Regni n*ost*ri ordines ei Diete interesse jussimus quapropter vobis quoq*ue* mandamus, vt ad diem ac locum prescriptum certos ex vobis cum sufficienti mandato citra omnem

excusationem mittere debeatis").[73(73)] A soproni követek jelenlétéről nem csak a bárfai követek naplója tanúskodik,[74(74)] hanem a városi számadáskönyv is utalást tesz erre.[75(75)] Ferdinánd 1536. és 1538. évi országgyűlési meghívóiban „fideles regnicolas *nostr*os"-ként invitált a tanácskozásra (1536: „consilio", 1538: „communi consilio"), a küldendő követek számára pedig a tárgyaláshoz teljes körű felhatalmazást írt elő („cum plena facultate tractandi ea").[76(76)] Míg a számadáskönyv 1536-ban nem rögzíti a Pozsonyba küldött követek nevét, illetve utazási költségüket, napidíjukat, addig az ismert, hogy 1538. évi országgyűlésen az 1534–1530 között folyamatosan belső tanácsosként tevékenykedő Veit Ölpeck, és az 1531-től a belső tanács tagjává választott, 1534–1537 között városbírói tisztet viselt Hans Reiß képviseltek a várost („…gen an den landtag…").[77(77)]

Ez utóbbi két, immáron megnevesített képviselő esete jelzi; mind a szabad királyi város politikai szerepének, mind a helyi politikai elit mozgásterének, kapcsolatrendszerének vizsgálata szempontjából meghatározó jelentőségű lenne a diétai követek kora újkori archontológiájának összeállítása.

2008. LXII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / Sopron és térsége – Sopron és polgárai Tanulmányok Tirnitz József emlékére / Domonkos Ottó: Védő és bajelhárító tárgyak, amulettek 17. századi soproni hagyatéki leltárakban

137Domonkos Ottó: Védő és bajelhárító tárgyak, amulettek 17. századi soproni hagyatéki leltárakban

A Soproni Múzeum 1970-es években indított programja, amely a városi polgárság életmódjának kutatását tűzte ki célul, saját tárgyi anyaga mellett erősen támaszkodott a Soproni Levéltár dokumentumaira. Ezek elsősorban hagyatéki leltárak voltak, melyeket Tirnitz József gépelt átirataiban vizsgálhattunk.[78(78)] A megmutatkozó rendkívüli gazdagság, amely az anyagi kultúra emlékein túl az általános művelődéstörténeti emlékekre is kiterjedt, nem egy jelentősebb vállalkozást indított el. Többek között e forrásanyagra támaszkodott a Fabricius-ház 17–18. századi polgárlakás-rekonstrukciója is, amelyet a belvárosi lakások 2-3-4 szobás egységeit reprezentáló 15-15 darab leltár házberendezésre vonatkozó adatainak elemzésével Askercz Éva művészettörténész végzett el nagy alapossággal.[79(79)] Nagy hasznára válna a további kutatásnak, ha ezt a páratlan értékű forrásanyagot egyszer közölni tudnánk.

Jómagam Tirnitz József leltármásolatait lapozgatva nem tudtam ellenállni a csábításnak, hogy a népszokások, néphit tárgyi emlékeit ne keressem bennük. Feltűnt, hogy az ötvösmunkákat, díszes kupákat, boroskelyheket, az evőeszközöket külön csoportban vették leltárba, ezek között tűnt a szemembe többször is az „eingefasten Wolffzeen" tétel, ami ezüstbe foglalt farkasfogat jelent. E tárgycsoportban sorolták fel a zsinórra fűzött amuletteket, a búcsújáróhelyek érmeit, pénzeit is, melyek viselőjük egészséget védő, bajt elhárító emléktárgyai voltak. Úgy véljük, fontos darabjai lehettek az örökségnek, ha felvették a leltárakba ezeket a pénzértékben csekély tárgyakat.

A Soproni Múzeum gyógyszerészeti gyűjteményében láthatók olyan ezüstbe foglalt kövek, valamint egy úgynevezett „frászsapka" a védőszentek metszetes képeivel (1. kép), melyek jórészt 18. századi gyógyító, védő tárgyak voltak. Ugyanitt szerepel egy skapuláré selyemzacskóban, amelyet több betegség védőszentjének metszetével díszítettek. A 17. századból azonban alig van megőrzött emlékünk, noha e hagyatéki leltárak viszonylag nagy számukról tudósítanak. A népszokások, néphit, népi gyógyítás magyar és osztrák néprajzi irodalmában a „pogány" talizmánok, vallásos amulettek és védőszentekhez szóló imák számtalan formáját ismertetik.[80(80)] Ezekből kitűnik, hogy elsősorban a falusi, népi gyógyító eljárások, a füvek, főzetek, eszközök, ásványok, babonás, 138mágiás eljárásai

érdekelték a kutatókat. Ennek eszközeiből a múzeumok gyűjteményei sok becses emléket őriznek. Ugyanakkor a városi polgárság vonatkozó tárgyai hiányoznak az emlékanyagból. Ezért is értékesek a 17. századi soproni hagyatéki leltárak alább ismertetett adatai.

1. kép. Frász elleni sapka. Vászonra nyomott bécsi Mária-kegykép. 18. század.
Soproni Múzeum, Ht.2003.105.1. Alap: 16 x 16 cm. M: 12.5 cm.

A hagyatéki leltárakból választottam ki egy dossziét az 1628–1635 közötti időből. Ezekben a belvárosi háztulajdonosok mellett a külvárosiak is szerepelnek, a Hosszú sor („Lange Zeil”), az Ógabona tér („Kornmarkt”), a Várkerület északi része („Schmidgasse”), a Balfi utca („Schlippergasse”), a Rózsa utca („Rosengasse”). A kiválasztott dossziéban 134 leltár sorakozik 808 oldalnyi terjedelemben. Közülük 27 leltárban (20 %) találtunk adatokat témánkra vonatkozóan. A továbbiakban idézünk a leltárakból, megadva a hagyakozó nevét, lakását, a felvétel időpontját, valamint a leltármásolat oldalszámát is. A szemelvények bemutatása után térünk rá a tárgyak ismertetésére.

1. 1628. 07. 06. Hieronim Faut, Neugasse

5. p. Eingefasten Wolffzeen

Ein helefanten Zann

Item eingefasten Krotenstain, Corallen und andresz, wigt 1 March 14 1/2 loth

2. 1629. 05. 07. Georg Pruner Leutnandt, Beckengasse

6. p. 24 grosz- und khleine Betten Pfening

Item Zwa˙ Beschlächt zu wolfs Zennen

1393. 1629. 08. 14. Johann Ribstein

11. p. 5 Silberen verguldte schau Pfening mit öhrl

Mehr ein Silberner schau Pfening mit öhrl

1 Nader Kopf in Silber eingefast

12. p. 1 wolffs Zaan in Silber gefast mit 2 schellel wigt 1 loth

Ein Kindter betten mit 20 stuckh schau Pfening, sambt andern Eingefasten Cristaln, wolffs Zeen und andern, wigt zusambt den Corallen 15 loth

13. p. Mehr ein andere Kinderbethen mit 31 stuckhen in Silbern Knöpffen Pfening und andern in Silber eingefasten sachen, wigt mit sambt den Corallen 11 loth 1 quintl

… dem khleinen Sohn Hännszl gehörig:

2 verguldte schau Pfening, 1 mit einem öhrl

1 Silberner schaupfening

Item ein haidnischer Pfening mit einem Öhrl

1 Kleiner Silberer schaupfening

… dem eltern Sohnn Hannsz Geörgen gehörig:

9 Silberne grosz- und khleine schaw pfening, mit und ohne Öhrl.

4. 1629. 09. 11. Vigelib Valentin Cantor

2. p. Ein Kinderbetten mit 18 Silbernen Pfening, mit Silber eingefast, sambt Etlich Corallen.

5. p. 1 grosz und kleine Petten Pfening 1 Wolffs Zann mit Silber eingefast.

5. 1629. 09. 14. Hanns Paumgarten özvegye, Rosengasse

7. p. Ein wolffs Zaan.

6. 1630. 04. 10. Gellenmayr (bécsi kereskedő)

10. p. Item Schaupfening 16 stuck, wigen 14 lath”

12. p. 1 Silberner Ring fürs Zantwehe

7. 1631. 02. 27. Georg Fleug özvegye

6. p. 6 silberne und 11 grosz und kleine rote Corallen ein in silber eingefasten Wolfszann

Item ein Schrockstein in roder Kopff ein kleines Zändel als in silber Einfast.

7. p. gelber augstein in silber eingefast 2 augstein

8. 1631. 01. 13. Nagy János és felesége, Sanct Georgen gasse

16. p. 6 stuck grosz und kleine schaupfening mit öhrl, darunter 2 verguldene, wigen 15 loth.

17. p. ein silberner bissenknopf,

ein wolffzaan in silber eingefast.

Item ein eingefaste elendt Cla.

ein eingfastes schreckstainl.

9. 1631. 03. 05. Melchior Coreszen özvegye, Agnes

8. p. in einem gestendel Terre sigillata 1 Elendt Klaan

10. 1631. 03. 13. Martin Pfandler

2. p. ein wolffszann in silber eingefast

11. 1631. 04. 05. Salamon Ehlinger özvegye

1. p. ein silber schaupfening mit Petri und Paul bildnisz

1401*2. 1631. 06. 17. Georg Auer özvegye, Susanna*

3. p. 1 Bluetstein mit zerbrochenen eingefasten Silber

13. 1631. 07. 24. Jacob és Dorothea Sparman

3. p. 1 Kinder betten mit 16 Pfening, und silbern und Roten Coralen

Betten wigt 10 loth, 7 tl. 4.sz.

14. 1632. 05. 23. Dietrich és Magdalena Christoph

12 Bettenpfening

15. 1632. 06. 15. Georg Nägel

2. p. In einem runden roten geständel ein Petel mit roten Corallen, daran 7 und Mitere silbere schaupfening

Mehr in einen grünen geständel ein beten mit roten Corallen.

3 mit silber Eingefaste augstein.

Item 4 kleine silberne schaupfening sambt einen verguldten Silber bissen Knöpfl.

16. 1633. 03. 05. Georg Leidl, Schmidtgasse

2. p. Ein Kinderbeten mit 17 grosz und kleinen beten pfeningen

17. 1633. 04. 11. Hannsz Treisz, Drey Heusern

4. p. Ein kinderbethen: daran 8 Reichstaller mit Öhrl

Item ein silberner schaupfening

ein schreckstainl in silber gefast.

18. 1633. 04. 19., Urban Käter, Sanct Michael gasse

3. p. Ein Betten daran 28 Pfeningen.

19. 1633. 05. 23., Hanns Fliedler, Lange Zeil

3. p. Drei Marzeler und ein viertheil taller

20. 1633. 05. 31., Johan Bernhard Adler

3. p. Ein grosz Silberner Schaupfening

ein Pisenknopf in formb herz

21. 1634. 02. 07., Benedict Fleischhacker özvegye, bécsi kereskedő

4. p. Ein Jungfrau in und aus verguldt 13 loth.

22. 1634. 02. 18., Lorenz Woltelin özvegye, Hauptplatz

9. p. 1 Chreuzl mit gesundstain von Silber

4 Augstein

1 wolffs Zann, und 5 Rote Coralen samt einer Elendt Cla.

23. 1634. 03. 04., Wolfgang Artner özvegye, Becken Gasse

5. p. Ein silber verguldter schaupfening, drauf Gemeiner Statt Öedenburg Bildtnus

Ein Marzeller, Item ein doppelter Marceller.

24. 1634. 05. 08., Adam Nigerino, Cantor

5. p. Ein Betten mit grosz und kleinen Pfeningen wigt 15 lot.

6. p. Ein Krűegl von Terre sigilatta, mit Silber beschlagen.

141*25. 1634. 09. 30., Michael Khern, Kornmark*

6. p. Zween (ein) volff (und ein biber) Zann mit silber gefast.

Item ein Ringl und 8 kleine pfening mit ohrl wigen 3 lot 1 quintl

An einer schnur ein grosser Pfening so Herr Hannsz Schwarz der elter selig der Judit verehrt, neben ailf andern Pfeningen, sambt einen wolffszandt

Elendt Klau und Cristall in silber eingefast wigen 9 loth.

Ein einfacher marzel mit öhrl

Ein gefaster wolffs Zann.

26. 1635. 03. 05., Bernhardt Seipel, Staintor

7. p. Ain wolffs Zant mit silber beschlagen

Ain Silberner Pfening des unsern Frauen Maria bildnus.

27. 1635. 08. 30., Daniel Glenzman

4. p. Ein Silberner pfening darauf Christi tauf.

Ein silber verguldter pfening darauf Herrn D. Lackner seelig wappen.

Ein Kinderbeten mit 42 Coralln

Item ein gefasten Perlmutter, Krotenstein und 3 pfening.

An einen bändel ein Aingehörn, adlerstein, elendglau und schreckstain.

Kétségtelennek tartjuk, hogy a bemutatott példák nagyobb része az osztrák, bajor néphit gyógyító és bajelhárító szokásaival rokon, sőt közös tőről származik. Középkori említésükkel soproni végrendeletekben találkozhatunk, amint ezt a Sopron, Pozsony és Eperjes vonatkozásában megismerhettük.[81(81)] A 17. századi városi polgárok körében általánosan elterjedt lehetett ezek gyógyító erejében való hit, amint azt a 17. századi hagyatéki leltárakban megfigyelhettük. Az egészséget védő tárgyak, amulettek, már a nők várandós állapotában, majd kisgyermekkorban, betegség esetén fejtették ki feltételezett hatásukat. Ezek az életet kísérő óvó tárgyak egészültek ki a búcsújáró helyeken beszerzett kegytárgyakkal. Az átnézett leltárak tarka képet mutatnak, kristályok, korallok, állati talizmánok, szentek érmei, láncra fűzve, vagy kis zacskóban kerültek feljegyzésre.

A *„Beten”, „Kinderbeten”* elnevezés voltaképpen e tárgyak füzérére vonatkozott. A német-osztrák *Wörterbuch der deutschen Volkskunde* meghatározása szerint: „Amulette verschiedener Art und Kraft werden auch zu ganzen Halsketten vereinigt, die man in Bayern und Österreich „Beten” nennt. Bezieht sich der gewünschte Schutz vornehmlich auf leibliche Krankheiten, so spricht man von Fraisbeten.” Ide kapcsolódik a rengeteg *Schaugeld, Schaumünze*, melyeket gyakran füllel (mit Öhrl) láttak el, hogy a nyakba való zsinórra lehessen fűzni. Az *Adelung-szótár* szerint: „Geld, welches nicht Ausgeben im Handel und Wandel, sondern zur Schau, d. i. zum Ansehen, zum Denkmahl einer merkwürdigen Begebenheit geschlagen worden, dergleichen die Medaillen sind. Einzelne Stücken solches Schaugeldes werden Schaumüntzen, ehedem auch Schaugroschen und schaupfeninge genannt…”.[82(82)]

Ilyen például Sopronban az 1634-ben Wolfgang Artner leltárában „Ein silber verguldter schaupfening, darauf Gemeiner Statt Ödenburg Bildtnus”, ez valószínűleg az 1625-ös koronázásra vert ismert emlékérem. Vélhetően ritkasága révén került 1635-ben Daniel 142Glenzman leltárába a néhai Lackner Kristóf címerével díszített ezüst Pfennig aranyozott változata. „Ein silber verguldter pfening darauf Herrn D. Lackner seelig wappen.”

Az emlékpénzek között találunk egy Péter és Pál apostolt ábrázoló érmét, egy Jézus keresztelése jelenetest, és természetesen a Mária-kultusz emlékérmeit. Ezek feltehetően valamelyik búcsújáró helyről származtak. „Ain Silberner Pfening des unser Frauen Maria bildnus.” (1635) Az egyszerű kis érmeket, Pfeningeket gyakran háromlevelű lóhere formára forrasztották össze, talán ezeket fedi a „Cla”, „Glau”, „Klee” megnevezés. Az arany, ezüst tárgyak között előfordult egy ezüst gyűrű kisgyermek fogzási fájdalma ellen, „Silberner Ring fürs Zantwehe”. A mai napig élő hagyomány, hogy a fogzó csecsemővel ezüst kanalat kell „rágcsáltatni”.

Számos ásvány, kristályok, féldrágakövek korallok kerültek az amulettek közé, többnyire ezüstbe foglalva. Ezek feloldása a már hivatkozott Wörterbuch alapján: *Adlerstein* (Aetit): saskő, Klapperstein – koraszülés ellen; *Augstein*: Böser Blick – rontás ellen; *Blutstein* (Hematit) – orrvérzés, nők erős

vérzése ellen; *Kropfstein* – nehéz szülés, nehéz légzés ellen; *Kristal* (hegyikristály) – varázseszköz, védelmet nyújt; *Krottenstein* (békakő) – véd a mérgek, betegségek ellen; *Schrockenstein* (malachit szív formában); *Terra sigillata* – pestis, láz ellen véd. A *Gesundheitsstein* „…in gemeinen Leben, aus Marcasit [vasszulfid] oder festen Kiefen geschliffene Steine, welche man zur erhaltung der Gesundheit an sich trägt." A *terra sigillata* nem tévesztendő össze a római kori edényekkel, Németország egyes részein készítettek pecsételt díszű kőcserép-edényeket, amelyek a hiedelem szerint védhettek a mérgek, lázak, pestis ellen. A cseh szakirodalom a morvaországi Lošticében készült, hólyagos felületű edényekkel is összefüggésbe hozza a kifejezést, és kiemeli, hogy az edényeket a hólyagos felszíne miatt bőrbetegségek (szifilisz?) ellen használták.[83(83)]

Számos hiedelem fűződik az állatok különféle testrészeinek varázserejéhez, a Wörterbuch címszavai szerint: *Biber, Biberzahn* (hódfog) – nehéz szülés, impotencia ellen; *Elefant, Helefantbein* – előzi a mérget és a kígyót; *Meerschnecker* (tengericsiga) Schnecke – frász ellen; *Naderkopf* (kígyófej) – véd veszedelem és boszorkányság ellen; *Wolf, Wolfzahn* – erő, egészség, védelem. A békakő, kígyófej, kígyónyelv, a tengeri csiga, elefántcsont, hódfog, pézsmafog és az igen gyakran előforduló farkasfog, mind ezüstbe foglalva került a nyakláncra, zsinórra, vagy tarsolyba. A vizsgált 27 leltárban 13 farkasfog került elő. Ezek mágikus erővel bírtak a néphit szerint, birtoklásukkal védelmet adtak viselőjüknek. Vidékünkön az erdő, a Fertő és a Hanság nádasai kiváló élőhelyei voltak a farkasoknak. A farkast elejtő vadásznak „trófeaként" is szolgált az állat szemfoga, melyet ezüst foglalatban zsinóron viselhetett magán, de bajvédő, óvó szerepe is ismeretes.

Jellemzőnek tarthatjuk, hogy a város egyik leggazdagabb családjának, a Fő téri Johannes Tölltl özvegyének, Gürtner Orsolyának, Lackner Kristóf első feleségének a leltárában is találkozunk a farkasfoggal és a kígyónyelvvel, ezüstbe foglalva.[84(84)] Ez is mutatja, a többi fent ismertetett adattal együtt, hogy a bajelhárító tárgyakba vetett hit nemtől, társadalmi állástól és felekezeti hovatartozástól függetlenül a városi lakosság minden rétegénél megtalálható volt.

143Goda Károly: Jakob Joachim és kora: egy közép-kori portré körvonalai

A jelen rövid írás egy 15. század végi vezető soproni polgár, Jakob Joachim élettörténetével és városban betöltött szerepével foglalkozik. Ennek vizsgálatához elengedhetetlen a város korabeli belpolitikai viszonyainak, vagy legalábbis a polgárság életét meghatározó eseményeknek az ismerete. A számtalan ponton még alapkutatásokat nélkülöző összképben feltétlenül nagy szerepet játszottak Mátyás király osztrák háborúi, amelyek az 1480-as években az egész polgárság elé számos nehézséget állítottak. Az események nem csupán komoly anyagi terheket róttak a városra,[85(85)] hanem kiszolgáltatott helyzetbe hozták a polgárközséget a szomszédban háborúzó királyt képviselő szolgálattevőkkel szemben: az uralkodói hatalom intenzíven éreztette hatását mind a polgárság adóterheiben, mind a város közéletében.

A már több szempontból bemutatott, a század utolsó évtizedeinek mindkét uralkodóját szolgáló, mégis leginkább saját üzleti érdekeire tekintettel lévő Alföldy Bálint királyi harmincados élettörténete és soproni tevékenysége az utóbbi jelenségek egyik jellegzetes példája.[86(86)] Szolgálatai jutalmaként, továbbá saját vételeivel igen komoly Soproni ingatlantulajdonra tett szert úgy, hogy mindvégig a városi szempontból külső hatalom képviselőjeként lépett fel.[87(87)] A harmincadosi tevékenységéből kifolyólag

számos fegyveres alkalmazottal rendelkező nemesúr az ingatlanaival járó polgári kötelezettségeknek szinte semmilyen szempontból nem tett eleget, városi tisztséget pedig sosem töltött be.

Az irányító polgárság, többek között Jakob Joachim vezetőtársa, Cristoph Herb személyes szinten is igyekezett kezelni a kérdést, azaz megpróbálta megvalósítani Alföldy „városi szocializációját", ami azonban sikertelennek bizonyult. Az arrogáns harmincados jelenléte sok tekintetben kihatott a község és a közéleti elit mozgásterére, korlátozta a városi élet autonómiáját. A fenti állapotokban az 1490-es évek közepére – többek között Alföldy halálának köszönhetően – következett be komolyabb változás, míg ugyanekkor a várost közvetlenül irányító csoport személyi összetételében is lassú átalakulás vette kezdetét.

A királyi harmincados örököseitől számos házat szereztek meg a vezetők részben a saját maguk, részben a város tulajdonába, és ezzel egyidejűleg Alföldy egykori nagyhatalmú támogatója, Nagylucsei Fülöp Orbán győri püspök soproni ingatlanai is ismét a polgárság kezébe kerültek. Utóbbiak között volt a Várostoronytól számított harmadik, emeletes Fő téri sarokház is, amelyet a magisztrátus a vétel után tataroztatott, majd az 1490-es évek második felétől városházaként használt, és a számára kitüntetett jelentőségű 144eseménynek egy rendkívüli telekkönyvi bejegyzést szentelt.[88(88)] A városi tér számos kitüntetett pontjának visszaszerzése mellett a hatalomgyakorlásban ekkor több, belső központosításra utaló esemény következett be. 1493-ban például elkezdték vezetni a *Priesterbuch*ot, azaz a Papi könyvet, amellyel a soproni és a város fennhatósága alá tartozó jobbágyfalvakban található templomokhoz és kápolnákhoz kapcsolódó harminckét kegyes alapítvány pénzügyleteinek ellenőrzését helyezte az addigiaknál szilárdabb alapokra a városi tanács. Az 1490-es évek elején felfektetett *Gedenkbuch* (Feljegyzési könyv) szintén a központosító adminisztráció egyik eszközeként szolgált. Az itt rögzített ügyek szerteágazó jellege jól mutatja, hogy a város tanácsa és az egyes tisztségek viselőinek hivatali működése, és ennek írásos adminisztrációja egyre jobban kiterjedt mind a közélet, mind a polgárok magánjogi ügyeinek területére.[89(89)]

Hasonló változásra utal a tagjait tekintve a városi vezető réteget tömörítő, Szent Györgyről elnevezett, ún. Nagy Testvérület szerepének átalakulása is. Már 1481-től látható a papok által kiállított ígéretlevelekben (reverzálisok), hogy a javadalmasok a tanácsurakat és a testvérület tagjait nevezték meg kegyúrnak. A testvérület fennmaradt szabályzatai között 1495-ben szerepelt az a rendelkezés, miszerint minden városi tanácsosnak be kellett lépni közéjük, sőt a városi magisztrátustól javadalmat élvező papoknak úgyszintén.[90(90)] Így a Szent György Testvérület egyszerre lett a mindenkori világi hatalmat gyakorló közéleti vezető elitnek a papságot ellenőrző csoportosulása, és a város polgársága által megválasztott régi és új tanácsurakat kötelezően tömörítő társulat. A fennmaradt szabályok a városi életre gyakorolt befolyás mellett a belső szervezettségre is fényt vetnek: előírták többek között a testvérek rendszeres összejöveteleit, valamint büntetés terhe mellett tagsági díj lefizetését.[91(91)]

Az említett jelenségek egyrészt a város autonómiájának megerősödésére, másrészt a vezetés részéről a polgárság irányában bekövetkező hatalomkoncentrációra engednek következtetni. A soproni iratanyagban igazolhatóan az 1470-es évek végétől feltűnő Jakob Joachim többszörös tanácsúr, és emellett befolyásos városbíró és polgármester azon két nemzedéket is átfogó városvezetői csoport tagja volt, amely a fenti reformok megvalósítójaként tűnik fel a forrásokban. Joachim életének és városi szerepének eddig leginkább megvilágított pontja Niklas Haberleiter végrendeletének végrehajtásához, illetve jelentős tekintélyét alátámasztó több éves gyámgondnoki tevékenységéhez kapcsolódik, amit az eddigi elemzések már kimerítően feltártak.[92(92)] Érdemes kiemelni tehát, hogy már a 15. század utolsó negyedének elején tekintélyes polgárnak számított, akit több végrendelethez 145hívtak tanúnak.[93(93)] Az 1480-as, majd 1490-es évek tanácsában szinte állandóan jelen lévő Joachim közvetlenül Cristoph Herb után került a polgármesteri székbe 1491-ben, ám az előző évtized közepén már volt városbíró, amikor a kamarási tisztséget is betöltötte, melyről elszámolás maradt fenn. Hasonló volt a helyzet 1493-ban is,

amikor polgármesteri feladatai mellett viselte az említett tisztet.[94(94)]

Gazdasági tevékenységét alapvetően a város kereskedelmi életében betöltött szerepe határozta meg. Jakob Joachim édesapjától, a többszörös polgármester Hanstól két kalmárbolt bérletét örökölte, ami helyzetét kivételessé tette, hiszen a város kiskereskedői általában csak eggyel rendelkeztek.[95(95)] A harmincadvámot feltüntető jegyzékekben az ő neve is gyakran szerepelt. Az egyik jegyzék csak a soproniakra kivetett harmincadot tünteti fel, és 1483-ban illetve 1486-ban neki mint kiküldött tanácsosnak kellett azt ellenőriznie. Ez alapján leginkább a behozatalban vett részt: 1483 áprilisában például több tízes csomagban árult kést, novemberben pedig egy bála posztót hozott be. Az importon kívül intenzíven foglalkozott bortermeléssel is: 1490-ben például egy több mint 500 literes hordót mindössze két nap alatt mért ki.[96(96)]

A források alapján több ingatlanügyletben is érdekelt volt. 1481-ben eladott egy házat a külvárosban, a következő évben pedig a Számkivetettek Testvériletétől vásárolt egy Mészárosok utcai ingatlant Michael Stadel mellett,[97(97)] így amikor 1483-ban utóbbi eladta itteni házát, ő és Kaspar Kramer szerepeltek a szomszédaiként. Joachim még 1486-ban is feltűnik ezen a telken.[98(98)] 1491-ben értesülünk Werbell (Barbara) nevű lányáról, illetve két fiáról, akik ebben az évben elhunytak. 1492-ben a Kolostor utcában szerepelt, amikor is rövid időre, többek között, az ő javára is telekkönyvezték a Kovácsok utcájában található alsó fürdőházat. 1492 januárjában, amikor nevére került két árusbódé, a Fő téri, mai Gambrinus-ház telkének tulajdonosaként említik a források, ahol az adójegyzékek tanúsága szerint már több éve lakott.[99(99)]

1485-ben értesülünk mással együtt birtokolt malmáról, majd 1492-ben további malom- és szántószerzéséről. Az 1490-es évek első felében igen jelentős szőlőterületet, illetve több szántót vásárolt.[100(100)] 1493-ban zöldségeskertjéről, míg két év múlva az első negyedben, az 146Ógabonatérnél található halfiaztatójáról adnak hírt a források.[101(101)] A városi adójegyzékekben belvárosi viszonylatban is magas összegekkel szerepelt: 1488-ban tíz forintot, a következő évben tizenöt forintot, 1490-ben huszonötöt vetettek ki rá, majd az 1490-es évek közepén, mint tanácsúr adójának csak a felét kellett kifizetnie, amely összeg ekkor nyolc forint volt.[102(102)] A közvetlenül Cristoph Herb halála után a polgármesterséget megszerző Joachim tehát vagyonos polgárként több évtizeden keresztül töltött be vezető szerepet. Ennek ellenére a város gazdasági életében leginkább kiskereskedőként vett részt: érdemes kiemelni az apjától megörökölt két kalmárboltbérlet jelentőségét, továbbá, hogy az árubehozatal mellett intenzíven foglalkozott borkereskedelemmel is.

1499 tavaszán, Joachim halálának feltételezhető évében egy, a felívelő pályájának is emléket állító esemény került megörökítésre a soproni polgárság ingatlanadásvételi felvallásait rögzítő városi *Grundbuch*ban. A bejegyzés szerint öt neves polgár, többek között a polgármester (Michael Schöttel), egy tanácsos (Jakob Riemer) és Jakob Joachim még másodmagával tulajdonba vett három szőlőskertet, egy szántót és egy kőből készült malmot egy korábbi nemesi tulajdonostól.[103(103)] A fenti polgárok szinte mindegyike többgenerációs vezetőként a közéleti változások véghez viteléből is kivette a részét. Michael Schöttel esetében például apja, Kaspar már 1463-ban szerepelt a városi tanácsban, míg ő maga jóval a reformok és az adásvétel után, még 1508-ban is vezető pozícióban ült. Jakob Riemer már az 1480-as évek közepe óta végzett szinte folyamatosan tanácsosi feladatokat, míg Jakob Joachim atyja, Hans már 1461-ben jelen volt az irányító polgárok testületében, ahol fia az 1490-es évek elején és közepén részt vett a polgárközség számára meghatározó újítások kivitelezésében.[104(104)]

Az egyéni és a közösségi célok tehát vezető polgárok több nemzedékét forrasztották egybe. A városi önkormányzat megerősítése így szorosan összefüggött a városvezető polgárok személyes érdekeivel. A polgárközség életét a központosítás irányába elmozdító reformok sikere és későbbi további kiteljesítésük mégis visszaigazolta az 1490-es évek döntéshozóit: az egyén, a csoport és a polgárközség

java egyaránt érvényesülhetett. A változásokban részt vállaló Jakob Joachim azon kevés vezető polgárok egyike volt, akik átélték a hetvenes és nyolcvanas évek megpróbáltatásait, és még részt tudtak venni a reformévtized erőfeszítéseiben és sikereiben is.

2008. LXII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / Sopron és térsége – Sopron és polgárai Tanulmányok Tirnitz József emlékére / Kiss Mária: A szombathelyi domonkos plébánia

147Kiss Mária: A szombathelyi domonkos plébánia

A Szombathelyen 1638-ban letelepedett domonkos rend tagjai egy mezőgazdasági jellegű, de gyarapodó lélekszámú, kézművesiparral rendelkező mezőváros pasztorációs munkájában vállaltak részt. Nagy buzgósággal kezdték meg munkájukat. Házról-házra járva keresték fel a környék lakóit, hogy az istentiszteleteken való részvételre buzdítsák őket. Templomuk egész nap nyitva állt a hívek előtt. A 18. századtól német nyelvű misét és prédikációt is tartottak akkor, amikor a plébániatemplomban és a ferenceseknél is csak magyar nyelvű liturgia volt.[105(105)]

Zárdájukat II. József rendelkezése következtében 1788 végén el kellett hagyniuk, ahová csak két év múlva térhettek vissza. A rendház nyugalmát a 19. század elején – 1805-ben, majd 1809-ben – megzavarta, hogy katonai kórház céljára igénybe vették. Osztrák, illetve francia sebesülteket ápoltak falai között.[106(106)] 1849-ben tífusz- és kolerabeteg katonákat gyógyítottak a zárdában, az ő ellátásukról, élelmezésükről a domonkos rend gondoskodott.[107(107)]

A domonkosok nem csak Szombathely területén végeztek lelkipásztori munkát. Kisegítőként az egyházmegye számos plébániáján megfordultak, helyettesítették a beteg, távollevő plébánost. Szükség esetén vezették a haláleset következtében megüresedett plébániákat, amíg a püspök által kinevezett új lelkipásztor nem foglalta el a helyét.

Mint prédikátorrend tagjai, a Szombathelyi, Veszprémi, Esztergomi Egyházmegyék területén missziókat tartottak. A páterek a katonák lelki gondozásával is foglalkoztak, a rendtagok közül többen katonalelkészként tevékenykedtek. Közel háromszáz évig segítettek a domonkos rend tagjai a katolikus lakosság pásztorlásában.

A 20. század első évtizedeiben a szombathelyi lakosság létszáma erősen megnőtt. Az egy plébánia már oly módon sem tudta a lakosságot kellőképpen ellátni, hogy a ferences és domonkos rend sokban besegített a hívek ellátásában. Mikes János püspök a város területét több plébániára osztotta fel. Az új plébániák felállításához a székeskáptalan és a főplébánia plébánosának a beleegyezését kérte. A káptalan 1929. január 30-án tartott ülésén tárgyalta meg a püspök azon átiratát, amelyben hozzájárulásukat kérte az új plébániák felállításához. Igenlő válaszukban kifejtették, hogy a nagyszámú lakosság lelki igényeinek kielégítését egyetlen plébánia keretében eredményesen nem lehet megoldani.[108(108)]

Az egyházmegye főpásztora az 1930. január 1-jével megszervezett négy római katolikus plébánia végleges területi beosztását körlevélben is tudatta a papsággal és a hívekkel. A Szent Mártonról elnevezett Szent Domonkos-rendi plébánia határait északon, keleten és délen a város határa; nyugatról a Honvéd úttól és a Király utcától keletre eső utcák alkották. Zanat község is az új plébániához tartozott.[109(109)] A püspök az új 148plébániák területén lévő iskolák hitoktatói állásait is átadta a rendnek, amennyiben az erre a célra megfelelő emberekkel rendelkezett.

A domonkosok a gyermekek hitoktatását is vállalták. A 19. század elején a rendtagok Szombathely

elemi iskolájában rendes tanítóként oktattak. A 20. század első éveiben a Szent Márton utcai elemi iskolában szintén mint hitoktatók működtek. A plébánia felállításától rendszeres hitoktatói munkát végeztek a plébánia területén lévő elemi iskolákban, oktatták a MÁV műhely tanoncait, és hitoktatói tevékenységet folytattak a Szent Domonkosrendi Nővérek polgári iskolájában.[110(110)] Mikes János püspök 1929 januárjában a domonkos rend tartományfőnökét tájékoztatta tervéről és véleményét kérte a rend plébániai munkájáról. Töffler Angelicus domonkos provinciális pater Badalik Bertalant javasolta a plébánia vezetésére, amivel Mikes püspök egyetértett.[111(111)] A Szent Márton plébánia 1930. január 1-jével megkezdte munkáját; szervezésére a Szent Domonkos-rend Szombathelyre küldte a rendkívül tehetséges Badalik Bertalant (1890–1965), aki a fővárosból, Budapestről modern lelkipásztori módszereket hozott magával.[112(112)]

Badalik páter jó alkut kötött Szombathely városával; eladta a rend tulajdonát képező hatalmas területű temetőt, és az így szerzett pénzen jelentős fejlesztéseket tudott megvalósítani.[113(113)] Elsősorban a rend a templom bővítését határozta el. A templom megnagyobbítását azzal indokolta, hogy az alig ezer ember befogadására alkalmas, így a 8-9000 főt meghaladó plébánia igényeit nem tudja kielégíteni. E helyzet azért is kényszerítő volt, mert a domonkosok környékéről a hívek nem járhattak be a messze fekvő, tágas székesegyházba. A templom bővítésének tervét Wälder Gyula műegyetemi tanár készítette el: nyugati irányban egy kereszthajóval megtoldották, a főhomlokzatot a korábbival azonos formában helyreállították, de 11 méterrel előbbre hozták.[114(114)] A kultúrház tervezésére is Wälder kapott megbízást. Az építési engedély kérését a plébános azzal indokolta, hogy kulturális, illetve szociális ház nélkül nem lehet korszerű lelkipásztori munkát végezni. Enélkül az új plébánia nem szolgálhat hazafias, társadalmi, kulturális és szociális célt, amit attól mindenki elvár. Az építés költségeinek előteremtése nagy feladat elé állította a szombathelyi rendházat. P. Badalik a püspök engedélyét kérte, hogy a plébánia filiájának, a zanati templomnak a pénzéből 5000 pengőt a szombathelyi rendi templom költségeinek fedezésére költhessen.[115(115)]

Az első év plébániai munkájáról a rendi krónika írója így számol be: „Új és gyönyörű teret nyújt az intenzív lelkipásztorkodásra a vállalt plébánia.” E krónika beszámolt 149a rendház átalakításáról is, amely így tágas könyvtárszobát nyert, illetve egy plébánia irodával és várószobával bővült. Az elkészült kultúrház mintegy a templom előcsarnokául szolgált. Beosztásában, terjedelmében kulturális céljainak megfelelt; otthont nyertek benne a hitbuzgalmi és karitatív egyesületek.[116(116)] A krónika tudósított arról is, hogy a domonkos nővérek polgári iskolájában az igazgatói teendők ellátása é a hitoktatás állandó elfoglaltságot jelentett. P. Badaliknak sok munkát adott a város szegényügyi bizottságában betöltött tisztsége is.[117(117)]

P. Badalik kitűnően megszervezte a plébániai munkát. Utcánként műsoros délutánokra hívta meg híveit, akik között ingyenes belépőjegyeket osztottak szét. Zene, ének vetítettképes előadás szerepelt a programban, amely közé beépítette a legszükségesebb hitbéli mondanivalókat. Ez volt az első lépés a plébánia híveinek megismerésére, a velük történő közvetlen kapcsolatteremtésre.

A templom kedveltsége hamar megmutatkozott, szépítése, felszerelésének bővítése a harmincas években folytatódott. Új szobrokat emeltek, visszaállították az öröklámpát. A régi szenteltvíztartóból keresztkút készült, új szenteltvíztartót vásároltak. A dominikánus templom a város helyőrségi templomául is szolgált, ünnepi miséken katonazenekar emelte az istentisztelet fényét. Minthogy a plébánia területén található a vasútállomás, az átutazók részére kísérleti jelleggel májustól októberig szentmisét mondtak. A modern pasztoráció számos lehetőségét megpróbálták. A hívők tájékoztatására készült a Plébániai Tudósító. P. Badalik nagy fontosságot tulajdonított a médiáknak; aktuális kérdésekre rávilágító cikkek sorozata jelent meg domonkos szerzők tollából, maga P. Badalik rendszeresen tartott előadásokat a rádióban is.[118(118)]

A domonkos rend tagjai kitűnő képzésben részesültek, a rend nagy figyelmet fordított az igehirdetésre, szentbeszédek tartására, a missziós munkára, mindezzel összefüggésben jó szónokok képzésére. Így a domonkosokat szívesen hívták missziók, lelkigyakorlatok tartására. A szombathelyi plébánián a hívek számára 1930-tól gondosan megszervezték a nagyböjti lelkigyakorlatokat. Nőknek és férfiaknak külön tartottak szentbeszédeket. A domonkosok lelkigyakorlatán évente részt vettek a szövőgyár, a MÁV műhely munkásai, valamint a MÁV műhely tanoncai és az iskolás gyermekek.[119(119)]

A plébánia létesítése új alapokra helyezte a karitász munkát. P. Badalik a családokról azok anyagi helyzetét is feltüntető kartotékokat vezetett. A plébános nem csak az egyházközség szociális kérdéseit igyekezett megoldani, hanem Szombathely szegényügyét is ő szervezte meg. A városi szegényügyi bizottság elnöki tisztét töltötte be. A város polgármesterével közösen a szegényügy tanulmányozására több más városba látogatott el. P. Badalik Bertalan karitatív munkájáért 1933-ban miniszteri dicsérő elismerést kapott.[120(120)]

150A plébánia alapításával a hitbuzgalmi céllal alakult egyesületek is megújultak: a Jézus Legszentebb Nevének Társulata, a Szentháromság Egyesület, az Élő Rózsafüzér Egyesület, a Credo Férfi Egyesület, a Szombathelyi Confraternitas Sanctissime Rosariae, és a Margit Kör. Badalik Bertalan működési ideje alatt az egész városban felvirágzott a Credo-élet. 1933-ig a domonkos plébánia fogta össze a város Credo-tagjait, 1934 januárjától a tagok számának növekedése miatt a tagság plébániánként szerveződött.[121(121)] P. Badalik az állástalan diplomások részére megszervezte az ifjú Credo-t. A szombathelyi Credo egyesületnek, és a város katolikus társadalmának nagy ünnepe volt a III. Országos Credo Kongresszus.

A templomi szertartások ünnepélyességét, fényét, a liturgikus ruhák szépsége is elősegítette. A ruhák gazdagságáról a templom leltárai szólnak. A nemes anyagokból készült, művészi hímzéssel díszített miseruhák az iparművészet remekeiként ismertek. Főrangú személyek, polgárok adományai gazdagították a liturgikus ruhák számát. A paraszti hívek, kézművesek is hozzájárultak e gyűjteményhez; a templomnak 60 miseruhája, 4 vecsernyepalástja volt. A templom kincsei között ott találhatók azok a kelyhek is, melyeket 1895-ben még Hidasy Kornél püspök, 1930-as években pedig Boda János kanonok vásárolt ezen egyház részére.[122(122)]

A szombathelyi domonkosok templomában az istentiszteleteket a zene- és énekkarok szereplései tették ünnepélyesebbé. Több zenekar működéséről tudunk, így a „Pacsirták” 1900 és 1930 között, a „Nagyasszonyunk” énekkar 1919–1929 során működött, 1926-ban alakult a Credo férfikar. 1929-től P. Badalik házfőnök átszervezte a templom zenei életét. A női kart a templom férfi énekeseivel vegyes karrá vonta össze, az együttest új tagokkal frissítette. Rendszeresen ő maga vezényelt.

A rendház adott otthont a noviciátusnak. A kolostor, amelyet 1933 decemberében konventté nyilvánított a dominikánus egyetemes főnök, nem kerülte el a világháborúkkal járó megpróbáltatásokat, miképpen nem kerülte el a plébánia közössége sem. Lakói közül mindkét világháború áldozatokat követelt, temploma is megszenvedte a világégések borzalmait. Az első világháború ércszükséglete a toronysisak borítását és a harangokat követelte. A második világháborúban is „bevonultak” a templom harangjai. A várost ért bombatámadások következtében a templom tetőzete megsérült, színes üvegablakai megsemmisültek. A templom körül több mint 100 bomba hullott, de az épület csodálatos módon nagy kárt nem szenvedett.

A háború okozta károkat maradéktalanul még helyre sem állították, a háború okozta sebek fájdalma még élt az emberek lelkében, mikor az egyházközséget újabb megpróbáltatás érte. 1950. július 11-én a rendház lakóit kényszertartózkodási helyre szállították. Ezzel ért véget a domonkosok több évszázados lelkipásztori munkája Szombathelyen. A plébánia vezetését egyházmegyés papok vették át, akik

hűségesen őrizték a domonkos hagyományokat.

2008. LXII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / Sopron és térsége – Sopron és polgárai Tanulmányok Tirnitz József emlékére / Kovács József László: Barátom, Tirnitz József emlékére

151Kovács József László: Barátom, Tirnitz József emlékére

Tirnitz Jóskára emlékezem. Ehhez címet találni nehezebb, mint a rövid, tisztelgő emlékezést megfogalmazni, mégis megpróbálom, hiszen mindketten a jó nevű soproni Szent Asztrik Bencés Gimnáziumba jártunk, keresztnevünk is azonos, de még a diáknevünk is az volt; iskolatársaink mindkettőnket Gömbinek hívtak. A „vulgó keresztapa" iskolánk tornatanára, „a tornamuki"-nak nevezett, diáknyelven Muki bácsi, Kis Gyula volt. Ő így keresztelte el testnevelésben kevésbé jeleskedő diákjait. Jóskával igazán az 1950-es években lettünk jó barátok. Diákkorunk egyetlen közös évében, 1943/1944-ben csak nagyot köszönhettem az érettségi előtt álló „Tirnitz úrnak"; akkor ugyanis én rövid nadrágos elsős kisdiák, ún. „mujkó" voltam, míg a felső osztályosokat „uraknak" illett hívnunk.

Kezdő kutatóként 1953-tól naponta találkoztam a Soproni Levéltárban Tirnitz Jóskával, aki minden kezdőnek szíves útmutatást adott. Mindnyájunk szerény és kedves útbaigazítója volt, segített mindenkinek, aki kutatni lépte át a Levéltár szép régi remekművű ajtaját. A kéziratolvasás, a paleográfia alapjait már korábban megtanultam Mollay Károly és Hajdú Helga professzoraimtól, de ettől az időtől fogva meg kellett ismernem a leggazdagabb hazai levéltár, a soproni archívum gyűjteményének használatát is. Az első tanácsa így hangzott: „Ismerkedj meg az „Oertelelenchus" használatával! Ebben a vaskos iratjegyzékben mindent megtalálsz, amit keresel! Mindig pontosan írd ki a jelzeteket: add meg a ladulát, (fő témakör) a fasciculust, (a csomó) és a numerust!" Ez az eligazítás nagyon is szükséges volt. Jóska ezután türelmesen ellátott a Lackner család (Litera Lackneriana), a soproni evangélikus egyház irataival, a levéltárban összegyűlt ún. régi levelezéssel. Leggyakrabban ugyanis ezeket a levéltári egységeket forgattam. A kutatás során részben latin írásokkal is találkoztam, de tanáraim latin tanítására támaszkodva ezekkel is megbirkóztam. Míg Jóska latin tanára a tudós dr. Hein Tádé volt, az enyém dr. Pálos Ferenc.

Azért be kell vallanom, a különböző kézírással leírt iratok megfejtése később is némi gondot jelentett. A munkanapja kezdetén, a Lackner utcai raktárba induló Jóska szívesen összeolvasott velem egy-egy iratot. Ha túl nehéz volt e szöveg megfejtése, akkor javasolta: „Gyere, menjünk be Házi főlevéltáros úrhoz! Ő biztosan tud megoldást!" Jenő bácsi a kutató szoba mellett, az első raktárhelység ablakánál, az asztalnál ült, és szívesen adott útbaigazítást; 1955-től, a Faut-krónika kéziratának „megfejtésétől" pedig már személyesen is ismertük egymást.

Amikor beszélgettünk Jóskával, néha évődve ugrattam: „Hallod-e Jóska! Igazán összeállíthatnátok a kutatók számára egy rövid tartalmi összefoglalást a fontosabb ladulákról!" „Van is nekünk erre időnk!" – mondta békésen mosolyogva. Lassan megtanultam, milyen nehéz munkát látnak el ők ketten a levéltári raktárban, a „Lacknerban" a másik levéltárossal, Radó Jóskával, „Beppóval". Aztán később mégis csak sor került egyfajta összefoglalásra Jóska életében; kiváló segédlet született 1996-ban, 152ez a Szakács Anitával összeállított „Sopron város tanácsa bírósági jegyzőkönyveinek regesztái I. 1533–1554" című kötet.

Egyszer korszakomhoz, a XVII–XVIII. századhoz kértem illusztrációs anyagot Jóskától. Ő Gantner Antal „Dunántúli Tárogató"-ját adta a kezembe az alkalmi újság képes mellékletével együtt. Hadd emlékeztessem az olvasót, Gantner a hajdani soproni Kaszinó ruhatárosa, tudós amatőr, igazi soproni kuriózum volt, akinek évente egyszer jelent meg ez az alkalmi újságja, melyben az I. évfolyam 1.

számát a II. évfolyam 2. száma követi. „Jóska, hol a többi szám ?” – ugrattam a barátomat. „Az nem lehet, hogy egy újság egy évben egyetlen számmal jelenjen meg!” „Hát, ha Te jobban tudod, akkor így biztosan igaz !” – mondta megszokott humorával, türelmével. A „Tárogató” képes mellékleteit ennek ellenére haszonnal forgathattam…

1955 után a Levéltárban már az osztrák kutatók megjelenését is megtapasztalhattam. Jóska a burgenlandi kutatókat is készségesen eligazította. Ekkoriban születtek meg nagyobb számban a szomszédos Ausztriához csatolt burgenlandi községek monográfiái. A helytörténeti munkák összeállítására sokszor csak amatőr kutatók vállalkoztak, akik Jóska személyében jó segítségre találtak. Ő a hajdani jobbágyfalvak iratanyagát is jól ismerte. Ekkor jöttem rá, hogy vannak olyan tudóssá vált helytörténészek, akik lassan többet tudnak a falujukról, mint egy-egy, a szakmáját elfeledő és a kutatásban leállt diplomás!

Ma is haszonnal forgathatjuk a kutatás alapvető segédletét, a Soproni Állami Levéltár 1967-ben megjelent, Vörös Károllyal közösen jegyzett fondjegyzékét, amely jelentős részben Jóska szellemi teljesítménye. Annak idején örömmel újságolta el, hogy milyen szép feladatot kapott. „Igazán küldhetnél majd egy példányt belőle” – ugrattam. „Ha jól viselkedsz, kaphatsz egyet.” – válaszolta. A megjelenést követően a kiadvány még Ráckevére, akkori lakásunkra érkezett meg. Azóta hálásan, haszonnal forgatom e kézikönyvszerű kalauzt.

Az 1980-as években Monok István vezetésével megindult a magyarországi hagyatéki- és vagyonleltárak könyv- és olvasmánytörténeti szempontú feltárása. Javaslatom alapján a soproni könyvjegyzékek levéltári kutatásába Jóskát is bekapcsolta a sorozatot szerkesztő szegedi professzor, Keserű Bálint, és a kutatást vezető Monok István. A sokszerzős munka címe: „Könyvtörténeti Füzetek II. Magángyűjtemények Nyugat-Magyarországon 1555–1721”; összeállítói: Bariska István, Kovács József László és Ötvös Péter mellett Tirnitz József (Szeged, 1982). Itt és most e közös munkának a címével szeretnénk kiegészíteni Tirnitz Józsefnek a Soproni Szemle 2006. évi 1. számában olvasható bibliográfiáját. A felkutatott könyvjegyzékek kötetben is megjelentek „Lesestoffe in Westungarn I. Sopron (Ödenburg) 1535–1721” címen (Szeged, 1994). Tirnitz József segítségét e kötet német nyelvű előszava is kiemeli, hisz az ő alapos tudása nélkül aligha sikerült volna e tekintélyes, csaknem 600 oldalas forráskiadást összeállítani.

A már idézett bibliográfia alapján is megállapítható, hogy barátunk nagy értékű segédletekkel szolgálta a kutatást. Nem kevésbé fontos azonban az a néhány – hosszabb-rövidebb – 153alapos tanulmánya, melyet a soproni külvárosi német polgárról írt. Máig is tán legnagyobb jelentőségű tanulmánya 1971-ben Bónis György és Degré Alajos felkérésére „Sopron szabad királyi város külső tanácsa 1526–1711” címmel íródott, a napjainkra már emblematikussá vált „Tanulmányok a magyar helyi önkormányzatok múltjából” című kötetben. Hasonlóképpen kiemelendő a külvárosi német polgárokról írott, 2003-ban, a Bariska István 60. születésnapjára megjelent tanulmánykötetben megjelent „A soproni ’Wirtschaftsbürger’ – ’gazdapolgár’” című tanulmánya is. 1977-ben Pécsett találkoztunk Jóskával, ahol a Veszprémi és Pécsi Akadémiai Bizottság ülésén – amelyen Tompos Ernő is előadott – „Sopron város kulturális fejlődése a 18–19. század fordulóján” címmel tartott felejthetetlen előadást.

Pontos iratközlés és tárgyszerűség jellemző Tirnitz József két ún. munkásmozgalmi kötetére, az 1982-ben megjelent „Sopron és vidékének munkásmozgalma (1925–1928)” című tanulmányra, és a még 1970-ben kiadott „Az élet megindulása a felszabadulás után Győr-Sopron megyében” című dokumentumkötetre. A 230 oldalas iratanyag soproni részét döntően ő gyűjtötte össze.

Jóskával utoljára 2005-ben találkoztunk a Várkerületen. Dobner Nándorról akartam őt faggatni, akkor éppen az „Emblematisches Traubenschiessen” füzet kiadásán dolgoztam. Jóska kissé fáradtan, szomorúan válaszolt: „Tudod, betegségem óta sokat feledtem.” „Jóska, ez kizárt!” – válaszoltam. „Mi

lehet az, amit Te nem tudsz a régi Sopronról?" „Pedig így igaz", – mondta Jóska. Ezzel a mondattal váltam el tőle: „Gyógyulj meg, majd megkereslek."

Örültem, amikor 80 éves korában, a Soproni Szemlében olvastam Turbuly Éva vele folytatott beszélgetését, különös öröm volt az, midőn a *„Mit kutattak akkoriban a magyar kutatók?"* kérdésre válaszolva rám is a „hivatásos" kutatók között emlékezett. Azonnal küldtem egy rövid levelet Jóskának, de választ már nem írhatott rá.

E néhány emlék felidézésével a soproni helytörténet elhivatott kutatójára, a jó barátra emlékezem. Mindig Jóskára emlékezem, ha kézbe veszem valamelyik munkáját, rá emlékeztet egy-egy segédlete, tanulmánya.

2008. LXII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / Sopron és térsége – Sopron és polgárai Tanulmányok Tirnitz József emlékére / Krisch András: Soproni határbiztosok jelentései az 1809-es francia háborúban

154Krisch András: Soproni határbiztosok jelentései az 1809-es francia háborúban

A Magyar Királyság, a Habsburg Birodalom részeként 1792-től szinte folyamatosan hadban állta a Francia Köztársasággal, majd Császársággal. Ezek a harcok I. Ferenc birodalmának sorozatos verségét eredményezték. Az 1805-ös francia háború még alig érintette Pozsony térségében Magyarország területét, négy évvel később az 1809-es 5. koalíciós háború során immáron Magyarország is hadszíntérré vált. Ausztria 1809 áprilisában üzent hadat Franciaországnak. A kezdeti sikerek után április 23-án a Károly főherceg vezette fősereg vereséget szenvedett és megkezdte visszavonulását a Duna bal partján Morvamező irányába, nyitva hagyva a Bécs és Magyarország felé vezető utat.[123(123)]

József nádor leiratát a határok védelméről a Sopron vármegyei közgyűlés az egyre aggasztóbb hadi helyzet miatt május 13-án tárgyalta. A háború szerencsétlen alakulása miatt előre lehetett látni, hogy sokan fognak Ausztriából Magyarországra, és ezen belül Sopron vármegyébe menekülni, és közöttük olyan személyek is lehetnek, akik a közbiztonságra veszélyesek. Ezért úgy rendelkeztek, hogy minden útra a vármegye katonáit vagy megbízható jobbágyokat kell állítani, akik útlevél nélkül senkit nem engedhetnek az országba, a gyanús személyeket pedig a vármegye tisztjeihez, vagyis a biztosokhoz vezetik. Az országba vezető jelentősebb utak mellé ugyanis commissariusokat, vagyis határbiztosokat állítottak, akikre az említett „őrállók" felügyelete is tartozott. Feladatként kapták a kémek kiszűrését, az ártalmas proklamációk terjesztésének megakadályozását és megsemmisítését. A rendszer fölé szolgabírókat helyezett a megye, őket az őrállók ellenőrzésére, a biztosok segítésére kötelezték. Az esetlegesen elszéledt vagy dezertált ellenséges vagy saját katonákat le kellett fegyvereznüik, majd a fegyverekkel együtt a legközelebbi katonai parancsnokhoz küldeni. Fontos feladatuk közé tartozott az ellenség mozgásáról érdemleges információk beszerzése, így megbízható embereket küldtek osztrák területre. A jelentéseket minden esetben a megyeszékhelyre, a nádor utasítására megalakított Permanens Deputatiónak (Állandó Bizottmány) juttatták el, amelynek feladata többek között a bel- és külbátorság fenntartása, megszállás idején pedig a francia követelések hatékony és rugalmas teljesítése volt. E gremiumtól a fontosabb információkat akár a nádornak is tovább küldhették.

A biztosok állomáshelyei (legalábbis a jegyzőkönyv bejegyzése szerint) és nevei a következők voltak: Lajtaszentmiklós (Neudörfl): Illéssy Ferenc, Kabold (Kobersdorf): Tarnóczy József, Vulkapordány (Wulkaprodersdorf): Regner János, Lanzsér (Landsee): 155Bácsmegyei Antal, Rozália: Schätzel Mihály, Lajtaújfalu (Neufeld): Artner Lajos, Vimpác (Wimpassing): Tóth Antal, Lajtapordány

(Leithaprodersdorf): Alitisz István. Némi változás a nevekben bekövetkezhetett, mert néhányuktól egyetlen jelentést sem ismerünk, míg például az e jegyzékben nem szereplő Ritter Teofil vagy Rusa János is biztosként írta alá jelentéseit. A megye „felsővidékén” szolgálatot teljesítőket Dallos György, az „alsó vidékieket” pedig Kultsár Ferenc és Sághy Gergely szolgabírók segítették.[124(124)]

Bár a megye csak május 13-án tárgyalta a határvédelem kérdését, a jelentések valójában már 11-étől datálódnak (az első szerzője az egyik „legszorgalmasabb” biztos, Tóth Antal). A május 29-ig, vagyis a megszállás kezdetéig terjedő időszakban a térség teljesen ki volt szolgáltatva a francia hadseregnek, ugyanis Sopronból már május 11-én elvonult a helyőrség. Ez a pár hét a térség bizonytalan időszakai közé tartozó átmeneti periódus volt, amikor a megye magára maradt, és csak abban bízhatott, hogy az ellenség nem lép az ország területére. A térség „stratégiai” fontosságát mutatja, hogy Kőszeg is küldött ide megbízottakat, két lovas polgárt (Roscher Györgyöt és Trattner Jánost), akik a Sopronba érkező jelentéseket azonnal továbbították.[125(125)]

A ránk maradt több száz jelentés segítségével egy pár hetes időszak képe rajzolódik ki. A kor információáramlásának tükrében a biztosoktól származó jelentések különösen fontosak, hiszen sokszor csak mendemondák, szóbeszéd alapján terjedtek a hírek, ők pedig igyekeztek megbízható forrást beszerezni. A biztosok főhadiszállásukat a határ magyar oldalán verték fel. Érdeklődési körükbe többnyire a határ menti alsó-ausztriai települések estek, különösen Bécsújhely (Wiener Neustadt) térsége, ahol a franciák május végén csapatösszevonásokat hajtottak végre Magyarország lerohanására és természetesen nem hagyták figyelmen kívül a Bécs környéki eseményeket sem, de a birodalom fővárosának távolsága és a harcok miatt innen csupán közvetett információkat szerezhettek. Munkájukra mindenképpen az alaposság a jellemző, naponta akár több jelentést is megírtak, sok esetben a napot és az órát is feltüntették. A bizonytalan értesüléseiket minden esetben igyekeztek megerősíteni. A háborús körülmények nehezítették az információszerzést, mivel ilyenkor az emberek is többen tartózkodnak otthon, vigyázva értékeikre.

A határbiztosok jelentései nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy a vármegye információkat szerezzen be a franciák szokásairól, mozgásáról. A jól kiépített rendszernek és sokszor a véletlennek, vagy kitartásuknak köszönhetően a térség minden jelentős eseményéről tudomást szereztek, és ezeket továbbították. Tevékenységük ugyanakkor nem befolyásolhatta, és végképp nem akadályozhatta meg a franciák betörését az országba. Munkájuk során felhasználtak néhány, ma már megmosolyogtató eszközt is, így kémeik paraszti álruhát öltettek, illetve jelentéseik nagy részét azért írták magyarul, hogy esetlegesen az ellenség kezébe kerülve nehezebben lehessen megérteni.[126(126)]

Az időszak történéseit a jelentések alapján is a következőképpen szakaszolhatjuk: Május 11-től a franciák az osztrák határmenti településeken egyre nagyobb számban jelentek meg, különösen igaz ez Bécsújhelyre, ahol már 12-én 2000 katona fogadására 156tettek a franciák előkészületeket. A biztosok több információval rendelkeztek már túloldali rekvirálásokról, a beszállásolt franciák fejadagjairól, az esetleges kisebb rablásokról. Nem kellett sokat várni és megjelentek a határ magyar oldalán az első francia járőrök, akik több helyen őrposztokat hoztak létre. Különösen fontos településnek tartotta többek között az ellenség Szarvkőt (Hornstein), ahol május 15-től kezdve szinte folyamatosan állomásoztak kisebb létszámú francia lovas csapatok. Ez természetesen azonnal konfliktust is okozott, mert a teljes ellátással sem elégedtek meg, hanem folyamatosan újabb követelésekkel léptek fel. Az egyik éjszaka a tiszttartót verték fel, mert tűzifát követeltek. Az eset a következő éjszaka is megismétlődött, Kultsár Ferenc szolgabíró jelentése szerint a békességet már csak az ő személye tartja fenn, különben a falu népe már rég meglincselte volna a katonákat.[127(127)]

Május 17-én Eötvös Ferenc alispán egy francia nyelvű levelet fogalmazott meg, amit valószínűleg minden biztosnak, illetve az érintett községek vezetőségének eljuttattak. Ebben felhívták a franciák

figyelmét, hogy Magyarország területére léptek, és amennyiben zsarolással, vagy erőszakosan próbálnának naturáliákhoz jutni, akkor azt a felettes parancsnokoknak jelenteni fogják, minthogy az ilyen cselekedettek tilosak a francia hadseregben. Persze kérdéses, hogy egy ilyen utasítással bármit is el lehetett érni.[128(128)]

A biztosok jelentéseiből szerzett tudomást a megye Bécs május 13-i elestéről is, sőt azt is tudni vélték, hogy másnap estig fegyverszünetet hirdettek, mert sok francia halott fekszik a külvárosokban. Az osztrák főváros elestét erősítette meg Voratsek Antal, a császári-királyi hadsereg újonca is, aki a városból civil ruhában menekült el. Két nappal később pedig már részletek is ismertté váltak, vagyis a védők a dunai hidakon vonultak ki a városból, amiket ezt követően leromboltak. A visszamaradt helyőrség tagjai vagy fogságba estek, vagy civil ruhát szereztek.[129(129)]

A biztosok külön figyelmet fordítottak egy május 15-i kismartoni (Eisenstadt) incidensre. Ennek során kilenc francia huszár érkezett a városba, Colbert tábornok parancsát továbbítva, amely szerint, ha Ausztriából érkeznek franciák erőszakos rekvirálási céllal, akkor azokat fogják le és küldjék őket Bécsújhelyre, ahol a számonkérés nem fog elmaradni. A csapat a parancs teljesítéséről a városi tanácstól igazolást kért, ami viszont sokáig húzódott. Mivel a településen ezen a napon országos vásárt tartottak, a nem túl barátságos tömeg egyre csak gyűlt, míg a franciák jobban látták, ha sietve távoznak. Eközben azonban az egyik szélen vágtató elütött két helyi polgárt, mire a katonát a tömegből lerántották a lóról, kardját a kezéből kicsavarva nyakára suhintottak. A katona megsebesült, a következmények pedig kiszámíthatatlanok voltak, ezért a város azonnal egy bizottságot küldött Bécsújhelyre. A városnak végül is pénzbüntetést kellett fizetnie, míg a bűnösöket botütésre ítélték, amit a bécsújhelyi rendőrség hajtott végre.[130(130)]

Május 20-a körül a franciák nemcsak Alsó-Ausztriából vonultak el, hanem Sopron megye nyugati részén felállított posztjaikat is felszámolták, és Bécs irányába távoztak. 157Ezzel megkezdődött a felvonulás az asperni csatához. A biztosoknak már 21-én reggel pontos információik voltak az előző esti francia átkelési kísérletről, sőt azt is tudta Tóth Antal utazók beszámolóiból, hogy Károly főherceg 14 francia hidat lövetett szét. Ignaz von Bauer küraszír saját élményei alapján mondta el, hogy a csata előtt a franciák szinte teljesen kivonultak Bécsből és maga Napóleon irányítja a csapatokat, főhadiszállását Kaiser Ebersdorfban verte fel. Az ágyúzás már 20-án megkezdődött és úgy vélte, hogy az ellenség súlyos veszteséget szenvedett. Az asperni csatáról, amely a határtól mintegy 60 km-re zajlott le, fél napos késéssel szerezték be információikat a biztosok, különösen pontosan jegyezték fel az ágyúdörgések intenzitását.[131(131)]

Május 25-26-tól a jelentések ismét a határ mentén sokasodó ellenséges csapatokról tudósítottak. Bécsújhelyről már 25-től fogva ismét rendszeresen jártak át Lajtaszentmiklósra ételért-italért, illetve takarmányért. Ezekben a napokban Kelet-Ausztriában súlyos élelmiszerhiány lépett fel, az árak folyamatosan emelkedtek, ezért az ekkor még a megszállás előtt álló, de hamarosan hasonló gondokkal küzdő Magyarországról szállítottak gabonát ausztriai pékeknek. Egyre több ausztriai lakos is Magyarországon keresett menedéket poggyászával.[132(132)] Illéssy Ferenc biztos szerint két francia tiszt jelent meg a bécsújhelyi magisztrátuson és 40000 katona ellátására tetettek előkészületet. „Szemeimmel látom, melly seregesen tódulnak a franciák Újhely vidékére.”[133(133)]

A biztosok feladata is egyre veszélyesebbé vált, mivel a franciák rájuk nem hallgattak, az ellenséges posztok már rég a Magyarország belsejében voltak, így a leveleiket is könnyen elfoghatták, a biztosokat pedig könnyen kémeknek nézhették. A Permanens Deputatio a commissariusok biztonsága érdekében úgy rendelkezett, hogy az állomásukat mindig vonják a francia előőrsökhöz képest beljebb, azt elhagyni azonban csak végveszély esetén szabad.[134(134)]

Május 27-én Dallos György jelentésében egy franciát idézett, nem túl sok jót ígérve. A tiszt szerint Pozsony környékén ellenük inszurgenseket is bevetettek, ezért Magyarországot sem fogják kímélni. Ennek ellentmondó Tóth biztos jelentése. Egy francia huszártiszt beszélgetett a wampersdorfi bíróval és kijelentette, hogy Magyarországra mint barátok jönnek, nem mint ellenségek, (ez egybecseng a Napóleon Bécsben kiadott proklamációjában megfogalmazottakkal) mert az ország semleges, a fegyvert leteszik és tudomása szerint a Sopron környékén állomásozó nemesi felkelők is már visszavonultak.[135(135)]

Ma már tudjuk, hogy Dallosnak lett igaza. Május 29-én a vármegyeházán a Deputatiónál egy francia kapitány jelentette, hogy Sopronba 3000 gyalogos és 1000 lovas fog bejönni, de Harkának és Kópházának is 3-3000 katona ellátásával kell számolnia.[136(136)] Ezzel a határbiztosok megbízatásai, eddigi feladatai feleslegesé váltak, a térség egyik leghosszabb megszállása megkezdődött.

2008. LXII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / Sopron és térsége – Sopron és polgárai Tanulmányok Tirnitz József emlékére / Kücsán József: Soproni „gazdapolgárok” a 19. század elején

158Kücsán József: Soproni „gazdapolgárok” a 19. század elején

Tirnitz József egyik utolsó megjelent munkájában a speciálisan soproninak számító „gazdapolgár” fogalom kialakulásának előzményeit, idejét, s a városi adminisztrációban, illetve a köznyelvben való lassú meggyökeresedését tisztázta, amihez több évtizedes kutatásainak több forráscsoportból származó anyagát idézte.[137(137)] Eme források közül én az általa is felhasznált adóösszeírások és Házi Jenő polgárjegyzékének[138(138)] összevetésével próbálom meghatározni a város polgári státusú földműveseinek lehető legszélesebb körét, városrészenkénti elhelyezkedésüket és adóztatott vagyonuk szerinti differenciálódásukat, a fogalom kialakulási idejeként meghatározott 19. század elején.[139(139)]

Az 1809/1810. katonai év adókönyvében[140(140)] a rögzített 2168 önálló tételből olyan személy, akit a mezőgazdasághoz mint foglalkozási főcsoporthoz kapcsolni lehet, 1004 tételszám alatt szerepel.[141(141)] Az 1004 említésből 544 adózó azonosítható – Tirnitz József kifejezéseivel élve – mint „*polgári gazdaember*”, avagy „*gazdapolgár*”. Ha ebből, az adózás helye szerint rendezett 544 adatból szerkesztett belterületi térképre tekintünk – és figyelmünket a jelölt telkek adózási negyedek közötti megoszlására összpontosítjuk – feltűnik, hogy a jelek a 3. negyed területén a legsűrűbbek, s többéke-vésbé megoszlásuk is egyenletes a három adókerületben. (Az 1. táblázat 1. hasáb 4. oszlopának adataiból az is megmutatkozik, hogy a 3. adózási negyedben élt a gazdapolgárok egyharmada.[142(142)]) Ám térképünkről (1.kép) az is kiderül, hogy a további városrészek egyes, jól körülhatárolható tömbjeiben – főként a külváros falával érintkező peremkerületekben –, szép számmal éltek még polgárjoggal bíró földművesek.

Markáns csoportosulás figyelhető meg az 1. negyed 1., de különösen 2. kerületében, a Hátulsó utca, illetve az Újteleki utca területén. A 3. kerületben viszont, ami már az Ógabona tér Kisvárkerülethez közelítő szakaszát jelenti, csak egyetlen lakásbérlő gazdapolgárt ismer a forrásunk.

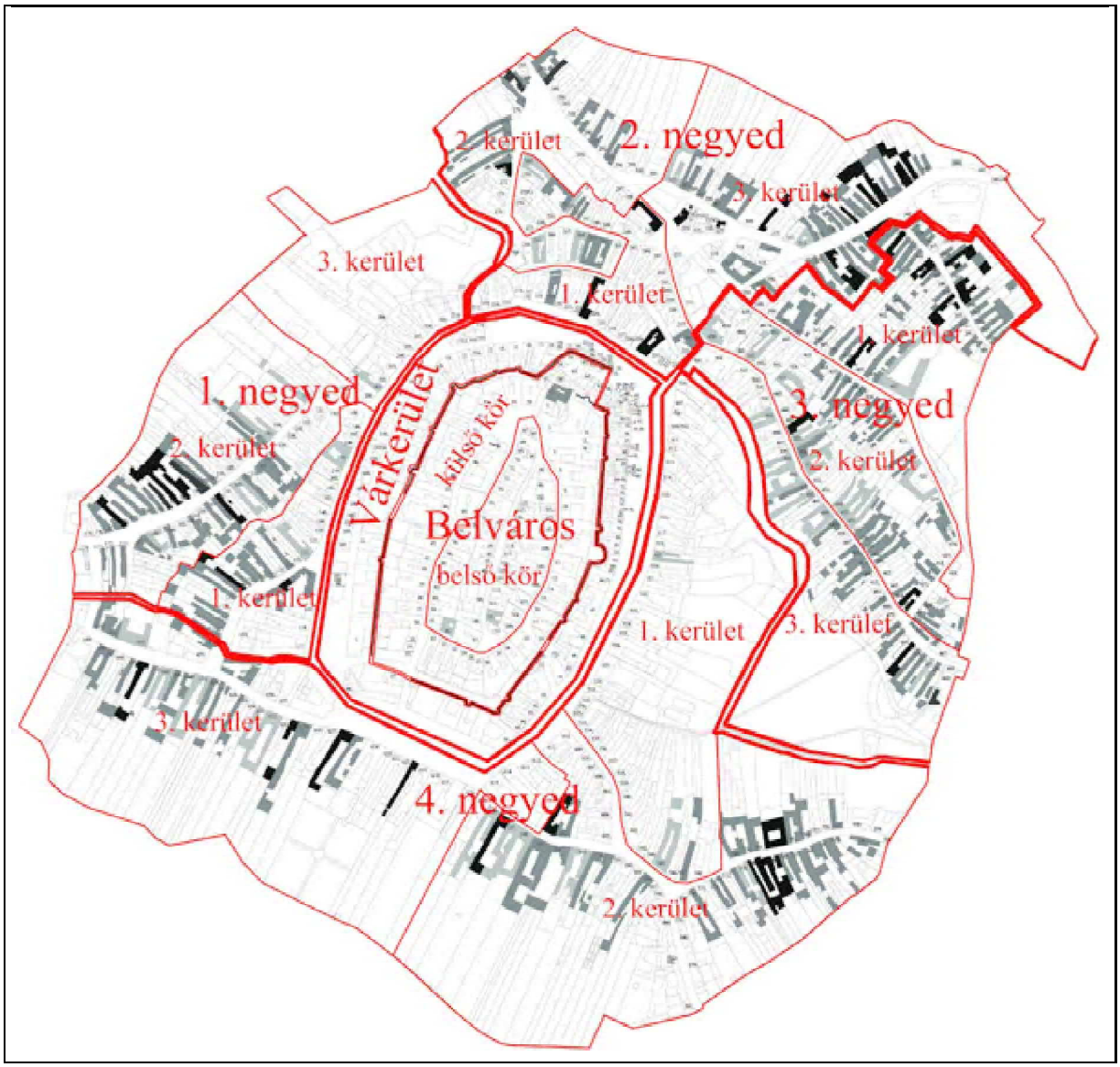

159 1. kép. A gazdapolgárok adózási helye a városban. (Fekete színnel jelölve az egyedüli tulajdonosok, sötétszürkével a házrésztulajdonosok, világosszürkével a lakást bérlők.)

Egyenletes, laza eloszlásban találunk gazdapolgárokat a 2. negyed 1. és 2. kerületében, viszont erős koncentráció figyelhető meg a 3. kerületben, a Szt. Mihály utca területén, amely hosszan határos a fent említett 3. negyeddel.

A 4. negyed 1. kerületében, a Várkerület keleti ívén (Vendégfogadószer) és az Ezüst utcában, mindössze két lakásbérlőt és egyetlen épület három résztulajdonosát ismerjük. Jól körülhatárolható viszont a 2. kerület keleti fele, a (Kis) Pócsi utca területe, illetve a nyugati oldalon a Hosszúsor (Móricz Zs. utca) déli házsorának egy része, mint ahol részben tulajdonosként, részben bérlőként, gazdapolgárok is éltek. A 3. kerületben a Hosszúsor nyugati harmadának területe (Rákóczi utca) számítható a gazdapolgárok lakta körzetekhez.

A belvárosi három jel két bérlő és egy házrésztulajdonos adatait rejti.[143(143)]

160 Amennyiben a térképet összevetjük az 1. táblázat 1. hasáb negyedik oszlopának adataival, feltűnhet, hogy több esetben összefüggés tapasztalható a legmagasabb presztízsűnek számító városrész, a

Várkerület északi és északkeleti ívétől való távolság[144(144)] és az egyes adókerületekben rögzített gazdapolgáremlítések száma között. Nevezetesen: minél távolabb van az adókerület a Várkerület mondott szakaszától, annál magasabb az ott lakó gazdapolgárok száma. Látszólag ellentmond ennek a 3. negyed 2. és 3. kerületének találkozási vonalában a Balfi utca északi és déli házsoránál látható tömörülés, de alaposabban megnézve a térképet kiderül, hogy azokban az épületekben zömmel nem ház- vagy házrésztulajdonosokat rögzítettünk fekete illetve sötétebb szürke színnel, hanem a lakásbérlőket mutató világosabb szürke jelek dominálnak.[145(145)]

Árnyaltabb képet kapunk a gazdapolgárréteg vagyoni differenciálódásáról, ha az adóztatott javaik szerint csoportosított és az adózási helyük szerint rendezett táblázatokat vesszük elemzés alá (ld. a Függeléket).[146(146)]

Első táblázatunk második és harmadik hasábja adózási negyedenként, s azon belül adókerületenként elkülöníti az épített ingatlanok birtoklásának módját: egyedüli birtokosa-e egy telek összes épületének, vagy az épületegyüttes egy részének tulajdonosa.[147(147)] A negyedik hasáb mutatja, hogy az adózás helyéül megjelölt kerületben lakóingatlannal nem rendelkező adófizető családtagként, rokonként, avagy lakást, esetleg épületrészt bérlőként tartózkodott-e gazdapolgár.

Az egyedüli tulajdonosok hasábjából kiderül, hogy az ide sorolható adózók száma csekély (50 fő), az összes említés (542+2 ismeretlen) tíz százalékát sem éri el.[148(148)] Az összesítő sorban szereplő, egy főre számított alapterület (154,4 nöl) és adóösszeg (9,6 Ft) alapján azt hihetnénk, hogy ez a csoport számít a gazdapolgárok legjobb módú rétegének – de ez csak részben igaz. Alaposabban vizsgálva kiderül, hogy átlagos, vagy annál nagyobb alapterületű házingatlant az ötven fő közül mindössze huszonketten birtokoltak, ők valóban a vagyonos polgárok közé számítottak.[149(149)] A maradék huszonnyolc főből tizennégy adózó háza 100 négyszögölnél kisebb volt, s közülük nyolc még a 64 négyszögölet sem érte el. Érdemes megjegyezni, hogy az utóbbi nyolc gazdapolgár 161közül hatan a 2. negyedben laktak, ahol a terepviszonyok (Szélmalom u., Fövényverem), illetve pár elaprózott telek (Szt. Mihály u.) eleve meghatározták néhány porta méretét, beépíthetőségének mértékét. Ez magyarázza azt is, hogy a 2. negyed a legmagasabb számú, húsz említéssel szerepel az egyedüli tulajdonosok listáján. Az elmondottakból következik, hogy az épített ingatlanok birtoklási módjában mutatkozó eltérésnél az egyedüli birtoklás ténye nem utal automatikusan a jobb vagyoni helyzetre.

Az 1. táblázat harmadik hasábja a házrésztulajdonosok adatait tartalmazza. Az összesítésben szereplő 347 adózó (a vizsgálat alá vett adathalmaz kétharmada) meggyőzően tanúsítja, hogy a gazdapolgárok zömének épített ingatlanjai osztott telkeken voltak.[150(150)] Részletező táblázatokból tudjuk, hogy a 347 említés 165 önálló házszámú épületegyüttest (telket) érintett, melyek közül 45 esetben csak 1-1 gazdapolgári jogállású tulajdonost regisztráltunk.[151(151)] A legtöbb házrésztulajdonos a 3. negyedben (124 fő) és a 2. negyedben (81 fő) élt, de az egy főre számított adatok megmutatják, hogy e két negyed egyik kerületében sem érte el az átlagos birtoknagyság az összterületből számított (63,8 nöl) átlagot. A legkisebb házrészek a 2. negyed 1. kerületében voltak, s a méretekre részben a Rózsa utca terepviszonyai, részben a terület magasabb adóosztályhoz való tartozása a magyarázat. (Ez utóbbira az egy főre számított 3,3 forintos adó is utal.) Az átlagosnál magasabb értékek mutatkoznak a 4. és az 1. negyedben, a külváros falához közelebbi területeken. A 4. negyed statisztikailag már értékelhető 2. kerületében találjuk a legnagyobb területű, s legmagasabb adótételű részházakat.[152(152)] A részletező táblázatok azt is megmutatták, hogy ebben a kerületben van a legtöbb 100 négyszögölet meghaladó alapterületű házrész (16 db), s ezek közül 5 db területe még a 154 négyszögölet is túllépte, amit az egyedüli tulajdonosok esetében a valóban vagyonos polgárok közé tartozásra utaló jelként értelmeztem. Ha nem is ilyen kiemelkedő mértékű, de figyelemre méltóan magas épületvagyon koncentráció figyelhető meg a 4. negyed 3. és az 1. negyed 2. kerületében, a külváros délnyugati részén, a Rákóczi, Hátulsó és Újteleki utcák területén. Magas az említések aránya is (30, ill. 42), s mindkét kerületben

10-10 házrész alapterülete nagyobb, mint 100 nöl.

Második összefoglaló táblázatunk hasonló módon, negyedenként s azokon belül kerületenként tartalmazza a gazdapolgárok kezén lévő fontosabb mezőgazdasági művelési ágakhoz tartozó földingatlanokat, illetve az adó alá eső állatállományt.

A szántóbirtokot összesítő hasábból kiderül, hogy a gazdapolgárok felének egyáltalán nem volt szántóföldje.[153(153)] Az egy főre jutó, 6,5 holdnyi területtől jelentős elmaradást mutat a 3. negyed 2. és 3. kerületének (a Halász és Balfi utcák), illetve a 2. negyed 1. kerületének (Kisvárkerület, Szentlélek és Rózsa utcák) átlaga, ami a kerületek összes 162gazdapolgár lakója és a szántóbirtokosok létszáma közötti arányokban is megmutatkozik. Az átlagos értéknél számottevően nagyobb egy főre jutó szántóterületeket és az összlétszámhoz képesti magasabb birtoklási arányszámokat a 2. negyedben a Szt. Mihály utca területén, de főként a 4. negyed délkeleti és a délnyugati adókerületeiben találunk, ahol a házingatlanok mérete is a magasabb vagyonkoncentrációra utalt.

Ismerve a szőlő és a bor jelentőségét a város gazdasági életében, nem meglepő, hogy a gazdapolgárok 96 százaléka birtokolt szőlőskertet.[154(154)] Arra viszont már érdemes felfigyelnünk, hogy az összesítő sorban számított átlagérték (22,5 kapa/fő) és az egyes adókerületek gazdapolgárokra számított átlagai közötti eltérések aránya nem mutat olyan nagy különbségeket, mint amilyeneket a többi művelési ág értékeit összesítő hasábok hasonló oszlopainak celláiban találunk.[155(155)] Jóllehet az eltérések kisebbek, mégis kirajzolják a kerületek lakói között lassan-lassan mutatkozó vagyoni rangsort. Úgy tűnik, hogy a szőlőbirtok megszerzése ugyan egyszeri, nagy anyagi áldozatot kívánó beruházás,[156(156)] mégis vonzó, mert a szőlőművelés csekély eszközigényű, jórészt emberi élőerő ráfordítást igénylő termelési ág, ami gondos művelés mellett jó haszonnal kecsegtet. Ez tehette tehát kívánatossá a szegényebb gazdapolgár családok számára is a szőlő birtoklását, mint aminek művelésével saját munkaerejüket a legjobban kamatoztathatták.[157(157)] Legjobb példa ennek igazolására, ha megvizsgáljuk az 1. táblázatban lakásbérlőként[158(158)] megjelölt 118 gazdapolgár birtokstruktúráját. Megállapíthatjuk, hogy közülük 29 fő rendelkezett szántóval (3,4 hold/fő), 112 fő szőlővel (20,1 kapa/fő), 12 fő kaszálóval (1,5 kasza/fő), és 7 fő birtokában volt (összesen 11 db) adó alá eső állat. Ebből az adatsorból kiderül, hogy a legtöbb vizsgált ágban mélyen az átlag alatt volt a bérlők egy főre számított vagyona, kivéve a szőlőbirtokot, ahol elég jól megközelítette azt![159(159)]

Feltűnő és különös, hogy a gazdapolgárok közül milyen kevesen (111 fő) birtokoltak kaszálót. Alaposabban vizsgálva az is kiderült, hogy a város által adóztatott összes (1013 kaszányi) területnek mindössze 27 százaléka volt a gazdapolgárok kezén. Nem mutat kedvezőbb képet az sem, ha tudjuk, hogy a fenti terület mindösszesen 295 birtokos között oszlott meg, s így egy gazdára 3,4 kaszányi jutott. Mint látjuk, a gazdapolgárokra számított 2,5 kasza/fő jócskán távol volt ettől, és még az ez esetben szintén 163legjobb arányt mutató 4. negyed 2. kerületének birtokosai is lemaradtak, a maguk 3 kaszás átlagával.[160(160)]

A táblázat utolsó hasábja az állatállományt veszi számba.[161(161)] Az összesítés szerint 237 gazdapolgár (44%) fizetett jószág után adót.[162(162)] Természetes, hogy összefüggés tapasztalható az adókerületekben rögzített szántóbirtok és az állatok száma között, amihez még az egy főre jutó adó oszlopában szereplő összegeket is érdemes figyelembe venni. Ebből megmutatkozik, hogy ahol az oszlop celláiban közölt érték meghaladja az összesítő sor értékét (1,1 Ft/fő), ott a legmagasabb adóval számított (0,4 Ft/db) vonójószágok száma is nagyobb. Az adatbázisból kiderült, hogy a vonójószágot tartók zöme (78%) gazdapolgár volt, s az ökörállomány nagy részét (77%) is ők birtokolták.[163(163)] A hasáb utolsó („adó fuvarozás után”) oszlopának értékei akkor értelmezhetőek pontosan, ha részletező adatbázisból egyénenként vetjük össze a vonójószágot tartók állatállományát, szántóbirtokát és vállalkozási jövedelmének adóját.[164(164)] Erre itt most nincs lehetőségünk, ezért csak utalok rá, hogy amely sorokban a szántó nagysága és a vonójószágok száma közötti arányok eltérése feltűnő, ott az

utolsó cellákban feltüntetett magasabb adóösszegek utalnak arra, hogy a tartott jószágokkal adóztatott jövedelmű tevékenységet (bérszántás, bérfuvarozás, stb.) végeztek, aminek az adója ökrönként 1 forintra rúgott. Ebből soronként az is visszaszámolható, hogy adókerületenként hány pár ökörrel űztek vállalkozást. Mint látjuk, a 3. negyed 1., és az 1. negyed 2. kerületében élő gazdapolgárok jártak ebben az élen, megbízásaik zöme valószínűleg a város közigazgatási határain belüli munkavégzésre szólt.

Terjedelmi okokból, az eddigi táblázatok csak az általam fontosabbnak vélt, több adózót érintő és magasabb adótételekkel szereplő épület- és földingatlanokat, illetve az állatállományt foglalták össze. Tettem ezt abban a reményben, hogy az ezek között tapasztalható „nagyobb szórás" markánsabb eltérései biztosabb elhatárolásokat engednek a gazdapolgári réteg erősen differenciált birtokstruktúrájának és vagyoni helyzetének bemutatására. Így kimaradtak azok a kisebb esetszámmal és csekélyebb összeggel rögzített tételek, melyeket a telkek, a házi- és a külső kertek, a házi szőlőskertek, az irtványok, a gyümölcsösök és a káposztáskertek után vetettek ki, holott a teljes képhez ezek is hozzátartoznak. Ezért azt a megoldást választottam, hogy a 3. táblázatban – az előzőekkel azonos bontásban – bemutatom az összesített adótábla gazdapolgárokra érvényes adatait. Az ott szereplő összegek már tartalmazzák a kimaradt javak adóit, és az előző táblázatokhoz képest tapasztalható kisebb-nagyobb eltérések érzékeltetik azok negyedenkénti és kerületenkénti súlyát is.

164A második hasábban a „kereskedés és vállalkozás" utáni adókat foglaltam össze. Ez, a bérfuvarozáson (210 Ft, 56%) felül tartalmazza a gazdapolgárok egyéb szállítmányozási vállalkozásaira („borvonyók"), illetve a hús-, a disznó-, a termény- és a borkereskedés jövedelmére kivetett adóösszegeket is. A hasáb első oszlopában a létszámadatok talán jelzik, hogy az egyes kerületekben milyen lehetett a vállalkozói kedv (vagy kényszer?), illetve a létszám és az adóösszeg közötti eltérő arányok utalnak a magasabb adójú kereskedéssel is foglalkozó gazdapolgárok kerületenkénti említésének gyakoriságára.[165(165)]

A harmadik hasáb adatai a személyenként minimálisnak tekintett 5 forintos adó eléréséhez kivetett, kiegészítő összegeket mutatják.[166(166)] A létszámadatok és az egy főre jutó átlagok oszlopainak számai elárulják, melyik kerületben, milyen arányban éltek a kisebb vagyonú gazdapolgárok. Az elmondottak után nem meglepő, hogy a 3. negyed 2. kerületében mutatkozik a legmagasabb arány, ráadásul ott a házrésztulajdonosok közül is többen fizettek kiegészítést. A 4. negyed 2. és 3. kerületében megjelenő magasabb értékek pedig arra utalnak, hogy az ott regisztrált nagyobb alapterületű ingatlanokban sok, szerényebb vagyonú lakásbérlő gazdapolgár talált hajlékot.

A negyedik hasábban az „alapadó" tételei már valamennyi adófajta kivetéseit tartalmazzák, ezért az összegek és az egy főre számított átlagok kisebb eltérései is jól tükrözik az egyes adókerületek gazdapolgárainak vagyonosságát.[167(167)]

Az ötödik hasáb „háziadó" tételei korszakunkban aránylag új adónemet jelentettek.[168(168)] A bevezetéskor érvényes, alapadóra számított 33%-os kulcs 1809/1810-ben már 245%-os értéket mutatott, ami igen jól jelzi a korszak magas inflációját és a város háborús idők, különösen az 1809. évi francia megszállás miatti eladósodását![169(169)]

Az általam „éves rendes adó"-ként nevezett hasáb értékei az előző két hasáb részösszegeiből adódtak össze.[170(170)] Eltérő summájú tételekkel ugyan, de az alapadóhoz hasonló arányokkal mutatják a gazdapolgárok adóköteles javainak és tevékenységeinek kerületenkénti megoszlását, ezért az ott tett megjegyzésem itt is érvényes.

A hetedik, „adóhátralék" hasáb adatait kerületenkénti bontásban nem lehet értékelni. Jelzi ugyan, hogy a város mellett az egyes adózók közül többen – így gazdapolgárok is – anyagi gondokkal küszködtek[171(171)], de a kimutatott hátralékok felhalmozódásának ütemét és kiváltó okait (pl. az 1808.

évi tűzvész kártételeit), egy-egy személyt nyomasztó súlyát, csupán tágabb időmetszetben, egyénekre, vagy nagyon pontosan 165körülhatárolt, kisebb csoportokra lehetne csak elvégezni.[172(172)] Ezért, véleményem szerint az utolsó, az „adott év teljes adója” címet viselő hasáb adatai is csak tájékoztatásunkul szolgálnak a tekintetben, hogy a város 1810-ben milyen összegű adót szeretett volna beszedni a gazdapolgároktól. Arról, hogy milyen sikerrel jártak, egyedül a következő esztendő adókönyvének hasonló részletességű feldolgozása után lehetne számot adni.

Nagyon röviden összefoglalva a fentieket: Az eddig vizsgálat alá vett adataink azt mutatják, hogy a város adóztatott lakóinak majdnem fele (a szőlőbirtoklás tekintetében jóval nagyobb hányada), lazább, vagy szorosabb szálakkal, de kötődött a mezőgazdasághoz. Az is kiderült, hogy a „gazdapolgárok” – a bizonyosan szorosabb kötődésű, polgárjoggal rendelkező földművesek – tették ki az adózó népesség egynegyedét, s a rájuk kirótt összeg aránya szerint, adó alá eső javaik is megközelítették az összes adóztatott vagyon negyedét. A városi átlagokhoz képest jól kimutatható eltérések vannak azonban a gazdapolgári réteg vagyon- és birtokszerkezetében.

A legnagyobb eltérés az épületingatlanok esetében mutatkozott, ott is elsősorban a fizetendő adóban, a házak bérérték szerinti, erősen differenciált besorolása miatt. Ezt a legjobban a városi átlagként fizetendő 9,1 Ft, illetve a gazdapolgárok átlagos adójaként számított 4,6 Ft különbsége érzékelteti.[173(173)] Mint arra már rámutattam, jelentős az eltérés a kaszálók birtoklásában is, de ebben az esetben a kisszámú birtokos és az alacsony adóösszeg nem befolyásolja lényegesen a kialakult arányokat. Csekély eltérés mutatkozott a szántóterületek városi összesített átlaga és a gazdapolgárok birtokátlagai között, a város javára. Azt viszont ez a kicsiny különbség is jelezte, hogy a város agrártermelésében amúgy is alárendelt szerepű szántóföldi növénytermesztés a gazdapolgári réteg zömének gazdálkodásában még kisebb súllyal bírt.

Meghaladta a városi átlagot a gazdapolgárok kezén lévő szőlőbirtok, mind nagyságát, mind az egy főre jutó adóját tekintve. Az eltérés bár kicsi (1 kapa, ill. 0,1 Ft), mégis számottevő, a birtokosok nagy száma és a birtokterület mérete miatt. Úgy tűnik, az adatsorok által kirajzolt birtokstruktúra pontosan jelzi, hogy a gazdapolgári réteg szegényebb csoportja számára a nagy emberi munkaerő ráfordítást igénylő szőlőművelés jelentette a biztosabb megélhetés lehetőségét, jó esetben ez adta a kitörés (vagyonosodás) reményét is.[174(174)] Mint láttuk, az adóztatott állatállomány nagyobb része is a gazdapolgárok kezén volt, s megközelítőleg 80-100 főre becsülhető a száma azoknak, akik vállalkozóként, vonójószágaikkal bérmunkát is végeztek. Jóval szerényebb 166azoknak a köre (26 fő), akik gazdapolgárként kereskedtek, vagy speciális szállítási vállalkozók voltak, de a rájuk kirótt adóösszegek (2,5-20 Ft) azt mutatták, hogy tevékenységük tisztes jövedelmet hozott.

Mellékelt térképünk jelei és a városnegyedenkénti – még pontosabban az adókerületenkénti – létszámadatok azt tükrözik, hogy a gazdapolgárok nagyobb része a 2. és a 3. adózási negyedek területén élt. Ezek szerint, részben vizsgált korszakunkat illetően is igaz az a 20. században megfogalmazott vélemény, miszerint a város „gazdanegyede” a történeti külváros északi, északkeleti fertályaként határozható meg. A gazdapolgárokra koncentráló táblázatok viszont azt is megmutatták, hogy az ezekben a városrészekben lakók zöme, különösen a 3. negyedben a Halász és a Balfi utcákban, szerényebb ingatlanvagyonnal rendelkezett, birtokszerkezetük is aránytalannak mutatkozott, egyedül a szőlőbirtokaik méretei és arányai közelítették meg a városi átlagot. A réteg „jómódú”, illetve „vagyonos” tagjainak egy kisebb csoportja a 2. negyedben a Szt. Mihály utcában adózott, de nagyobbrészt a város déli részén éltek, elsősorban a 4. negyedben a (Kis) Pócsi utcában és a Hosszúsoron (Móricz Zs. utca, Széchenyi tér, Rákóczi utca), illetve az 1. negyedben a Hátulsó és az Újteleki utcák területén.[175(175)] Amikor az e körbe tartozók adatait a negyedekből kiemelve és személyekre lebontva vizsgáltuk kiderült, hogy többségüknél kimutatható a kiegyensúlyozott birtokstruktúra is, mely a paraszti üzemszervezet tekintetében a fél- és háromnegyedtelkes jobbágy,

későbbi kategorizálásban a középparaszti réteg körébe lenne sorolható.[176(176)] Nyilván nem véletlen tehát, hogy közülük, s épp ebből a déli városrészből került ki az a Tirnitz József által említett negyven jómódú, „öntudatosodott polgári gazdaember”, akik önös gazdasági érdekeiket érvényesítendő, a közös legelőből akartak területet kiszakítani a maguk állatai számára.[177(177)]

Rövid összefoglalásunk végén számos kérdés sorakozik, melyek bizonyosan nem csak bennem fogalmazódtak meg, amikor a fenti adatsorokat értékelni és értelmezni próbáltam, de amikre csak az elkövetkezendő idők kutatásai adhatnak választ. Például, hogy kimutatható-e összefüggés a külvárosi negyedek településszerkezetének alakulása, valamint az északi, illetve déli városrészek gazdapolgár lakóinak vagyoni és birtokstruktúra-béli különbségei között? Másik – jóval fontosabb – kérdés, hogy a 19. század elején mit jelentett a szabad királyi város „polgárjogú” lakójának lenni? Miben különbözött egymástól a város bármely jobbágyközségének féltelkes jobbágya és külvárosi „gazdapolgára”? Vajon azokat a földműveseket, akik táblázataink szerint még a városi adóminimumhoz elegendő vagyonnal sem rendelkeztek, mi sarkallta a polgárjog megszerzésére?[178(178)] S ami ebből következik, hogy a várost mi késztette a befogadásukra?

1671. hasáb				2. hasáb				
Az adózás helye		Összes adózó a kerületben	Gazdpolgárok a kerületben	Egyedüli tulajdonosa az adóztatott ingatlannak				
Adónegyed	Adókerület			birtokos (fő)	birtokolt ingatlan (db)	össz. alapterület (nöl)	alapterület 1 főre	össz. adó (Ft)
1. negyed	1.	104	36	2	2	257,0		13,2
	2.	141	62	6	6	1.125,0		67,3
	3.	27	1	-	-	-		-
2. negyed	1.	160	16	3	3	500,0		66,3
	2.	131	41	3	3	260,0		16,5
	3.	147	69	14	14	1.230,0		77,5
3. negyed	1.	147	67	8	8	1.090,0		45,2
	2.	199	73	2	2	242,0		14,0
	3.	120	42	2	2	185,0		11,3
4. negyed	1.	132	6	-	-	-		-
	2.	246	77	6	10	1.942,8		104,4
	3.	149	49	4	4	887,0		63,3
Belváros	belső k.	112	2	-	-	-		-
	külső k.	93	1	-	-	-		-
Várker.	belső k.	115	-	-	-	-		-
Ismeretl			2	-	-	-		-
Össz.			544	50	54	7.718,8	154,4	479

1. táblázat. A gazdapolgárok által birtokolt épített ingatlanok megoszlása és adója, valamint a tulajdonossal együtt élő rokonok, illetve lakásbérlők, adókerületenként.

1681. hasáb	2. hasáb	

Adó-negyed	kerü-let	kerületben	keru-letben	birtokos (fő)	birtokolt ingatlan (db)	alap-terület (nöl)	alap terület 1 főre	össz. adó (Ft)

1. táblázat. A gazdapolgárok által birtokolt épített ingatlanok megoszlása és adója, valamint a tulajdonossal együtt élő rokonok, illetve lakásbérlők, adókerületenként.

1681. hasáb				2. hasáb						
Az adózás helye		Összes adózó a kerü-letben	Gazdpol-gárok a kerületben	Szántóföld						
Adó-negyed	Adó-kerü-let			bir-to-kos (fő)	össz. bir-tok (hold)	birtok 1 főre (hold)	össz. adó (Ft)	adó egy főre (Ft)	bir-to-kos (fő)	
1. negyed	1.	104	36	25	178	7,1	71	2,8	36	
	2.	141	62	39	266	6,8	106	2,7	58	
	3.	27	1	-	-	-	-	-	1	
2. negyed	1.	160	16	7	33	4,7	13	1,9	15	
	2.	131	41	15	93	6,2	37	2,5	41	
	3.	147	69	27	210	7,8	84	3,1	68	
3. negyed	1.	147	67	32	161	5,0	64	2,0	64	
	2.	199	73	20	64	3,2	26	1,3	73	
	3.	120	42	22	83	3,8	33	1,5	42	
4. negyed	1.	132	6	3	24	8,0	10	3,3	4	
	2.	246	77	39	364	9,3	144	3,7	71	
	3.	149	49	36	248	6,9	99	2,8	45	
Belváros	belső k.	112	2	-	-	-	-	-	2	
	külső k.	93	1	-	-	-	-	-	1	
Várker.	belső k.	115	-	-	-	-	-	-	-	
Ismeretl.			2	-	-	-	-	-	-	
Össz.			544	265	1724	6,5	687	2,6	521	

2. táblázat. A gazdapolgárok kezén lévő fontosabb mezőgazdasági ingatlanok, illetve az állatállomány megoszlása és adója, adókerületenként.

1691. hasáb			2. hasáb				
Az adózás helye		Összes adózó a kerületben	Gazdpol-gárok a kerület-ben	adózó (fő)	„Gewerb” (kereske-dés és vállalko-zás után) Ft	egy főre (Ft)	adózó (fő)
Adó-negyed	Adókerület						

1691. hasáb				2. hasáb				
Az adózás helye		Összes adózó a kerületben	Gazdpol-gárok a kerület-ben	adózó (fő)	„Gewerb” (kereske-dés és vállalko-zás után) Ft	egy főre (Ft)	adózó (fő)	
Adó-negyed	Adókerület							
1. negyed	1.	104	36	16	32	2,0	8	
	2.	141	62	24	67	2,8	12	
	3.	27	1	-	-	-	-	
2. negyed	1.	160	16	2	4	2,0	3	
	2.	131	41	5	25	5,0	10	
	3.	147	69	13	49	3,8	15	
3. negyed	1.	147	67	20	60	3,0	18	
	2.	199	73	10	28	2,8	24	
	3.	120	42	9	18	2,0	10	
4. negyed	1.	132	6	-	-	-	2	
	2.	246	77	15	56	3,7	18	
	3.	149	49	9	21	2,3	12	
Belváros	belső k.	112	2	1	15	-	-	
	külső k.	93	1	-	-	-	-	
Várker.	belső k.	115	-	-	-	-	-	
Ismeretl.			2	-	-	-	-	
Össz.			544	124	375	3,0	132	

3. táblázat. Az összesített adótábla rovatainak gazdapolgárokra érvényes adatai, adókerületekként.

2008. LXII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / Sopron és térsége – Sopron és polgárai Tanulmányok Tirnitz József emlékére / Németh Ildikó: Thoman (Hans) Türck soproni disznópásztor boszorkánypere, 1596[179]

170Németh Ildikó: Thoman (Hans) Türck soproni disznópásztor boszorkánypere, 1596[179(179)]

A soproni boszorkányperek több évszázados történetének egyik különösen szövevényes esete volt az 1590-es évek közepén Thoman Türck (egyes források szerint Hans Türck) városi disznópásztor boszorkánypere. Az alábbiakban e per lefolyását kíséreljük meg főbb vonalakban bemutatni.[180(180)]

Az 1590-es évek első fele boszorkányperek tekintetében a ránk maradt források tanúsága szerint meglehetősen mozgalmasan zajlott Sopronban. 1591-ben történt az az eset, amelyben a város legprominensebb asszonyai kerültek boszorkány hírébe: a tanácsosok részére rendezett lakoma főzése közben a tanácsosnék szóváltásba keveredtek, többeket is megvádoltak boszorkánysággal. A folyosói perpatvarból éveken át tartó pereskedés lett, amelyben a feleségük képviseletében a férjek is aktívan

részt vettek – az egyikük épp a későbbi polgármester, Georg Posch volt. E perrel egy időben, 1592-ben zajlott egy másik rágalmazási ügy: egy Janckhinnin nevű öregasszony boszorkány hírét keltette az egyik polgárasszonynak. A becsületében sértett fél bírósághoz fordult, és a felsorakoztatott tanuk egyöntetűen az öregasszony ellen vallottak, akire a bíróság példás ítéletet szabott ki. Hajlott korára való tekintettel két lehetőség közül választhatott: vagy tőből kitépik a nyelvét, vagy fizet száz tallér büntetést (melyet aztán 32 tallérra mérsékeltek). Az ítélet azonban a jelek szerint mégsem bírt kellő elrettentő erővel: a következő, Türck-féle boszorkányperben, amely számos soproni károsultja miatt méltán került a közérdeklődés középpontjába, már halálos ítélettel statuált példát a bíróság.[181(181)]

1596-ban fogták el és vetették börtönbe a városi disznópásztort, Thoman Türcköt, aki akkorra már évek óta ismert volt bűbájos képességeiről, számos ügyfelének volt segítségére, hogy azok árthassanak ellenségeiknek. Kínvallatásakor felvett vallomásában[182(182)] számos bűnét felsorolta, így például azt az esetet, amikor bűntársával együtt leütött és kirabolt egy vándort, ugyanazon a helyen, ahol tizenhét évvel korábban egy kovácslegényt ütött agyon, sőt további rablógyilkosságokat is bevallott. Andre Auer feleségét, Ágnest varázsitallal kényszerítette házasságtörő viszonyra, évekig magához 171láncolva az asszonyt. Bevallotta továbbá, hogy személyesen kísérte el az egyik soproni polgárt, Thoman Bauer külső tanácsost egy fertőrákosi öregasszonyhoz rontó varázsszerért, amikor az a sógorát, Mertt Tämischt akarta eltenni láb alól. A sógor házában a kapu alá elásott varázsszer megtette hatását: a Tämisch fia megbetegedett, szolgájuk pedig meghalt. Különösen terhelő bizonyítéknak számított az ügyben, hogy a varázsszert Türck vallomása nyomán a bíróság a kapu alatt megtalálta. Bauer tanácsost már nem tudták felelősségre vonni, mert időközben meghalt. A disznópásztor Hans Schuster külső tanácsosnak is segítségére volt varázsszerével, de korunk szemszögéből visszatekintve legjelentősebb esete a „magyar orvos” Frankovith Gergely és felesége ellen irányuló megrontás volt. A sárvári születésű Szigeti Frankovith Gergely soproni orvos 1588-ban Németújváron (Güssing) adta ki valláserkölcsi elmélkedésekkel, zsoltárokkal tarkított, orvosi tanácsokat tartalmazó könyvecskéjét, amely a magyar nyelvű orvosi irodalom egyik fontos emléke: *„Hasznos Es Fölötte szikseges könyv, az Isten fiainak es vtet feloe hiueknek lelki vigaztalasokra es testi epoeletoekre szereztetoet Frankovith Gergely D[octor] által. Mellyben sok rendbéli betegsegoek ellen valo orvossagokis be vannak irua, mellyeket Isten az oe nagy io voltábul es aiandekából, Emboeroeknek egessegekre rendoelt. Ecclesiast. 38. Tiszteld az oruost az sziksegert. 1588. Esztendoeben.”*[183(183)] Könyve megjelenésekor Gergely doktor az előszóban leírtak szerint 31 éves múlt, és néhány éve élt Sopronban. 1591-ben már jegyben járt Demeter Vince (foglalkozására utalva Wintze Koch, avagy Szakács Vince néven is ismert) soproni polgár leányával, akit később feleségül is vett. 1596-ban panaszt emelt a városi tanácsnál sógora, Koch Vince viselkedése miatt. Az apja nevét viselő Koch Vince ugyanis lánytestvére másik kérőjét, egy erőszakosságáról is ismert fiatalembert támogatta, és nem tudott kiegyezni orvos sógorával. 1595-ben Frankovithra és feleségére tett becsületsértő megjegyzései miatt 5 tallér büntetésre is ítélték. A házasság ügye pedig evangélikus egyházi bíróság elé került, ahol Beythe István püspök vezetésével jóváhagyták Frankovith és felesége frigyét. A fivér vélhetően ezt a családi konfliktust akarta a maga módján elintézni a disznópásztor szolgálatainak igénybevételével, bár Türck név szerint nem vallott ellene. Az orvos Ógabona téri házának lépcsője alá öntött varázsszer azonban a vallomás szerint megtette hatását: a házaspár gyermeke borzalmas kínok közt meghalt, ők maguk pedig megbetegedtek. Az ügy kultúrtörténeti érdekessége, hogy könyvével az istenfélő Frankovith épp az ilyen ördöngösségek, bűbájos gonosztettek ellen kívánt harcba szállni.[184(184)]

Mivel a bíróság több esetben is bizonyítottnak látta a boszorkányság tényét, Thoman Türcköt 1597-ben halálra ítélték és kerékbe törték. Türck vallomása után az általa megvádolt ügyfeleit is vizsgálni kezdték, halála után még több perben is fel-felbukkat a neve. A meggyanúsított személyek közül három asszony ügye bíróság elé is került. Lang Gilgin, Hanns Schwartzin és Peter Maurerin boszorkányság vádjával került a bíróság elé, Türck terhelő vallomása alapján, mint akik a disznópásztortól tanulták

bűbájosságot. (Lang Gilgin, Gilig Lang külső tanácsos, városi adószedő lánya már korábban is ismert volt a bíróság előtt: 1593-ban botrányos viszonyt folytatott a 172városi hóhérral, amiért nyilvános figyelmeztetésben részesült.[185(185)]) A három asszony végül 1000 tallér lefizetése ellenében, tekintélyes polgárok kezességvállalása mellett szabadulhatott a börtönből.[186(186)] A szabadulás azonban nem jelentette azt, hogy a közvélemény a továbbiakban nem tartotta őket boszorkánynak… 1601-ben Gilig Lang leánya, Lorentz Auer felesége – Thoman Türck állítólagos tanítványa – újból boszorkány hírébe keveredett. Először az év elején Veit Schuster nevezte őt boszorkánynak,[187(187)] utalva az asszony korábbi bírósági ügyére, majd nyáron egy Peter Andrin nevű asszony rágalmai alapján tartóztatták le Auernét. A Radikal című soproni hetilap 1910-ben „kis színes" írásában részletesen ismertette az esetet.[188(188)] A férj, Lorentz Auer felháborodva követelte felesége szabadon bocsátását, és Peter Andrin megbüntetését, ám a bíróság másként látta az ügyet: legalábbis kétségesnek ítélték Auerné ártatlanságát, mivel ő maga vallotta be, hogy a legutóbbi Szent György napkor az ablaknak háttal állva két ízben öntött ki vizet az utcára.[189(189)] Auernét végül 200 tallér lefizetése ellenében szabadon engedték. A férj azonban nem hagyta annyiban a dolgot, egy évvel később újabb beadványban követelte a tanácstól a feleségét rágalmazó asszony megbüntetését. Az ügy végleges kimenetele sajnos nem ismert, de a tanács 1602. évi határozata szerint egyik fél sem volt ártatlan bárány: tanúk igazolták, hogy a két asszony alaposan összeveszett, ebből a veszekedésből támadt a pereskedés. A jegyzőkönyvi bejegyzés utolsó mondata némi türelmetlenségről árulkodik: ideje véget vetni az ügynek, és ezzel együtt felsőbb hatóságok gyakori zaklatásának is.[190(190)]

Thoman Türck kétségkívül a társadalom peremére szorult, sorsát megérdemlő bűnöző volt – mai korunk értékítélete szerint, ha nem is a boszorkányságért, de az általa elkövetett rablógyilkosságokért mindenképpen bűnhődnie kellett volna. A középkor emberének félelmeit jól tükrözi azonban, hogy a boszorkányságot hasonló fajsúlyú bűnként kezelték, mint a gyilkosságokat, bár a hatóságok megpróbálták a szomszédasszonyi rágalmakat a megfelelő keretek között kezelni. Találóan fogalmazta meg a Lorentz Auerin esetét kuriózumként bemutató szerző a Radikal című újság hasábjain: „A műveltség és felvilágosultság hiánya a régi időkben a nép beteges fantáziájának megélénküléséhez vezetett. Minden, akkoriban megmagyarázhatatlannak tűnő eseményt, szerencsétlenséget, betegséget, fertőzést és járványt a gonosz szellemek játékának tulajdonítottak. És mivel az öregasszonyok már akkoriban rosszindulatúan és pletykára éhesen mindenbe beleütötték az orrukat, kialakult a boszorkányhit, amely számos véres áldozatot követelt."[191(191)]

2008. LXII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / Sopron és térsége – Sopron és polgárai Tanulmányok Tirnitz József emlékére / Prickler, Harald: Der Ödenburger Bierbraumeister Samuel Wilcky († 1709)

173Prickler, Harald: Der Ödenburger Bierbraumeister Samuel Wilcky († 1709)

Zwischen 1674 und 1851 wurde laut Jenő Házi fünfzehn Bierbrauern das Bürgerrecht der Freistadt Ödenburg verliehen.[192(192)] Über einen derselben wollen wir ergänzende Nachrichten beisteuern.

Am 18. August 1687 erhielt der r.k. Bierbrauer *Samuel Wilcky* das Stadtrecht Ödenburgs; seine Eltern waren der gleichnamige Bürger und Bäckermeister von Bondorf, einem zur Herrschaft Aulendorf der Reichsgrafen von Königsegg in Schwaben (Deutschland) gehörigen Dorf, und dessen schon verstorbene Gattin Barbara.

Im westungarischen Raum tritt Wilcky erstmals in dem zur Herrschaft Lockenhaus (ung. Léka) gehörigen Dorf (Markt) *Mannersdorf* (Kedhely, Kethely) 1675 in Erscheinung: Am 24. April dieses

Jahres schloss die Herrschaftsverwaltung mit ihm einen Kontrakt.[193(193)] Demnach sollte *Samuel Willkhy, Pierbreuer zu Mannerstorff*, den Hofstaat der Herrschaft (die Beamtenschaft) mit „gerechten und guetten Pier“ versehen; die Herrschaft würde ihm hiezu den benötigten Weizen geben, er müsse von vier Metzen Weizen sieben Ako Bier liefern; so oft er braue, solle ihm der herrschaftliche Schaffer für vier Mezen Frucht eine Fuhr Holz zuführen; die (herrschaftlichen) Müller von Klostermarienberg (Borsmonostor, Klastrom) und Tabor seien ihm das Malz zu brechen schuldig, wofür er pro Metzen einen Kreuzer zu bezahlen habe.

Wilcky (Bilgy, Wilke, Belgy) scheint in der Folge öfters allein oder mit seiner Frau als Taufpate (Gevatter) in der Pfarre Mannersdorf auf (1675–1677), am 13. Mai 1677 wird seine Frau bei der Taufe eines Unterloisdorfer (Alsólászló) Kindes „Maria“ genannt;[194(194)] zweifelsohne ist sie mit der von Házi angeführten Frau *Anna Maria Bucher* identisch, die Wilcky laut Heiratsvertrag am 19. April 1676 geheiratet hat; Mitglieder der Familie Pucher (Bucher) kommen in Mannersdorf um diese Zeit als Fleischhauer und Bierbrauer vor, daher ist anzunehmen, daß Wilcky bei seiner Wanderschaft als Geselle beim Brauer Pucher gearbeitet hat und durch Verheiratung mit dessen Tochter seine beruflichen Aufstiegschancen verbessern wollte. Ein letztes Mal kommt der Name Wilckys am 20. September 1677 bei einer Taufe in Mannersdorf vor; von eigenen Kindern des jungen Ehepaares berichten die Matriken aber nichts. Kurze Zeit darauf begegnen wir Wilcky als Bierbrauer im Markt *Deutschkreutz* (Keresztúr, Sopronkeresztúr): 1679 verkaufte die dortige Herrschaft dem *Samuel Wülckhi Pürpreyer zu Creuz* 60 Metzen Weizen;[195(195)] da das betreffende Getreideausgabregister die 174Zeit von 1. Jänner bis 30. April 1679 umfasst, ist der Brauer frühestens 1678, spätestens zu Jahresbeginn 1679 von Mannersdorf nach Deutschkreutz übersiedelt. Als Taufpaten werden Wilcky und seine Frau zwischen 26. Juni 1683 und 31. März 1686 in Deutschkreutz mehrmals genannt, hier werden auch zwei Kinder des Ehepaares getauft: *Franz* (4. Jänner 1684) und *Adam* (18. Juni 1685). Da die Deutschkreutzer Taufmatriken erst im Jahre 1683 einsetzen, erfahren wir darin nichts von der Geburt des ältesten Sohns des Ehepaares, die um 1678/1679 anzusetzen ist: Als Ladislaus Wilcky legte er am 8. November 1696 im Paulinerkloster Wandorf (Bánfalva, Sopronbánfalva) die Profess ab.

Zwischen 31. März 1686, als *Maria Bilkyn, Pierpreuerin und Mitnachbarin in Kreuz*, ein letztes Mal in den hiesigen Matriken vorkommt, und dem 1. Juni 1686, als in Ödenburg (Sopron) der Sohn *Joannes Georgius* von *Samuel* und *Maria Belkhy* getauft wurde,[196(196)] übersiedelte die Familie nach Ödenburg. Daß die Stadt ihr vor dem Neustifttor liegendes Brauhaus Wilcky anvertraute, ihm am 18. August 1687 das Bürgerrecht verlieh und ihm im Hinblick auf seine Dienste einen Teil der hiefür vorgeschriebenen Zahlungen auf lange Jahr stundete, beweist wohl, daß man seine beruflichen Qualitäten aus dem benachbarten Markt Deutschkreutz kannte und schätzte; sein hohes gesellschaftliches Ansehen kommt auch in seiner Patenschaft für die Adelsfamilie Szigety in Girm (Küllő)[197(197)] zum Ausdruck.

Das Brauhaus wurde im Jahre 1687 von der Stadt noch in Eigenregie geführt: Der hiefür bestellte „Bierverwalter“ Hans Forsthueber führte die Rechnung und lieferte dem Kämmerer in mehreren Raten insgesamt 450 fl kais. oder 562 ″ fl ung. ab. Für das von der Stadt selbst aus dem Brauhaus bezogene Märzenbier (insgesamt 22 l’ Eimer), das z.T. durch den Kammerdiener Johann Lercher ausgeschenkt und verrechnet wurde, kam zusätzlich noch der Betrag von 60 fl 5 ß 15 d ung. in die Kammerkasse ein; der Kämmerer war damit aber nicht zufrieden und meinte, das Bierbrauen bringe solcherart der Stadt wenig Nutzen. 1688 war die Bierbrauerei überhaupt gänzlich eingestellt. 1689 schenkte der Kammerdiener insgesamt 216 ″ Eimer Bier aus, wofür die Stadtkasse 607 fl 12 d einnham. In der Folge ging man dazu über, dem Stadtbraumeister das Brauwesen gegen eine Jahrespacht in Eigenverantwortung zu überlassen, sicherte allerdings in den jeweils auf ein Jahr abgeschlossenen Kontrakten der Stadt die Festlegung des Bierschankpreises zu. Nach dem mit September 1691 beginnenden Pachtvertrag hatte Wilcky jährlich 1000 fl kais. (=1250 fl ung.) zu bezahlen, in dem am

17. September 1692 einsetzenden Vertrag wurde die Jahrespacht auf 1200 fl kais. (1500 fl ung.) erhöht; zusätzlich musste Wilcky von dem durch ihn selbst ausgeschenkten Bier pro Eimer 16 Groschen „Beitrag“ bezahlen; umgekehrt hatte die Stadt ihm das für ihre Zwecke gelieferte Märzenbier und das für die Stadtgefangenen halbweise abgenommene Bier finanziell abzulösen. Die Pachtverträge mit Wilcky blieben in dieser Form auch in den nächsten 175Jahren bis 1694 aufrecht.[198(198)] Ab März 1695 wurde das Stadtbrauhaus dem Mattersburger Juden *Moyses Lazarus* um 1000 fl kais. (1250 fl ung.) auf ein Jahr überlassen.[199(199)] Am 5. Dezember 1695 stellte die Stadt Samuel Wilcky, dem sie das Brauwesen wieder auf ein Jahr verpachtete, eine genaue Instruktion aus:[200(200)] Als Pachtbeginn wurde der 1. April 1696 festgelegt, als Pachtende der 1. April 1697. Die Jahrespacht wurde wieder auf 1200 fl kais. (1500 fl ung.) erhöht. Das Bier habe Wilcky zum Preis von 5 d ung. auszuschenken und dürfe diesen Preis nicht ohne Vorwissen der Obrigkeit steigern, könne aber das Bier auch fassweise in der Stadt verkaufen; während seiner Pachtzeit würde „kein benachbartes gemeines und also fremdes Bier“ in die Stadt zu bringen und auszuschenken erlaubt sein. Dem Bürgermeister habe er ein gut gemästetes Schwein abzuliefern, jedem der Bier-Inspektoren einen Eimer Bier zu geben. Für das Brauen würden ihm im Jahr 60 Klafter Holz gratis bewilligt, sollte er mehr brauchen, müsse er es von der Stadt um Geld kaufen. Als aber der jüdische Pächter das Brauhaus nicht rechtzeitig räumte und Wilcky daher darin nicht malzen konnte, suchte er um Änderung des Pachttermins an und erhielt diese auch für den 24. April 1696 bis 24. April 1697 bewilligt.[201(201)]

Die vergleichsweise enorme Höhe der Jahrespachtsumme lässt ablesen, daß in der Stadtbrauerei eine ansehnliche Biermenge erzeugt und abgesetzt wurde: Der festgesetzte Schankpreis von 5 d für eine Halbe (icze = 0,9 Liter) Bier bedeutete für einen Ödenburger Eimer (akó oder csöbör) Bier (zu 80 Halben) die Einnahme von 4 fl, wovon allerdings der Preis des Getreides abzuziehen war, ebenso ein eventueller Bierschanklohn (pro Eimer 10 d ung.). Um die Jahrespacht von 1500 fl ung. hereinzubringen und darüber hinaus einen entsprechenden Gewinn zu erzielen, musste Wilcky mehr als 1000 Eimer Bier erzeugen. Dennoch bleibt festzuhalten, daß die Biererzeugung und der Bierabsatz in der Stadt gegenüber dem Wein stets den Nachrang hatte: In Zeiten großer Weinernten und billiger Weinpreise wurde die Bierproduktion eingeschränkt oder sogar eingestellt, umgekehrt stieg sie in raren Weinzeiten und bei hohen Weinschankpreisen stark an; diese generelle Nachrangigkeit des Biers gegenüber dem Wein geht auch aus der Tatsache hervor, daß ein städtisches Brauhaus in Ödenburg seit dem 17. Jahrhundert nachweisbar ist.

Nach Ablauf des Pachtvertrags Wilckys im April 1697 wurde die Brauerei wieder von der Stadt in Eigenregie übernommen und mithilfe von „Brauknechten“ durch den von der Stadt bestellten „Bierverwalter“ Georg Sebastian Laubinger geführt. Unter ihm wurden von Mai bis Dezember insgesamt 36mal gebraut und aus dem 176Bierverkauf Einnahmen von 1899 fl 66 d ung. erzielt, denen Ausgaben von 909 fl 26 d gegenüberstanden, sodaß ein Reingewinn von 990 fl 34 d verblieb. Im Jahr 1698 wurde nicht gebraut, ab April 1699 wurde der Betrieb mit dem aus Mannersdorf geholten „Ober-Bräuknecht“ Johann Georg Knilling wieder aufgenommen; nach dessen Ableben im Feber 1700 führte ihn zunächst seine Witwe Maria weiter, im Juni übernahm ihn aber wieder Samuel Wilcky als Lohnbraumeister; er arbeitete mit dem aus Appenzell in der Schweiz stammenden Bräuknecht Bonifatius Signer zusammen. Signer übernahm ab Jahresbeginn 1701 das Stadtbrauhaus und führte das weiterhin in Regie der Stadt befindliche Werk noch im Jahr 1709 zur vollen Zufriedenheit des Stadtrats.

Während der Zeiten, in der das Stadtbrauhaus anderen Brauern pachtweise oder gegen Lohn übergeben war, verblieb Wilckys Familie in Ödenburg; Anzeichen deuten darauf hin, daß er in diesen Jahren im Brauhaus der Pauliner in Wandorf (Bánfalva, Sopronbánfalva) arbeitete: Im Juni 1700, als er das Stadtbrauhaus wieder übernahm, verkaufte er der Stadt einen Branntweinkessel und böhmischen Hopfen; dieses Gerät bzw. Material musste er irgendwo in der Nähe der Stadt verwendet bzw. erworben haben; als durch den Ödenburger Kupferschmied Lorenz Schreiber im Stadtbrauhaus eine

neue Bräupfanne eingerichtet wurde, braute Wilcky „*abermals zu Wandorf*“.

Dem Ehepaar Wilcky wurden zu den bereits in Deutschkreutz getauften drei Söhnen und dem 1686 in Ödenburg zur Welt gekommenen Sohn hier noch drei Söhne geboren: Der am 5. Jänner 1689 getaufte *Samuel*, bei dem der Arzt Johann Wilhelm Beck und seine Frau Juliana als Paten wirkten, der am 7. Juni 1691 getaufte (*Johann*) *Michael*, für den der inzwischen zum Vicearchidiakon aufgestiegene Pfarrer von Neckenmarkt Johann Michael Philipp (Fülöp) die Patenschaft übernahm wie schon für die beiden in Deutschkreutz zuletzt geborenen Söhne, und *Johann Joseph*. In der am 6. Feber 1707 von dem Ehepaar Wilcky aufgerichteten Donation (Testament) wird jedem der fünf „iezigen“ (d.h. noch am Leben befindlichen) Kinder vom jeweiligen Elternteil als väterliches bzw. mütterliches Erbgut ein Betrag von 400 fl zugesprochen: Der „geistliche“ Sohn Ladislaus, der in das Paulinerkloster Wandorf eingetreten war und dessen „Ausstaffierung“ die Eltern schon viel gekostet hatte, erhielt dennoch die gleiche Summe zugesichert wie seine Brüder Hans Georg, Samuel (der gleichfalls am 30. November 1706 als Paulinermönch Emericus in Wandorf die Profess abgelegt hatte), Michael und Johann Joseph. Wie der erstgeborene Sohn vor der Annahme seines geistlichen Namens Ladislaus geheißen hat, ist ungewiss, ebenso, wann seine in Deutschkreutz geborenen Brüder Franz und Adam gestorben sind.

Einen wesentlichen Punkt in der Donation von 1707 bildete die dem jeweils überlebenden Ehepartner verpflichtend auferlegte gediegene Ausbildung der noch minderjährigen Söhne im Studium oder in einem Beruf nach persönlicher Neigung, ohne Belastung des vermachten Guts; nur wenn hiefür „unnötige Unkosten“ verursacht würden, sollten sie dem Erbgut angerechnet werden.

177 Während wir von zwei Söhnen hören, die als Geistliche in den Paulinerorden eingetreten sind und im nahen Kloster Wandorf ihr weiteres Leben verbrachten,[202(202)] ebenso von dem nach Jus-Studium in den Stadtpatriziat von Ödenburg aufgestiegenen Johann Georg, der 1707 genannte Johann Joseph später aus unserem Gesichtsfeld verschwindet, können wir für den 1691 geborenen (Johann) Michael einen interessanten Lebenslauf rekonstruieren: Er erlernte zunächst die Bierbrauerei. 1716 machte der Bierbrauer *Johann Michael Wilcky* Fürst Michael Esterházy den Vorschlag, im Wallfahrtsort Maria Loretto (Lorettom) anstelle eines verödeten Bauernhauses ein herrschaftliches Brauhaus erbauen zu lassen; der Antrag wurde angenommen, die Brauerei eingerichtet und im Jahre 1717 mit dem Betrieb begonnen. Braumeister Wilcky belieferte die herrschaftlichen Wirtshäuser in Loretto und den anderen zur Grafschaft Hornstein (Szarvkő) gehörigen Orten mit Bier, wobei seine Jahresproduktion 1718 519 „österreichische“ Eimer (= 301 Hektoliter) erreichte; 1719 ließ er aber das Brauhaus laut Meldung des Herrschaftsverwalters mitten im Jahr im Stich; die Brauerei wurde erst im Jahre 1722 durch den neuen Braumeister Joseph Schildknecht wieder aufgenommen.[203(203)] Aus dem durch die Witwe Anna Maria Wilcky am 3. November 1732 aufgesetzten Testament[204(204)] erfahren wir, daß ihr zum Universalerben eingesetzter Sohn Johann Michael Geistlicher im „hl. Petrinerorden“ war. Der ehemalige Bierbrauer hatte es daher vorgezogen, gleich seinen Pauliner-Brüdern die geistliche Laufbahn zu ergreifen. Die „Petriner“ waren allerdings kein Orden, sondern eine Vereinigung von Weltpriestern, die als Prediger gegen den aufkeimenden Geheimprotestantismus binnenmissionarisch tätig waren; für sie wurden im bairischen Bistum Freising eigene „Petriner-Häuser“ in Markt Dorfen (1718), Miesbach (1722), Lenggries (1723) und München (1735) gegründet, in denen die Weltpriester nach ihrer Priesterweihe bis zur Anstellung ein gemeinsames Leben führten.[205(205)] In einem dieser Häuser könnte Wilcky untergekommen sein, zumal es in Österreich erst 1740 in Graz zur Gründung eines solchen Petrinerhauses gekommen ist.

178Schlag, Gerald: Das Testament der Anna Maria Fürstin Eggenberg (1609–1680) und Ödenburg/Sopron.

Im Familienarchiv Herberstein, das im Steiermärkischen Landesarchiv/Graz aufbewahrt wird, befindet sich im Bestand „Urkunden – Eggenberger Archiv“ unter „Testament 4. I. 1677, Kodizill 4. I. 1677, Nr. 132“ das 17 Seiten und zwei Annexe umfassende Testament der „*Fraue Anna Maria gebohrene Marggräffin zu Brandenburg und Herzogin in Preussen, verwitibte Herzogin zu Crumau und Fürstin zu Eggenberg, des Hl. Römischen Reiches gefürstete Gräffin zu Gradisca, Gräffin zu Adlsberg, Frau auf Pettau, Radkhersburg, Ehrenhausen, Strass und Waldtstain“* das in einigen Bestimmungen auch auf die Stadt Ödenburg/Sopron Bezug nimmt.

Anna Maria wurde am 20. Dezember 1609 in Bayreuth als erstes Kind des Christian Markgrafen von Brandenburg-Kulmbach-Bayreuth (1581–1655) und seiner Gemahlin Maria von Hohenzollern-Preussen (1579–1649) geboren. Weitere Kindes des Ehepaares waren die Tochter Magdalena Sibylle (1612–1687), die 1638 den Kurfürsten Johann Georg II. von Sachsen (1613–1680) heiratete, und die beiden Söhne Erdmann August (1615–1651) und Georg Albrecht (1619–1666), der Begründer der Kulmbacher Nebenlinie des Hauses. Die Markgrafenfamilie gehörte dem überzeugt evangelischen Adel Deutschlands an und Markgraf Christian war 1608 einer der Mitbegründer der protestantischen „Union“. So wurde auch Anna Maria in streng protestantischem Sinne erzogen. Im Jahre 1639 lernte sie Johann Anton I. Fürst Eggenberg (1610–1649) kennen, der um ihre Hand anhielt.

Der junge Eggenberger war der einzige Sohn und Erbe von Hans Ulrich von Eggenberg (1568–1634), der ein Jugendfreund und Vertrauter Kaiser Ferdinand II. war und so zu den einflussreichsten Politikern am Wiener Hof gehörte. Neben Gütern in der Steiermark, Krain, Ober- und Niederösterreich gehörten dem Fürsten seit 1622 das Herzogtum Krumau sowie weitere Besitzungen in Böhmen, sodass er einer der reichsten Männer seiner Zeit war. Johann Anton Fürst Eggenberg studierte an der Jesuiten-Universität Graz und trat anschließend, im Jahre 1627, eine fast fünf Jahre dauernde Bildungsreise durch halb Europa an. Nach seiner Rückkehr und dem Tod seines Vaters im Oktober 1634 wurde er Universalerbe des riesigen Vermögens und Ferdinand II. ernannte ihn zum Landshauptmann von Krain und bald darauf auch zum Innerösterreichischen Geheimen Rat und Kämmerer. 1638 entsandte ihn Kaiser Ferdinand III. als Botschafter zu Papst Urban VIII. nach Rom, wo sein prachtvoller Einzug ein eindrucksvolles Ereignis war, was europäische Aufmerksamkeit erregte. Die bald darauf unternommene „Brautschau“ führte ihn auch nach Bayreuth, wo er Anna Maria kennen lernte. Sie war keine ausgesprochene Schönheit und im Alter von 30 Jahren – nach den Begriffen der damaligen Zeit – eine schon kaum mehr „allzu begehrenswerte“ Braut, doch zeichnete sie sich durch hohe Bildung und außerordentliche menschlichen Qualitäten aus. Möglicherweise dürfte bei Johann Anton bei den Überlegungen gerade sie zur Gattin zu nehmen auch der Umstand eine Rolle gespielt haben, dass Anna Maria aus einer der angesehensten Hochadelsfamilien 179im Reich stammte. Sie konnte auf eine Ahnenreihe blicken, die bis zu den Welfen, Askaniern und Wettinern zurückreichte und neben den Hohenzollern auch die polnischen Jagellonen umfasste – ein Umstand, der sicherlich für den „homo novus“ Eggenberg ins Gewicht fiel, trat er doch damit in verwandtschaftliche Beziehung zu einer Reihe der wichtigsten Fürstenhäuser Mitteleuropas; nicht zuletzt wurde er durch diese Ehe ein Schwager des Erbprinzen und späteren Kurfürsten von Sachsen, Johann Georg II.

Nachdem am 6. August 1639 auf der Plassenburg bei Kulmbach ein entsprechender Ehevertrag „*bei alter teutscher treu und glauben*“ geschlossen worden war, erfolgte die Hochzeit am 19. Oktober desselben Jahres in Regensburg in Anwesenheit höchster geistlicher und weltlicher Gäste nach katholischem Ritus.[206(206)] Allerdings musste Johann Anton im besagten Ehevertrag seiner Gemahlin

die vollste, ungehinderte und freie Ausübung ihres Glaubens zusichern, da diese *„in der Augsburgischen Confession geboren, erzogen und darinnen unverrückt bis auf ihr letztes Ende zu verharren entschlossen sei“*.[207(207)]

Die Ehe, aus der eine Tochter, Maria Elisabeth (1640–1715)[208(208)], und die beiden Söhne Johann Christian (1641–1710) und Johann Seyfried (1644–1713) entstammten, dürfte glücklich gewesen sein, was auch aus einer Reihe von liebevollen Briefen an ihre Kinder hervorgeht. Doch schon am 28. März 1649 starb Johann Anton Fürst Eggenberg nach dreiwöchiger Krankheit in Laibach, am Sitz seiner Landeshauptmannstelle. Die tief trauernde Witwe Anna Maria musste die Vormundschaft für ihre noch minderjährigen Kinder übernehmen, was sie trotz großer rechtlicher, aber auch finanzieller Probleme[209(209)] mit Liebe und Geschick bis zur Großjährigkeit der beiden Söhne bewältigte. So verzichtete sie auf große Teile der ihr im Heiratsvertrag zugestandenen Ansprüche zugunsten ihrer Söhne. Zu ihrem Unterhalt behielt sie nur die beiden kleineren Herrschaften Waldstein und Stübing sowie Gelder aus den Krumauer Einkünften und Naturallieferungen, ebenso den Meierhof zu Eggenberg. Zunächst residierte sie im Eggenbergischen Stadtpalais in Graz, später fast nur mehr in dem von Graz nicht weit entfernten Schloss Waldstein. Allerdings dürfte sich Anna Maria in dem „erzkatholischen“ Graz nie besonders wohl gefühlt haben, war sie doch als Protestantin – trotz ihrer verbrieften Rechte und der Gunst der beiden Kaiser Ferdinand III. und Leopold I. – indirekt immer wieder verschiedensten Unannehm-lichkeiten und Ärgernissen ausgesetzt.

Eine Wende in ihrem Leben löste ein Besuch in der Stadt Ödenburg im Sommer 1670 aus, wo sich Anna Maria ganz offensichtlich wohl fühlte. Die Königliche Freistadt besaß eine überwiegende Mehrheit an evangelischen Bürgern, die ein 180selbstbewusstes religiöses Leben führten, allerdings mit steigendem Druck ihrer katholischen Umgebung zu kämpfen hatten. Als aber diese in den nächsten Jahren immer größere Pressionen von habsburgisch-katholischer Seite zu spüren bekamen, ihnen alle Kirchen weggenommen und die evangelischen Pfarrer verdrängt wurden, beschloss sie diesen „zu Hilfe zu eilen“. Sie kaufte ein repräsentatives Haus von den Erben des verstorbenen Ratsbürgers und Rechtsanwaltes Erhard Adam Resch, das in der Innenstadt von Ödenburg – in der St. Georgengasse – lag (Abb. 1.), und übersiedelte 1674 mit einem kleinen Hofstaat dort hin. Der evangelische Bürger und zeitweilige Stadtrat Hanns Tschany berichtete in seiner berühmten Chronik:[210(210)] *„Ihn sonderheit aber ist dieser Zeith eine vohrnembe Reichs Fürstin allhier wegen des Reynen Evangellischen Gothes Dienst zu Öedenburg bey unss gebliben, nammens Frauen Anna Maria eine gebohrene Margräffin zu Brandtenburg undt Herzogin ihn Breyssen, Verwithibty Herzogin zu Krumau undt Fürstin zu Egenberg, welcher Ihro Kay. undt Königl. May: Leopoltus solche Freyheit hat geben und ertheylt, dass sye hat den Ehrwürdigen hoch und wohlgelahrten Herrn Mathias Lang*[211(211)] *zu ihren Hoffpredtiger auffgenomben. Undt hat ihr alsobalt dess Herrn Adam Reschen sel. seyn Haus ihn der Georgengassen kaufft, undt hat solches lassen zurichten zu einen Bethhaus. Worihnen sye eine schöne Cancl hat auff den Sal lassen machen, welche auff den heitigen Tag stehet, zue Gedechtnüss mith ihrer Hochfürstlichen Waphen, undt hat zue ihr zum Gothes Dienst dörffen kommen undt gehen, wen sye hat wollen hinein lassen. Undt hat ihn solchen Reschischen Haus, jetzunder aber Hochfürstlichen Haus, der Ehrwürdtige hoch und wohlgelahrte Herr Mathias Lang die erste Predigt darihnen gehalten den ersten Sontag nach Ostern ihn diesen 74 Jahr ihn grosser Versamblung und Anzahl des Volcks.....*[und] *hat unss allergnedigst lassen zu ihr ihn solches Haus zum Gothes Dienst hienein zu kommen und gehen, da der Erwirtige hoch und wohlgelehrte Herr Mathias Lang alle Tag hat ein frye Gebeth gehalten undt hernach Beicht gesessen undt communiciert undt so ordentlich eingericht seine Sachen, die weyln er nur allein gewest ist. Undt an einen Feyrtag und Sontag von frembten Orthen vil Leith zum Communicieren seyn herkommen, so haben an einen Montag die Städtler miessen zur Beicht gehen, am Echrtag*[212(212)] *ihn der Vorstadt das erste Viertl undt am Mithwochen das andere Viertel, am Pfingstag*[213(213)] *das drithe Viertel, am Freytag das vierte Viertl,*

darmith er als ein einzige Persohn hat könen bestehen undt seinen Gothes Dienst verrichten. Undt hat solchen Gothes Dienst allein versehen von Michaelly an dess 74 Jahr biss auff Ostern ihns 75 Jahr. Da man ihm alle kleinen Kinder heymblicher Weis bey der Nacht hat hinein gebracht zum Tauffen, Ursach dessen dass es der katollische Stadtpfahrer hat wöllen haben, mith Gewalt er wils tauffen der Evangellischen ihre Kinder. Ist ihme aber kynes zue gebracht worten solchen Stadtpfarher, dass ers hete können tauffen“.

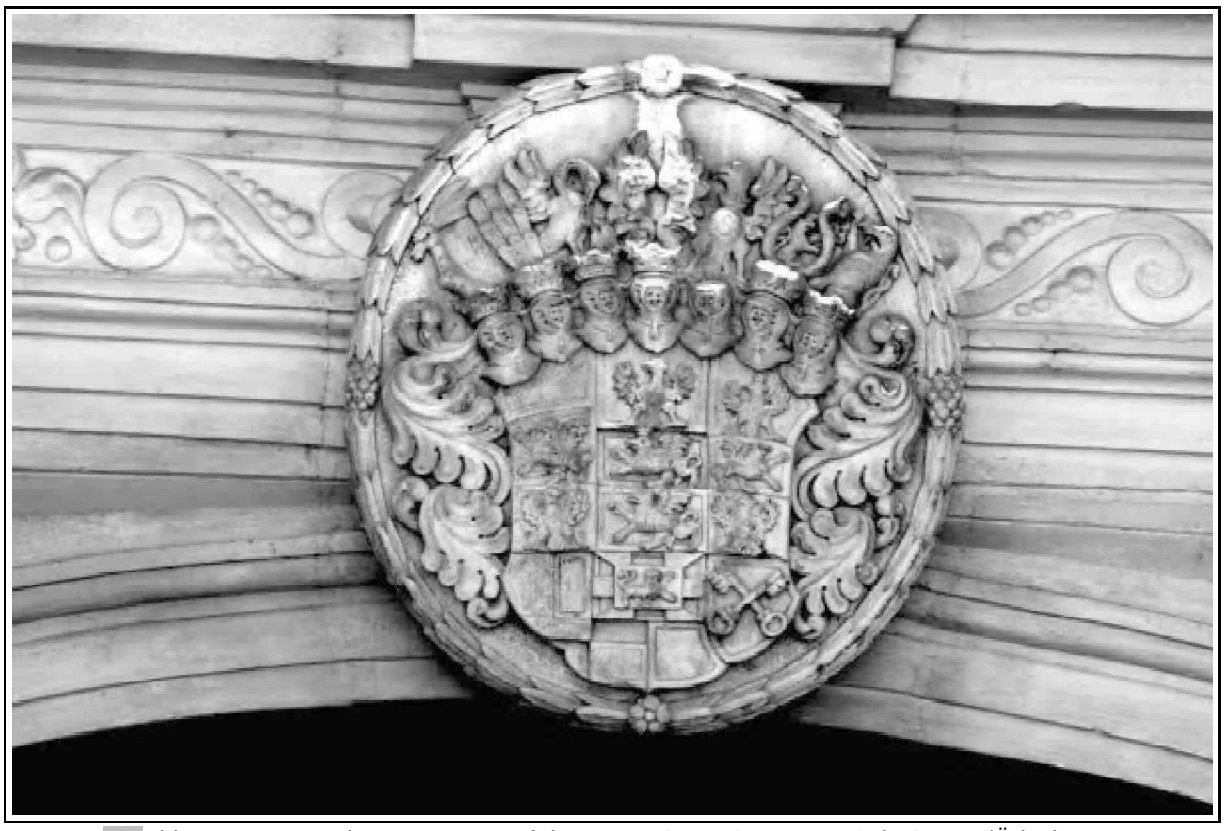

181Abb. 1. Das Eggenberg-Wappen auf dem Haus Szent György u. 12. in Sopron/Ödenburg.
Foto: József Kücsán

Schon am 3. März 1674 berief sie den evangelischen Prediger Matthais Lang zu ihrem Hofprediger, der ein Quartier in ihrem Hause bezog und ein Monatsgehalt von 300 fl. bekam. Trotz verschiedener Anfeindungen von katholischer Seite, die es als besonders provokant empfand, dass die evangelischen Gottesdienste in der St. Georggasse – ausgerechnet gegenüber dem Jesuitenkonvent – abgehalten wurden, war die Fürstin auf diese Weise auch in den kommenden Jahren eine „Schutzherrin“ der Protestanten in der Stadt und indirekt auch deren ländlicher Umgebung, wobei sie sowohl ihre weitläufigen verwandtschaftlichen Beziehungen als auch jene ins Kaiserhaus spielen ließ.

Als im Juli 1679 die Pest in Westungarn grassierte und auch in Ödenburg Eingang fand, begab sich Anna Maria Fürstin Eggenberg samt ihrem Hofstaat und Hofprediger in das seuchenfreie Rust/Ruszt, wo sie bis zum Erlöschen der Pest im Frühjahr 1680 lebte und eine ähnliche Funktion wie bis dahin in Ödenburg ausübte. Im März 1680 kehrte sie in ihr Haus in Ödenburg zurück, starb aber dort bereits am 8. Mai 1680. Hanns Tschany schrieb: *„Item ihn disen 80igsten Jahr, alss den 8. May ist die Gnedtigste Fürstin von Egenberg alhier bey unss gestorben, welche noch Ihn Marty am Josephus Tag mit ihrer Hoffstath von Rust ist hereingeraist widerumben. Und ihr Hoffprediger der Ehrwirtige Herr Mathias Lang nach Ihrem Toth nicht lenger ihn ihren haus dörffen predigen, alss biss den Sontag vor Johanny des Tauffers, da er ist abgeschafft worden und ihre Leith abdankth und ausszalth. Solches*

Haus aber hat sye der Evangellischen Gem. verschafft, wo sie ihren Gothes Dienst drinnen hat gehalten.“

182Schon in ihrem Testament,[214(214)] das sie am 4. Jänner 1677 verfasste und naturgemäß in erster Linie das Erbe ihrer Kinder betraf, trachtete sie, dass ihr Ödenburger Haus auch nach ihrem Ableben ein fester Stützpunkt und Zufluchtsort für die Evangelischen der Stadt bleiben sollte und bestimmte im Abschnitt *„Consignation der Geistl. und Weltlichen Legaten“*, dass ihr Haus in der Georgengasse einschließlich des Inventars, also *„auch Canzl Tuch, silberne Leichter und Kelch, so bishero zum Gottes Dienst alhier zu Oedenburg dienten“* auch weiterhin den Evangelischen zur Verfügung stehen sollten. Anna Maria fürchtete offensichtlich mit Recht, dass die evangelische Gemeinde von Ödenburg allein nicht dem Druck der katholischen Umgebung, die in der Person des Kaisers, im Bischof von Raab/Győr Georg Széchenyi und auch im Palatin Paul Esterházy mächtige Helfer hatte, würde standhalten können. So griff sie zu einem schlauen Schachzug und stellte auch für die Zeit nach ihrem Tod testamentarisch ihr Haus als „evangelische Einrichtung“ unter gleichsam „diplomatischen Schutz“. Sie bestellte nämlich die am Kaiserhof akkreditierten Vertreter der protestantischen Reichsfürsten, *die „an dem Kayserl. Hoff anwessente Evangelische Königl. Chur und Fürstl. Gesandte Reichs Hoffräthe, Residenten und Agenten und eben diesen in specie des Chur Sächsischen Resident auch Churfürstl Brandenburg-Culmbach Agent, die von Zeit zu Zeit sein werden“* als Aufsichtsorgane über das Haus. Mit Recht hoffte sie, dass man von Wien aus wegen „eines Hauses in Ödenburg“ keine politischen Verwicklungen riskieren werde. Sie sorgte aber auch für den Fall vor, dass - aus welchen Gründen immer – sich der konfessionelle Zustand in der Stadt ändern sollte und fügte hinzu: „*Solt aber der Evangelische Gottes Dienst gäntzlich aus sein, die gesandte und nit interessiert aufgehoben werden, so sollen obbesagte gesandte Reichs Hoffräthe, Residenten und Agenten insonderheit aber die Speciae Inspectores das Haus sambt denen Grundstückhen umb paares Gelt verkauffen undt besagten Kauffschilling dem Fürstl. Brandenburg-Culmbachischen Agenten zustellen, dieser aber den Kürchenornat sambt den Gelt seiner gnedigsten Herrschaft zu dem Endt, dass damit das Erste dem Hoff zu Beyreith, das Letzte aber dem Gymnasio Christian Ernestino*[215(215)] *applicirt werde. Solang aber ein Evangelischer Gottes Dienst alhier gelassen wirdt, soll das Haus sambt aller pertinentien bey demselben verbleiben.“*

Weiters vermachte sie auch Legate für „ihre Leute“ in Ödenburg:

„Dem Hr. M. Lang unsern Hoffpredigern
500 fl.

Hr. J. Barth[216(216)] *und Herrn Sobitsch*[217(217)] *ieden*
200 fl.

Dem Benedict Cantor
50 fl.

183*Denen Musiciis im Gotthaus*
150 fl.

Undt sollen Sie alßdann unter denen Exulierenden Predigern so nicht mehr vorhanden sein, dem Mössner
15 fl.

Denen Exulierendten Predigern so zur Zeit unseres Todtfalls alhier wohnen werden, verschaffen wir überhaubt
300 fl.

Die soll unser nachlassende Hoffprediger und die zwey anderen Evangelischen Predigers nach Guetdünckhen unter sie verthaillen.

Denen exulierendten Schulbedienten nach vorigen verstandt überhaupt
200 fl.

Denen Hausarmen alhier zu Oedenburg nach unsers Predigers Disposition
300 fl.

Denen Betern bey der Leich Predig und Abführung unseres Cörpers von Landt zu Landt auszutheillen 50 fl.

Dem Oedenburger Spitall und Lazarett je 50 fl. so
100 fl.

Fräylein Barbara Freyin von Jobstlperg [?]
1.000 fl.

Fräuylein Ester von Mandorff
150 fl.

Unter zwey Edlknaben anstath Ihrer Ausstaffierung jeden
150 fl. = 300 fl.

Unssern Hoffmaister Colfossel,[218(218)] welcher unns vill Jahr guet und threulich gedienet
1.000 fl.

Herrn Secretario Adami, welcher unss gleichfalls eyferig und sorgfältig gedienet

1.000 fl.

Unsern Aufwarter Streny [?]
100 fl.

Unsern Jungfrau […?]wachterin
300 fl.“

Schon wenige Tage nach dem Tod der Fürstin Eggenberg am 8. Mai 1680 trat eine Kommission zusammen und stellte ein Inventar des Nachlasses zusammen, das sich ebenfalls im Konvolut des oben zitierten Testaments befindet und folgende Überschrift trägt: *„Inventarium und Beschreibung der Durchlauchtigen Hochgebohrenen Fürstin Frauen, Frauen Anna Maria verwitibten Herzogin zu Crumau und Fürstin Eggenberg gebohrene Marggräffin zu Brandtenburg (:titul.:) Cristlöbl. Gedechtnus völligen Verlassenschaft zu Oedenburg in Hungarn, welche durch die Herrn Executores, Alß die Wohlgebohrene Herrn Ulrich Victor Herr von Mätz und Freyherrn zu Spieglfeldt und Herrn Christian Freyherrn von Egg, zu mit und beysein der von denen Hochfürstl. Erben hinzu abgeordneten Gewaltstragern, Alß von Ihro Fürstl. Gndn. Johann Christian dero Hoff Secretario Hr. Johann Carl Piechteler von Greiffenthall, von Ihro Fürstl Hrn. Johann Seyfried dero Rentmaister Hr. Johan Andreas von Mainersperg und Ihro Fürstl. Gndn. von Dietrichstain Hr. Secretary Mathias Adam, in allen von 27. biß 30. May ao. 1680 alhier zu Oedenburg ordentlich beschrieben worden.“*

Auch in diesem Dokument wird das „Eggenbergische Haus“ unter dem Abschnitt „Vertestiertes Grundstuckh“ erwähnt: *„Das sogenanndt Rosschische Hauss von Ihro fürstl. Gndn. Aigenthumblich*

erkauffte Hauss in der Jörggassen mit allen und ieden dazugehörigen Grundtstückhen, welches nach Fürstl. Disposition zu Unterhaltung der Evangelischen Gottesdiensten sambt den ganzen Capellenornat, darunter in 184*specie ein paar Silberne Leuchter sambt den Canzltuech legirt worden.*" Man kann annehmen, dass die vermögensrechtlichen Bestimmungen des Testaments, die nun in Kraft traten, vollinhaltlich erfüllt wurden.

Im Testament hatte die Fürstin auch verfügt, dass ihr Leichnam nach Bayreuth überführt werden und dort neben ihren Eltern beigesetzt werden sollte. Diese Bestimmung zögerte allerdings die evangelische Gemeinde von Ödenburg fast zwei Jahre hinaus und durfte durch diesen Schachzug weitere zwei Jahre ihre Gottesdienste im Eggenbergerhaus abhalten. Erst am 17. März fand schließlich die Feierliche Leichenfeier statt an die die Überführung nach Bayreuth erfolgte. Auch darüber berichtet die Tschany-Chronik: *„Item seyn ihn disen 82igsten Jahr, den 17., 18., 19. Marty der sel verstorbenen Fraue Fürstin von Ekenberg die Leichpredtigten gehalten worten. Die erste den 17. dito: ihn unssern Bethhaus. Von dem Ehrwirtigen Herrn Christoff Sobizsch ist der Text gewest. Dass ist eine rechte Withibm die einsamb ist undt ihre Hoffnung auff Goth stöllet und so weiter forth wie die Worth ferner lauthen.*

Die anderte Leichpredtigts hat ihn unsser Bethhauss gehalten der Ehrwirtige Herr Johann Conradt Parth und hat zum Leichentext genobmben der sel. Verstorbenen Fürstin ihr Symbollum so sye alle Zeith ihn ihren Mundt gefirth hat. Ihn 4 Buchstaben A. G. M. V. Das ist auff Goths meyn Vertrauen. Und bey solchen zweyen verrichten Leichpretigen ihn Bethauss ist bey den Altar gestanden eine Bahr und ein schwarzes Tuch darüber und Waphen darauff und auff jeder Seyten 6 sülberne Leychter mit breneten Wachxlichtern und oben zum Haupt auff der Bahr ein Creuz. Die drite Leichpredtig hat auff Erlaubnis Ihro Kay. May. den 19. Marty ihn den firstlichen Hauss der Ehrwirtige Herr Mathias Lang, alss ihr gewester Hoffpredtiger gehalten undt ihre lezten Worth, so sye geredt, ehe sye ist verschiden, erklärt auss der Offenbarung S. Johannis am 22 Cap.: Komm Herr Jesu. Und nach verrichter Leichpredtig ihren Lebenslauff verlössen. Und nach Verlössung dess Lebenslauff die Canzl Goth dem Allmächtigen befohlen. Auff welcher Canzl er Goth dem Herrn 6 Jahr gedienet, auff welcher nun er oder ein anderer auff solche Weis nimermehr nach menschlicher Vernunft wirth treten und pretigen. Doch zu stethen Andenken der Ödenburgern wirt solche Canzl ihn diesem Hochfirstlichen Hauss stehen verbleiben, weyl die sel. Fraue Firstin dises Haus der Evangellischen Gem. verschafft hat. Und mith den lezten Worten auss der Offenbahrung S. Johanes von dieser Canzl Ihre Kay. May., den Churfirsten von Saxen, den Firsten von Barreith, einen Ehrsamen Rath und Gem. alhier gesegnet, die Gnade Jesu Christy sey mit euch allen. Amen.

Die sel. Fraue Firstin ist gestorben ihn den 70igsten Jahr ihres Alters: Goth lass sye wohl ruhen."

2008. LXII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / Sopron és térsége – Sopron és polgárai Tanulmányok Tirnitz József emlékére / Seedoch, Johann: Die im Jahre 1857 zur Ödenburger Handels- und Gewerbekammer wahlberechtigten Handels- und Gewerbetreibenden der Königlichen Freistadt Ödenburg

185Seedoch, Johann: Die im Jahre 1857 zur Ödenburger Handels- und Gewerbekammer wahlberechtigten Handels- und Gewerbetreibenden der Königlichen Freistadt Ödenburg

Mit der Verordnung des Handelsministeriums in Wien vom 26. März 1850 wurde die Institution Handelskammer in der gesamten Habsburgermonarchie mit insgesamt 60 Handels- und Gewerbekammern geschaffen, darunter fünf in Ungarn. Diese wurden entsprechend den damaligen

Verwaltungsdistrikten in Pressburg/Pozsony, Ödenburg/Sopron, Pest, Kaschau/Kassa und Debreczin/Debrecen eingerichtet. Die Zuständigkeit der Ödenburger Kammer erstreckte sich demzufolge auf ganz Transdanubien, das heißt auf alle neun dort befindlichen Komitate Ödenburg/Sopron, Eisenburg/Vas, Zala, Somogy, Baranya, Tolna, Weszprim/Veszprém, Raab/Győr und Wieselburg/Moson.[219(219)]

Die Ödenburger Kammer hatte 15 Mitglieder (Räte), deren Wahl durch die Händler und Gewerbetreibenden gesetzlich festgelegt wurde, die aber 1850 wegen des noch vorherrschenden Belagerungszustandes bestellt wurden. Erster Präsident der Kammer wurde Johann von Rupprecht, Eigentümer der k. k. Zuckerraffinerie in Ödenburg, Vizepräsident Peter Hofer, Spezereihändler und Warenspediteur in Ödenburg, der dann Rupprecht als Präsident nachfolgte.[220(220)] Ab 1853/54 wurden dann die Kammerräte gewählt.

In der Handschriftensammlung des Burgenländischen Landesarchivs in Eisenstadt befindet sich ein Verzeichnis der Wahlberechtigten aus dem Jahre 1857, das alle Wahlberechtigten gegliedert nach Freistädten und Stuhlbezirken erfasst.[221(221)]

Liste der Wahlberechtigten aus dem Handelsstand der Königlichen Freistadt Ödenburg:

Abeleß Wilhelm Erben, Lederhändler

Aberth Franz Xaver, Spezereihändler

Bauer Franz, Borstenviehhändler

Bauer Josef, Borstenviehhändler

Bauer Michael sen., Borstenviehhändler

Baumgartner Georg, Borstenviehhändler

Baumgartner Leopold, Borstenviehhändler

Bekovits Michael, Mehlhändler

Böck Karl, Mehlhändler

Brandl Anton, Spezereihändler

Braun Andreas, Firma (Ratz August), Eisenhändler

Braunsteiner Lorenz, Borstenviehhändler

Csermek Anton, Mehl- und Früchtenhändler

Deim Martin, Band- und Zwirnhändler

Deső Rosina, Früchtenhändlerin

Dobronits Martin, Greißler

Dorner Friedrich, Weinhändler

Drobnits Martin, Victualienhändler

Dux Josef, Produktenhändler

Eckel Ferdinand sen., Schnittwarenhändler

Eckel Ferdinand jun., Schnittwarenhändler

186Feigele Martin, Hutstepperwarenhändler

Flandorffer Ignaz, Spezereihändler

Frischmann Peter, Produktenhändler

Gerhardt Michael sen., Borstenviehhändler

Gorgias S. Gottlieb, Schnittwarenhändler

Guggenberger Johann, Nürnbergerwarenhändler

Győry, des Josef Witwe Elisabeth, Lederhändlerin

Győry Elisabeth, Lederhändlerin

Hauer Demeter, Borstenviehhändler

Hauer Veit, Holzhändler

Häuffel Karl, Schnittwarenhändler

Heimler Rosina, Fruchthändlerin

Hesz Markus, Kleinhändler

Hieß Johann, Borstenviehhändler

Hillebrand Vinzenz, Spezereihändler

Hirschler Christian Lazar, Produktenhändler

Hofer Peter, Spezereihändler

Hoffmann Gottlieb Karl, Eisenhändler

Horschetzky Robert, Produktenhändler

Isepp Johann, Spezereihändler

Jacobi Friedrich Ernst, Schnittwarenhändler

Jacobi Wilhelm, Nürnbergerwarenhändler

Jauernigg Jakob, Leder-Niederlage

Karner Samuel, Früchtenhändler

Kirschner Franz, Hornviehhändler

Kittenberger Anton, Mehlhändler

Kornmüller Jakob, Mehlhändler

Kovacs Franz,Eisenhändler

Krausz Karl, Mehlhändler

Lacher Josef, Greißler

Lenk Samuel, Spezereihändler

Lindt Michael, Greißler

Müller Paul, Spezereihändler

Pachhofer Ludwig, Nürnbergerwarenhändler

Palko Tobias, Greißler

Pekovits Michael, Mehlhändler

Pfeiffer Karl sen., Borstenviehhändler

Pfeiffer Leopold, Borstenviehhändler

Pfeiffer Mathias, Borstenviehhändler

Pfendesak Georg, Mehlhändler

Pfendesak M. L., Schnittwarenhändler

Pinterits des Karl Witwe, Spezereihändlerin

Regenbogen Karl, Greißler

Regenhart Josef, Geschirr- und Flachshändler

Rehling Johann sen., Greißler

Rehling Johann jun., Greißler

Ritter Leopold, Fruchthändler

Rosenberg David, Ochsenhändler

Rosenberg Moritz und Leopold, Viehhändler

Rosenfeld Jakob, Produktenhändler

Rosenheim Georg, Mehlhändler

Ruß des Josef Witwe, Spezereihändlerin

Schaffer Anton, Victualienhändler

Schaffer Anton, Greißler

Schafnitzel Josef, Nürnbergerwarenhändler

Schandera Josef, Spezereihändler

Schiff Ignaz, Früchtenhändler

Schlesinger Sigmund, Produktenhändler

Schneider Karl, Greißler

Schöll Gottlieb, Schnittwarenhändler

Schügerl Magdalena, Greißlerin

Schütz Martin, Greißler

Schütz Marttin, Victualienhändler

Seyring Ad. und Hennicke R., Buchhändler

Slama Ignaz, Greißler

Spitzer Max, Handelsmann

Steiger Josef, Spezereihändler

Stern Josef, Greißler

Szöllösy Franz Georg, Tuchhändler

Thiering Gottfried, Fruchthändler

Thirring Ferdinand, Eisenhändler

Thirring Ludwig, Eisenhändler

Tiefbrunner Theodor, Schnittwarenhändler

Töpler Gottlieb, Lederwarenhändler

Töppler Karl, Tuchhändler

Tullner Anton, Greißler

Uhlmann Ignaz, Kleinhändler

Unger des Michael Witwe, Spezereihändlerin

Vollner Ludwig, Greißler

Wagner Franz, Greißler

Wagner Josef, Zwirnhändler

Wagner Samuel, Steingut- und Porzellangeschirrhändler

Walheim des Josef Witwe, Schnittwarenhändlerin

Warschitz Michael, Greißler

Wigand Karl Friedrich, Buchhändler

Wödl Andreas, Schnittwarenhändler

Wrchowßky Ferdinand, Tuchhändler

Zechmeister Georg, Spezereihändler

Zehetbauer Josef, Spezereihändler

Zettel C. und Szöllösy C., Schnittwarenhändler

Zoppert Maximilian, Früchtenhändler

Zügn J. G., Eisenhändler

Zügn Tobias, Eisenhändler.

187Insgesamt sind es 114 Personen. Nach den einzelnen Handelszweigen geordnet, ergeben sich folgende Zahlen: 1 Bandhändler, 12 Borstenviehhändler, 2 Buchhändler, 7 Eisenhändler, 1 Flachshändler, 3 Fruchthändler, 5 Früchtenhändler, 1 Geschirrhändler, 9 Greißler, 1 Handelsmann, 1 Holzhändler, 1 Hornviehhändler, 1 Hutstepperwarenhändler, 2 Kleinhändler, 4 Lederhändler, 1 Lederwarenhändler, 9 Mehlhändler, 4 Nürnbergerwarenhändler, 1 Ochsenhändler, 1 Porzellanhändler, 6 Produktenhändler, 11 Schnittwarenhändler, 15 Spezereihändler, 1 Steinguthändler, 3 Tuchhändler, 3 Victualienhändler, 1 Viehhändler, 1 Weinhändler, 2 Zwirnhändler.

Liste der Wahlberechtigten aus dem Fabriksstand:

Carstanjen Gustav Franz, Zuckerfabriksinhaber

Goldmann Anton, Sparherdfabrikant

Hillebrand Vinzenz, Liqueur- und Rosoglio-Fabriksbesitzer

Rupprecht Johann v. sen., Zuckerraffinerie-Inhaber

Schiffer Johann, Liqueurfabrik

Schmid Karl, Regenschirmfabrikant

Seltenhofer Friedrich, Glockengießer- und Brunnenmaschinist

Zettel Josef, Liqueur- und Rosogliofabriksbesitzer.

Wahlberechtigt aus dem Montangewerbe:

Mießbach Alois, Subpächter der Brennberger Steinkohlengrube.

Liste der Wahlberechtigten aus dem Gewerbestand:

Ammering August, Fleischhauer

Andretti Cajetan, Schneider

Bauer Franz, Kur- und Hufschmied

Bauer Johann, Landkutscher

Bauer Johann, Zeugweber

Baumann Georg, Gastwirt

Bayer Sebastian, Riemer

Beck Samuel, Fleischhauer

Berger Johann, Mehlverschleißer

Bergmann Karl, Tischler

Bergmann Ludwig, Glaser

Bertl Ludwig, Deckenmacher

Birnbaum Johann, Fassbinder

Bognar Johann, Schneider

Bogner Lorenz, Pflastermeister

Böhm Johann, Fleischhauer

Bomler Johann, Spengler

Borsch Ignaz, Zischmenmacher

Borsch Ignaz, Zischmenmacher

Bosch Kaspar, Bräumeister

Brandlhofer Anton, Müller

Braun Christoph, Seifensieder

Braun Ferdinand, Seifensieder

Braun Jakob, Kappenmacher

Braun Josefa, Vergolderin

Braun Witwe Susanna, Bäckermeisterin

Brenner Ferdinand, Siebmacher

Brenner Gottlieb, Siebmacher

Brenner Johann, Bürstenmacher

Brenner Johann, Hafner

Brenner Karl, Bäcker

Brenner Michael, Schuhmacher

Brückner Christian, Weißgerber

Brukner Josef, Kammacher

Brunner Richard, Bierwirt

Buck Franz Xaver, Gold- und Silberarbeiter

Buk Markus, Goldarbeiter

Cavallar Anton jun., Tabak-Hauptverleger

Coriary Michael, Schlosser

Csapody Martin, Zischmenmacher

Danschachner Johann, Bäcker

Degel Karl, Fleischhauer

Dekovich Michael, Tischler

Demey Johann, Fleischhauer

Demy Paul, Fleischhauer

Diem Michael, Fassbinder

188Dollmayer Franz, Lebzelter

Dörfler Lorenz, Schlosser

Drescher Georg, Zischmenmacher

Drescher Johann, Schneider

Drescher Leopold, Zischmenmacher

Eichinger Karl, Schneider

Eigner Franz, Kürschner

Einbeck Ferdinand, Bäcker

Eipelthauer Josef, Lebzelter

Eipelthauer Josef, Lebzelter

Eipelthauer Katharina, Lebzelterin

Elixhausen Franz jun., Zimmermaler

Erlacher Josef, Schuhmacher

Falk Johann, Zeugschmied

Felkel Johann, Ziegeldecker

Fend Johann, Tischler

Fischer Franz, Seidenfärber

Flek Josef, Wagner

Földboros Johann, Spengler

Frank Franz Xaver, Tischler

Freiszmuth Samuel, Zischmenmacher

Friedenreich Andreas, Spengler

Friedrich Stefan, Ziegelei-Inhaber

Fröhlich Johann, Handschuhmacher

Fröhlich Stefan, Gelbgießer

Fugger Johann, Bäcker

Gaupmann Anton, Traiteur

Gebhard Andreas, Drechsler

Gehringer Josef, Tapezierer

Geiger Martin, Korbmacher

Gerhard Gottlieb, Fleischhauer

Gesellmann Stefan, Bierwirt

Geyger Franz, Korbmacher

Geyschläger Alois, Schönfärber

Gnadlinger Georg, Wagner

Göhring Gottlieb, Schuhmacher

Gombord Karl, Käsmacher

Götz Johann jun., Zischmenmacher

Graf Gottlieb, Bäcker

Graf Samuel, Schneider

Greilinger Ferdinand, Müller

Greilinger Michael, Müller

Gruber Alois, Glaser

Gruber Karl, Selcher

Gruber Karl, Siebmacher

Gruber Michael, Brandweinschänker

Gruber Tobias, Bäcker

Guth Johann, Schuhmacher

Györgyfalvay Gottlob, Schuhmacher

Győry Josef, Fleischhauer

Habich Franz, Schneider

Hackstock Samuel, Tischler

Hacky Ferdinand, Tischler

Halvax Paul, Fassbinder

Hampach Ferdinand, Fleischhauer

Handler Josef, Baumeister

Hansmann Michael, Schuster

Hartmann Jakob, Tuchmacher

Hartner Witwe Barbara, Rauchfangkehrermeisterin

Hartner Josef, Rauchfangkehrer

Hasenauer Heinrich, Schuhmacher

Hasenauer Martins Erben, Ziegeleibesitzer

Hasenegger Karl, Anstreicher

Hauer Franz, Bäcker

Hauser Josef, Tischler

Hauser Ludwig, Tischler

Hauser Samuel jun., Bäcker

Hauser Samuel sen., Fassbinder

Hayden Michael, Mehlverschleißer

Hayder Anton, Müller

Heinrich Paul, Schlosser

Heintz Johann, Weber

Heiß Josef, Zimmermeister

Heißler Mathias, Bäcker

Heldrich Friedrich, Traiteur

Hetzler August, Schlosser

Hiernschrodt Karl, Kupferschmied

Hild Ferdinand, Baumeister

Hild Georg, Baumeister

Hild Karl, Steinmetz

Hirnschrodt Josef, Kupferschmied

Hochholzer Christian, Schneider

Hoffmann Anton, Schuster

Hoffmann Christian Adam, Wurstmacher

Höller Georg, Steinmetz

Holzhofer Andreas, Fleischhauer

Holzkorn Andreas, Fleischhauer

Horvath Josef, Zischmenmacher

Horvath Josef jun., Spengler

Hutter Andreas, Siebmacher

Hutter Paul, Siebmacher

Igler Johann, Kammacher

Igler Paul, Schnürmacher

Illner Karl, Seiler

Isola Leonhard, Käse- und Salamimacher

Jäger Mathias, Fleischhauer

Jentsch Andreas, Buchbinder

Jermann Karl, Vergolder

Jerotzek Franz, Sattler

Kammerlohr Christof, Fleischhauer

Kammerlohr Josef, Bierwirt

Kastner Franz, Lackierer

Kaßtner Ignaz, Sattler

189Kasztner Christian, Anstreicher

Kern Witwe Katharina, Hufschmiedmeisterin

Kheim Michael, Tischler

Kientzl Franz, Lohnkutscher

Kintzel Mathias. Lohnkutscher

Kirchknopf Michael, Fleischhauer

Klärner Friedrich, Fleischhauer

Klauß Martin Josef, Wundarzt

Kleer Michael, Wattemacher

Klein Samuel, Hutmacher

Klemm Christof, Seiler

Klenner Michael, Kepenekschneider

Klimesch Johann, Rauchfangkehrer

Kloiber Johann, Sattler

Kluge Ludwig, Schönfärber

Koch Andreas, Zischmenmacher

Kohn Salomon, Trödler

Köller Paul, Gold- und Silberarbeiter

Köller Wilhelm, Uhrmacher

Korner Johann, Fleischhauer

Kovartzik Wenzel, Schneider

Krauß Witwe Katharina, Müllermeisterin

Krausz August, Bürstenmacher

Krausz Karl, Tuchmacher

Krausz Samuel sen., Tuchmacher

Kregtzy Johann, Uhrmacher

Kremszner Karl, Selcher

Kremszner Michael, Seifensieder

Kretschy Alois, Schneider

Krippel Ignaz, Kaffeehausgerechtigkeitsinhaber

Krößing Georg, Tischler

Kugler Anton, Zuckerbäcker

Kugler Heinrich, Gold- und Silberarbeiter

Kugler Karl, Traiteur

Kugler Michael, Gold- und Silberarbeiter

Kumert Karl, Seifensieder

Kummert Friedrich, Nadler

Kundt Gottlieb, Lederer

Küntzl Johann, Bäcker

Lakner Michael, Lohnkutscher

Landgraf Theodor, Gastwirt

Layrer Johann, Fleischhauer

Leeb Josef, Anstreicher

Leidenfrost Georg, Fleischhauer

Lenk Johann, Essig- und Branntweinerzeuger

Lenk Ludwig, Ziegelei-Inhaber

Leitgeb Josef, Schuster

Lichtl Gottfried, Kaffeesieder

Löffler Martin, Zischmenmacher

Löffler Paul, Zischmenmacher

Lux Franz Xaver, Apotheker

Mandl Ignaz, Wundarzt

Manhardt Friedrich, Bäcker

Maniger Michael, Schmied

Maninger Johann Georg, Seifensieder

Marton Andreas, Zischmenmacher

Marton Andreas, Zischmenmacher

Max Mathias, Schuster

Mayer Franz, Handschuhmacher

Mechle Josef, Steinmetz

Melan Stefan, Schmied

Molterer Johann jun., Messerschmied

Molterer Johann sen., Messerschmied

Moretti Vinzenz, Käse- und Salamimacher

Moßmüller Wenzel, Schuhmacher

Mühl Konrad, Müller

Mühl Witwe Susanna, Müllermeisterin

Nessel Karl, Schneider

Niewelt Franz, Uhrmacher

Nits Georg, Schuster

Oberlohr Karl, Seiler

Ödenburger Stadtgemeinde, Ziegelei-Inhaber

Pachhofer Franz, Tabakverschleißer

Palfy Alexander, Hufschmied

Patzer Christof, Selcher

Patzer Christof jun., Selcher

Paul Karl, Weber

Pejachevich Gf. Ferdinand, Ziegelei-Inhaber

Petrik Josef, Hutmacher

Petrik Ludwig, Bürstenmacher

Petschacher Gottlieb, Tischler

Pettschacher Samuel, Tischler

Pfeiffer Anton, Fassbinder

Ploth Anton, Tischler

Pokorni Anton, Schlosser

Posch Albert, Lohnkutscher

Posch Paul, Lohnkutscher

Printz Josef, Buchbinder

Proßwimmer Karl, Buchbinder

Proßwimmer Samuel, Bäcker

Püller Ludwig, Riemer

Püller Tobias, Riemer

Purt Josef, Wattemacher

Rabang Peter, Schuster

Raidl Johann, Gastwirt

Raidl Stefan, Kürschner

Raumer Johann, Traiteur

Rehm Georg, Müller

Reichard Adolf, Buchdrucker

190Reichel Julius, Kupferschmied

Reichenhaller Josef, Kaffeehausinhaber

Reichl Friedrich, Bäcker

Reisch Karl, Kaffesieder

Reiter Mathias, Zischmenmacher

Renner Friedrich, Schuhmacher

Renner Georg, Zimmermeister

Renner Gottlieb, Kepenekschneider

Renner Johann, Wagner

Richter Anton Julius, Wundarzt

Riedler Franz, Wundarzt

Riesinger Johann, Sattler

Riesinger Johann, Sattler

Rieß Andreas, Bäcker

Ringbauer Anton, Zischmenmacher

Ringbauer Josef, Zischmenmacher

Romwalter Karl, Buchdrucker

Rosenbusch Leopold, Uhrmacher

Rosenheim Franz, Tischler

Rößler Florian, Tischler

Roth Gottlieb, Bäcker

Rückert Gottlieb, Bäcker

Rückert Josef, Kappenmacher

Rupprecht Josef, Apotheker

Rürnschopf Josef, Trödler

Ruttrich Paul, Schneider

Sachs Paul, Zischmenmacher

Salzer Ignaz, Mehlverschleißer

Schäffer Daniel, Tuchmacher

Schätzel Samuel, Schönfärber

Schauer Georg, Uhrmacher

Schellenhammer Leonhard, Gastwirt

Schetzl Gustav, Schneider

Schey Samuel, Spengler

Schilfer Johann, Liqueurerzeuger

Schilling Karl, Seifensieder

Schlecht Johann, Traiteur

Schmidt Ernst, Schuster

Schmidt Franz Xaver, Tischler

Schmidt Johann, Schuster

Schmidt Mathias, Schuster

Schmidt Samuel, Seifensieder

Schneeberger Georg, Schneider

Schneider Franz, Zimmermeister

Schneider Leopold sen., Tuchmacher

Schneider Michael, Bierwirt

Schöfberger Albert, Seifensieder

Schönherr Josef, Müller

Schönhofer Traugott, Hufschmied

Schopf Johann, Seiler

Schöpf Karl, Lackierer

Schranz Gottlieb, Schuster

Schrems Karl, Tapezierer

Schremß Karl, Tapezierer

Schrikker Johann Gottlieb, Bäcker

Schügerl Johann, Kuchenbäcker

Schuster Karl, Glaser

Schwabi Jakob, Zuckerbäcker

Schwartz Josef, Zischmenmacher

Schwarz Anton, Tischler

Schwarz Franz, Schneider

Schwarz Martin, Handschuhmacher

Schwingsakl Johann, Anstreicher

Senft Josef, Hafner

Slava Nikolaus, Selcher

Sola Mathias, Bäcker

Sommer Michael, Gastwirt

Somogyi Stefan, Zischmenmacher

Sonntag Daniel, Traiteur

Spieß Vinzenz, Apotheker

Stadler Ludwig, Seifensieder

Stark Friedrich, Selcher

Stark Johann, Bierwirt

Steiger Franz, Zischmenmacher

Steiner Gottlieb, Zischmenmacher

Steiner Johann, Schlosser

Steinhof Philipp. Trödler

Stiarßky Johann, Schneider

Stokinger Karl, Kettenschmied

Storno Franz, Rauchfangkehrer

Stößner Ludwig, Tischler

Stoye Johann Gottlieb, Schlosser

Stranzl Paul, Zischmenmacher

Szabo Anton, Zischmenmacher

Szekely Gabriel, Zischmenmacher

Szekely Karl, Zischmenmacher

Szikora Johann, Schneider

Szikora Johann, Zischmenmacher

Szilagyi Emmerich, Schneider

Takats Ladislaus, Hufschmied

Tasch Johann, Bürstenmacher

Thiering Samuel, Stärkmacher

Tiefbrunner Robert, Spengler

Tiefenbach Paul, Zischmenmacher

Tihatsek Josef, Hafner

Tomaschek Josef, Schuster

Töpler Michael, Lederer

Töppler Ludwig, Lederer

Toth Witwe Barbara, Hufschmied

Trittremmel Johann, Wagner

Trogmayer Karl, Bürstenmacher

Trogmayer Michael, Lederer

Trogmayer Samuel, Lederer

Tschurl Gottlieb, Bäcker

191Tschürtz Kaspar, Schlosser

Tummerauf Andreas, Schuster

Ullein Anton, Zimmermeister

Unger Daniel, Fleischselcher

Unger Samuel, Fleischselcher

Valentin Leopold, Schuster

Voga Eduard Anton, Apotheker

Wagner Alois, Lohnkutscher

Wagner Franz, Bandmacher

Walter Anton, Weber

Walter Georg, Schuster

Wanitzky Franz, Baumeister

Wappel Anton, Badhausinhaber

Warkoveil Samuel, Schneider

Warkoweil Gottlieb, Bäcker

Warschilka Anton, Hafner

Warschilka Johann, Bäcker

Weinberger Friedrich, Fassbinder

Weinberger Leopold, Fassbinder

Wentzel Josef, Schuster

Wentzel Michael, Schuhmacher

Wich Johann, Gastwirt

Wild Johann, Bürstenmacher

Wimmer Johann, Korbmacher

Winkler Friedrich, Zischmenmacher

Winkler Karl, Selcher

Winkler Michael, Zischmenmacher

Wischi Karl, Bäcker

Wischy Ferdinand, Bäcker

Wrchofsky Witwe Susanna, Tuchmachermeisterin

Wrchofsky Ferdinand, Wirt und Kaffeehausgerechtigkeitsinhaber

Wrchowßky Michael, Tuchmacher

Wrchowßky Tobias, Tuchmacher

Wunderlich Ludwig, Strumpfwirker

Wurster Christian, Schuster

Zauß Vinzenz, Hafner

Zepko Ignaz, Watte- und Stärkmacher

Zettwitz Karl, Fleischhauer

Zimmermann Samuel, Schlosser

Zobl Gottfried, Lohnkutscher

Zügn Ferdinand, Beigelbäcker.

Insgesamt sind es 394 Gewerbebetriebe. Nach den einzelnen Gewerbezweigen geordnet ergeben sich folgende Zahlen: 4 Anstreicher, 4 Apotheker, 1 Badhausinhaber, 24 Bäcker, 1 Bandmacher, 4 Baumeister, 1 Beigelbäcker, 5 Bierwirte, 1 Branntweinschenker, 1 Bräumeister, 3 Buchbinder, 2 Buchdrucker, 6 Bürstenmacher, 1 Deckenmacher, 1 Drechsler, 1 Essig- und Branntweinerzeuger, 7 Fassbinder, 19 Fleischhauer, 7 Gastwirte, 1 Gelbgießer, 3 Glaser, 5 Gold- und Silberarbeiter, 5 Hafner, 3 Handschuhmacher, 2 Hutmacher, 6 Hufschmiede, 5 Kaffeehausinhaber, 2 Kammmacher, 2 Kappenmacher, 1 Käsemacher, 2 Käse- und Salamimacher, 2 Kepenekschneider, 1 Kettenschmied, 1 Korbmacher, 1 Kuchenbäcker, 3 Kupferschmiede, 2 Lackierer, 1 Landkutscher, 4 Lebzelter, 5 Lederer, 1 Likörerzeuger, 7 Lohnkutscher, 3 Mehlverschleißer, 2 Messerschmiede, 9 Müller, 1 Nadler, 1 Pflastermeister, 4 Rauchfangkehrer, 3 Riemer, 5 Sattler, 9 Schlosser, 2 Schmiede, 18 Schneider, 1 Schnüremacher, 3 Schönfärber, 9 Schuhmacher, 16 Schuster, 1 Seidenfärber, 9 Seifensieder, 4 Seiler, 9 Selcher, 5 Siebmacher, 6 Spengler, 2 Stärkemacher, 3 Steinmetzen, 1 Strumpfwirker, 1 Tabakhauptverleger, 1 Tabakverschleißer, 3 Tapezierer, 19 Tischler, 6 Traiteure, 3 Trödler, 8 Tuchmacher, 5 Uhrmacher, 2 Vergolder, 4 Wagner, 3 Wattemacher, 3 Weber, 1 Weißgerber, 4 Wundärzte, 1 Wurstmacher, 1 Zeugweber, 1 Zeugschmied, 1 Ziegeldecker, 5 Ziegeleiinhaber, 1 Zimmermaler, 4 Zimmermeister, 29 Zischmenmacher, 2 Zuckerbäcker.

192D. Szakács Anita: A soproni ispotály 16. század végi heti étrendje[222(222)]

A közép- és kora újkori ispotálytörténet összetett, több szempontú kutatást kíván. Így pl. a szegénygondozás és egészségügy feltárása mellett egyaránt vizsgálati szempontot jelent az intézmény építéstörténete és elhelyezkedése a város topográfiájában, a működésére vonatkozó utasítások elemzése, a működésével megbízott személyek életpályája, az ispotály gazdálkodása (gazdasági egység jellege), valamint beágyazottsága a helyi társadalomba, kapcsolatrendszere, funkciói, illetve a konfesszionális

kérdések.[223(223)] E vizsgálati szempontokat érvényesítve, a kora újkorra is kitekintve készült el a középkori Magyarország ispotályainak (ispotály-hálózatának) legújabb összefoglalása, mely az autentikus forrásfeltárás mellett a szakirodalmi eredményeket nemzetközi kontextusban ismerteti, soproni adatokat is feldolgozva.[224(224)]

Az alábbi kis forrásközlés a 16. századi soproni ispotály működtetésével kapcsolatban keletkezett instrukciók egy speciális típusát hozza, ugyanis a Michael Mayer/Maier ispotálymesternek adott utasítás egy heti étrendet rögzít. A kora újkori Sopron egészségügyének, szegénygondozásának már eddig is nagyon sok intézményi, infrastrukturális vonatkozása került modern feldolgozásra.[225(225)] E forrás az eddigi ismeretek bővítésével bepillantást ad a kor táplálkozástörténetének egy kevéssé ismert szegmensébe, adalékkal szolgál az ispotály mindennapi életének, működésének megismeréséhez.

Az utasítást kapó Michael Mayer/Maier életútjáról jelenleg kevés adat ismert. Életútja, hivatali pályaíve, vagyonszerzése további forráskutatást, feldolgozást kíván, hasonlóképpen elemzésre vár a végrendelete alapján is sok elemében kirajzolódó kiterjedt társadalmi kapcsolatrendszere. Neve 1581-ben polgárként tűnik fel.[226(226)] A külső tanács tagja, 1592-ben ispotálymester volt.[227(227)] 1596-ban, második házasságában végrendelkezett.[228(228)]

A datálatlan forrás, Michael Mayer ispotálymesternek szóló speciális instrukció tisztázati példányban maradt fenn. A valószínűsíthetően a 16. század utolsó évtizedében 193készült, a hét napjainak (vasárnaptól szombatig) napi két étkezését rögzítő instrukciónak ez az ún. alapszövege, ugyanis egy egykorú, vagy közel egykorú „kéz” a heti étrendet kihúzásokkal és föléírásokkal kisebb részben stilárisan, nagyobb részben tartalmilag átírta, illetve a végéhez az étkezésen túlmenő fürdőhasználatra vonatkozó előírásokat toldott be. A dokumentum rossz fizikai állapota, szükséges tisztítása, restaurálása miatt ezúttal a forrás címében meghatározott Michael Mayernek szóló eredeti instrukció szövegét, az ún. „alapszöveget” közlöm kiegészítések nélkül, abban a reményben, hogy a teljes körű publikálást a részletes nyelvészeti, táplálkozástörténeti elemzésekkel, Mayer életútjának bőségesebb adatolásával a jövőben elkészíthetem. Az instrukció alapszövegét minuszkuláris átírással írtam át, azt Dominkovits Péterrel olvastam össze.

2008. LXII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / Sopron és térsége – Sopron és polgárai Tanulmányok Tirnitz József emlékére / D. Szakács Anita: A soproni ispotály 16. század végi heti étrendje222 / [Sopron], időpont feltüntetése nélkül229

[Sopron], időpont feltüntetése nélkül[229(229)]

Michael Mayer soproni ispotálymester instrukciója az ispotály heti étkezéséről.

Verzeuchnuß des herrn Michell Ma˙ern jetziges spitl herrn instruction

Erstlichen. Am sontag zumb frw stuckh khrädt, vnnd fleisch vnnd einer jeden berschon ein pächer wein, vnnd zur jaussen ein höffen bradtn.

Am monntag zum fruestuckh ein zwieffelsuben, vnnd zum abenndt, oder jaussen, ein rueben, schweine, vnnd rinndt fleisch drunder.

Am er˙tag zumb fruestuckh ein rindtfleisch, vnnd zumb abendt zur jaussen arbeß pund schwe˙ne vnd rindt fleisch drunder

Am mittwoch zum fruestuckh ein khlein prein, in einer millich oder sonsten, in einer supen vnnd zur jaussen knöpfell oder wie manß haben khan.

Am pfingstag zum fruestuckh zwo richt khraudt vnnd fleisch vnnd zum jaussen ein pradtn, vnnd

rueben.

Am fre˙tag zum fruestuckh ein guethe supen, vnnd zur jaussen fisch, oder härring, oder was man sonnst haben mag, vnnd zwöspen, vnnd ein jeder perschon [!] ein pacherr wein.

Am sambstag zumb fruestuckh eingeseirdt rueben rindtfleisch vnnd schweines trundter, zur jaussen ein ~~ab~~ arbeskhoch, oder was man haben khan.

Bedröffenndt was auß der maudt gföllt, es se˙ von genssen, khopaunnern, hiennern, oder wie es mag namen haben, wierdt es gleich mit gekhocht, vnnd vnnder, die armen leidt außgetheillt. Deßgleih[en]

Was die sauberkheydt der armen leidt betreffenndt, ist das selbige auch der khöchin befolchen. Nemlich alle fierzöchen tag zu waschen vnnd was die sauberkheit der stuben vnnd andern gemachen seindt, das ist auch ordenlich befolchen.

SL: SVLt, Lad. LV. Fasc. 2. Nr. 67/40.

2008. LXII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / Sopron és térsége – Sopron és polgárai Tanulmányok Tirnitz József emlékére / Tilcsik György: Adatok a magyar diplomácia 1849 késő nyarán tett utolsó erőfeszítéseihez. Teleki László 1849. augusztus 16-án, Párizsban kelt levele Gottlieb August Wimmerhez

194Tilcsik György: Adatok a magyar diplomácia 1849 késő nyarán tett utolsó erőfeszítéseihez. Teleki László 1849. augusztus 16-án, Párizsban kelt levele Gottlieb August Wimmerhez

2008. LXII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / Sopron és térsége – Sopron és polgárai Tanulmányok Tirnitz József emlékére / Tilcsik György: Adatok a magyar diplomácia 1849 késő nyarán tett utolsó erőfeszítéseihez. Teleki László 1849. augusztus 16-án, Párizsban kelt levele Gottlieb August Wimmerhez / Gottlieb August Wimmer életútja 1849 nyaráig

Gottlieb August Wimmer életútja 1849 nyaráig

A 1791. augusztus 20-án Bécsben született, a reformkorban, valamint az 1848/49. évi forradalom és önvédelmi háború idején Vas megyében, illetőleg magyarországi evangélikus egyház életében kiemelkedően fontos szerepet játszott felsőlövői lelkész, Wimmer Gottlieb Ágoston – vagy ahogy anyakönyvezték: Gottlieb August Wimmer – munkásságáról az elmúlt több mint 110 esztendő során több kötet és sok tanulmány látott napvilágot, amelyek a fordulatokban és kalandokban bővelkedő életút csaknem minden szakaszát több-kevesebb alapossággal feltárták.[230(230)] Érdekességként említjük ugyanakkor meg, hogy Wimmer irathagyatékának egy nem túl nagy, alig két levéltári doboz terjedelmű, ám rendkívül adatgazdag és értékes részét a Burgenlandi Tartományi 195Levéltár őrzi,[231(231)] amelyet azonban az eddigi kutatások csupán részlegesen hasznosítottak.

Az eddig megjelent publikációkból tudjuk, hogy nagyfelkészültségű és a felvilágosodás eszméire igencsak fogékony evangélikus lelkész 1818-tól – leszámítva az 1833 és 1835 közötti két esztendőt – harminc esztendőn át Felsőlövőn teljesített szolgálatot, és három leánya – sorrendben Cornelia, Auguste és Adelheid – érte meg a felnőttkort. A három évtized alatt Wimmer – miközben nem csak jól megtanult magyarul, hanem ízig-vérig magyarrá is vált – lelkipásztori teendőinek ellátása mellett fontos feladatának tekintette az iskolai oktatás és nevelés megszervezését. Ennek részeként ő alapította meg Felsőlövőn az 1845-ben rendeltetésének átadott, később gimnáziummal és reáliskolával kibővült evangélikus tanintézetet – amelynek létrehozásához IV. Frigyes Vilmos porosz király (1795–1861, ur.:

1840–1861), valamint József főherceg nádor (1776–1847) harmadik felesége, Mária Dorottya főhercegnő (1797–1855) jelentős támogatást adott. Fontos szerepe volt abban, hogy Felsőlövő község – az országban másodikként – 1840. december 12-én örökváltsági szerződést kötött földesurával, Batthyány Gusztáv (1803–1883) gróffal. Jó néhány, elsősorban a fiatalságnak szánt vallási tárgyú munka megjelentetése mellett nagy jelentőséggel bírt több országot, közöttük Nagy-Britanniát is érintő, nagyszabású bibliaterjesztő tevékenysége, és ugyancsak számottevő volt földrajztudományi munkássága is.

Külön is megemlítendő, hogy Wimmer az első független felelős magyar kormány felkérésére 1848 májusában és júniusában, valamint augusztusában két alakalommal is Londonba utazott. Első utazásának eseményeiről nem sok adat áll rendelkezésre, utóbbival kapcsolatosan azonban tudjuk, hogy Kossuth Lajos (1802–1894) megbízásából egyrészt fegyvereket vásárolt, másrészt egyházi kapcsolatait sorompóba állítva egy nagyobb összegű államkölcsön megszerzését igyekezett elérni, továbbá az angliai magyar és magyarországi angol főkonzulátus felállítása érdekében folytatott tárgyalásokat Palmerston (1784–1865) külügyminiszterrel. A végül nem sok sikert hozó diplomáciai megbízatását követően Magyarországra visszatért felsőlövői evangélikus lelkész saját elhatározásából németre fordította és kiegészítette a szeptember 24-én alföldi toborzókörútra indult Kossuth népfelkelésre buzdító szózatát, amelyet azután október elején 10.000 példányban kinyomtattak és Vas megye németnyelvű lakossága körében terjesztettek. Wimmer emellett 1848 őszén népgyűléseket szervezett és fegyverbe hívta a Felsőlövőn és környékén élőket a Vas megyén keresztül hazatérni készülő 10.000 főnyi horvát népfelkelősereg ellen. A horvátok elleni népmozgalom szervezésében való aktív részvétele és az 1848-ban tett két londoni útja miatt a felsőlövői evangélikus lelkészt Kossuth egyik igen fontos bizalmasának tartották, és amikor 1848 decemberének végén a császári csapatok Magyarország, közelebbről Vas megye területére léptek, azonnal megindult a keresés az államellenes tevékenységgel és felségárulással vádolt felsőlövői evangélikus pap után. Wimmernek végül rendkívül 196kalandos módon, többek között álruhában utazva, nem kis szerencsével sikerült előbb az országból, majd pedig Ausztriából is elmenekülnie. Miközben menekülésének különböző állomásain többször is keresték, 1849. január 24-én Baselbe érkezett. Innen március végén előbb a Genfi tó partján lévő Clarensbe ment, majd május elején Genfbe, egy hónappal később pedig később Párizs érintésével Dél-Franciaországba, St. Etiennebe költözött.[232(232)] Közben – és ez az önvédelmi háború befejezéséig így volt – Wimmer folyamatosan pontos adatokkal és információkkal rendelkezett a magyarországi hadiesemények pillanatnyi állásáról és fejleményeiről, és ezen ismereteit megosztotta a Glasgowban tartózkodó legkisebb leányával, Adelheiddel (1828–1894), akivel amúgy ez idő tájt rendszeres levelezésben állt.[233(233)]

2008. LXII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / Sopron és térsége – Sopron és polgárai Tanulmányok Tirnitz József emlékére / Tilcsik György: Adatok a magyar diplomácia 1849 későnyarán tett utolsó erőfeszítéseihez. Teleki László 1849. augusztus 16-án, Párizsban kelt levele Gottlieb August Wimmerhez / Wimmer berlini útja 1849 júliusában és augusztusában

Wimmer berlini útja 1849 júliusában és augusztusában

Wimmer 1849. június 20-án kelt levelében elújságolta leányának, hogy Párizsban találkozott Teleki Lászlóval (1811–1861), aki nagy örömmel üdvözölte őt.[234(234)] Teleki 1848 szeptembere óta a magyar kormány félhivatalos megbízottjaként fejtett ki diplomáciai tevékenységet a francia fővárosban. Vélhetően a lelkész ajánlotta fel neki, hogy a porosz királyi udvarhoz fűződő kapcsolatait kihasználva, megkísérel közbenjárni annak érdekében, hogy a szintúgy evangélikus vallású Frigyes Vilmost a magyar ügy mellé állítsa.[235(235)] Frigyes Vilmos és Wimmer még 1844 augusztusában, a Porosz Sziléziában lévő Erdmannsdorfban ismerkedtek meg, ahol a felsőlövői lelkész egy missziósünnepségen

prédikált. Ezt követően azután az uralkodó több alkalommal is fogadta őt.[236(236)]

Wimmer életének kiváló kutatója, Hans Bernhard Zimmermann szerint az evangélikus lelkész ezen ajánlkozását Teleki a magyar külügyminiszterhez, Batthyány Kázmér grófhoz (1807–1854) továbbította. A magyar kormány számára – miután Poroszországban nem volt megfelelő kapcsolatokkal rendelkező diplomáciai megbízottja – kapóra jött a felsőlövői lelkész kezdeményezése, és ezért úgy határozott, Berlinbe küldi őt.[237(237)]

Mielőtt azonban erre sor került volna, Wimmer július 4-én vagy 5-én Londonba utazott, hogy Christian Bunsennel (1791–1860), Poroszország londoni követével találkozzon és tárgyalásokat folytasson. Wimmer e londoni utazásának előzményei és 197részletei sajnos nem ismeretesek, annyit azonban 1849. július 3-án leányához, Adelheidhez írt leveléből tudunk, hogy ez alkalommal is ugyanabban a hotelben lakott, amelyben 1848 augusztusában szállt meg.[238(238)] Leányával bizonyosan, az ott tartózkodó, és diplomáciai feladatokat ellátó Pulszky Ferenccel (1814–1897) pedig minden bizonnyal találkozott ekkor. E levél érdekessége, hogy már ekkor megemlítette benne tervezett berlini útját: *„Könnyen előfordulhat tehát, hogy megbízottként Berlinbe megyek, ahol azután közelebb a hazához, és amelyért talán hasznos és tevékeny lehetnék."*[239(239)]

Wimmer július 18-án este utazott el Londonból és Boulogneon keresztül visszatért Párizsba. Itt csupán rövid ideig tartózkodott, majd vontra szállt, és Belgiumon keresztül Berlinbe indult, ahova július 22-én este érkezett meg.[240(240)] A lelkész e berlini tartózkodásáról és működéséről – elsősorban az általa és neki írt, valamint a róla és tevékenységéről szóló levelek alapján – lényegesen többet tudunk, mint 1848-ban tett két angliai útjának eseményeiről.

Amint előzőleg említettük, a felsőlövői lelkész terve és célja az volt, hogy IV. Frigyes Vilmosnál kihallgatást kérjen, és kihasználva ismeretségüket rávegye az uralkodót, hogy Ausztriával és Oroszországgal szemben álljon ki Magyarország mellett. Wimmer nem sokkal Berlinbe való megérkezését követően kapcsolatba lépett a város rendőrfőkapitányával, Karl Ludwig Friedrich von Hinkeldeyjel (1805–1856), és rajta keresztül igyekezett a királynál kihallgatást elérni. Az uralkodó lényegében elutasító választ adott, hiszen csak magánemberként volt hajlandó fogadni az általa nagyon kedvelt felsőlövői lelkészt. Ugyanakkor Wimmert arról tájékoztatták, hogy – nyilván Frigyes Vilmos közbenjárására vagy utasítására – szívesen tárgyalna vele a porosz belügyminiszter, Otto Theodor von Manteuffel (1805–1882). A július 25-én lezajlott hosszú és eredménytelen találkozójuk végén Wimmer kijelentette, hogy egy memorandumot készít, amelyben pontosan és részletesen kifejti érveit. Másnap kormánykörökből egyenesen arra kapott biztatást, hogy tegyen további lépéseket.[241(241)]

Közben a felsőlövői lelkész első berlini ténykedéseiről tájékoztatta a magyar külügyminisztert, Batthyány Kázmért és Pulszky Ferencet is. A külügyminisztertől egyrészt hivatalos megbízólevelet, pénzt és egy, a magyar kormány által a Porosz Királyságnak szóló iratot kért arra az esetre, ha Poroszország elismerné Magyarország függetlenségét.[242(242)] Nincs nyoma annak, hogy Batthyány bármelyik kérést is teljesítette volna. Pulszky július 31-én kelt németnyelvű válaszlevelében amellett, hogy gratulált Wimmernek a porosz fővárosban tett első lépéseihez, és reményét fejezte ki, hogy a lelkész berlini ténykedése sikeres lesz, többek között arról tájékoztatta őt, hogy nem csak az angol közvélemény áll nyíltan a magyar ügy mellett, hanem a brit kormány is 198mindinkább támogatja a magyar törekvéseket.[243(243)] Pulszky – aki azzal bíztatta Wimmert, hogy ha bármilyen kis eredményt is el tudna érni, az a magyar diplomácia számára jól jönne – a következő szavakkal köszönt el a lelkésztől: *„Isten vele, és ha nem maradhatna Berlinben, akkor jöjjön csak ide!"*[244(244)]

Közben azonban – vélhetően az osztrák követség közbenjárására – a Neue Preussische Zeitung című lapban egy rövid cikk jelent meg, amely nyilvánosságra hozta Wimmer berlini tartózkodásának célját.[245(245)] Ennek folyományaként július 27-én Hinkeldey rendőrfőkapitány magához kérette

Wimmert, és – arra való hivatkozással, hogy további maradása olyan helyzetet teremthet, amely a porosz kormánynak nehézséget okozna és kellemetlen lenne – közölte vele, hogy szívesen vennék, ha mielőbb elhagyná Berlint. Wimmer ekkor kihallgatást kért Otto Theodor von Manteuffel belügyminisztertől, és a vele folytatott tárgyaláson sikerült elérnie, hogy továbbra is Berlinben maradhasson, és folytassa annak, a Frigyes Vilmosnak szánt memorandumnak a készítését, amelyről előző találkozásuk végén tett említést Manteuffelnek.[246(246)]

Wimmer berlini működését és tevékenységét az osztrák rendőrség figyelemmel kísérte. Őt „…az illegális magyar kormány külföldi hatalmakhoz küldött ügynöké”[247(247)]-nek minősítette, aki „…egy értelmes, de emellett fanatikus és a forradalom iránt buzgón elkötelezett protestáns; akit arra szemeltek ki, hogy a berlini udvarban, ahol őt évekkel korábban Mária Dorottya főhercegnő barátságosan fogadta, a forradalmárok érdekében tevékenykedjen.”[248(248)] Saját maga így írta le ekkori helyzetét leányának: „Visszahúzódva élek itt, mert csak minisztereket és államférfiakat keresek fel, és azt is nagy elővigyázatossággal. Aközben itttartózkodásom nem haszontalan, és elkezdik itt a dolgokat másként szemlélni. Szerencsétlen dolog, hogy ügyünket mindig a többi európai forradalommal keverik össze, pedig ez egy egészen más eset! Helyzetem annyira különleges, minthogy most Magyarországgal egyáltalán nem lehetek kapcsolatban.”[249(249)]

Nem tudjuk pontosan, hogy mikor kezdett hozzá Wimmer az említett memorandum elkészítéséhez, de tény, hogy a terjedelmes munkán az augusztus 8-ai dátum szerepel,[250(250)] és azt egy, a leányához intézett és 1849. augusztus 6-án megkezdett, ám az 199emlékirat készítése miatt csak négy nappal később befejezett levélben nagyjelentőségű és nagyon fontos munkának minősített.[251(251)]

Wimmer emlékirata nem más, mint egy nagyszabású történelmi áttekintés, amelyben Magyarország történtét a mohácsi csatavesztéstől kezdődően mutatja be. Ennek során részletesen kitér a magyarországi protestánsok üldözésére, továbbá mindazon igazságtalanságokra és visszaélésekre, amelyeket az ország evangélikus vallású lakói elszenvedtek a Habsburgok három és negyed százados uralma alatt. Munkája második felében a felsőlövői lelkész részletesesen ismertette az 1847/48. évi országgyűlés óta lezajlott politikai eseményeket. Kiemelte, hogy a magyarok 1848 márciusában nem akartak forradalmat, hanem azt a külföldi, közöttük a párizsi, az itáliai és a bécsi események idézték elő. Wimmer emellett nyomatékosan hangsúlyozta, hogy a magyarok mindaddig, amíg lehetséges volt, hűséges alattvalói voltak királyuknak, ám a bécsi konzervatív erők – közöttük az udvari kamarilla – mindent elkövettek, hogy az uralkodó és törvényes magyar kormány szembeforduljon egymással. Miután részletesen ismertette, hogy a bécsi kormány milyen törvénytelen politikai és katonai intézkedéseket hozott Magyarországgal szemben, feltette a kérdést, hogy azok után ki tekinthető rebellisnek? Történeti okfejtését Wimmer azzal zárta, hogy a bécsi udvart tette felelőssé azért, hogy a magyar országgyűlés 1849. április 14-én kimondta a Habsburg-ház trónfosztását. Ezt követően kifejezte reményét, hogy emlékirata alapján a porosz kormány pontosabban látja a Magyarországon kialakult helyzetet, és jelezte, hogy készen áll, hogy további felvilágosításokkal szolgáljon annak érdekében, hogy Európa keleti részében mielőbb béke legyen.[252(252)]

Wimmer közben levelezésben maradt a Párizsban lévő Teleki Lászlóval és a Londonban tartózkodó Pulszky Ferenccel.[253(253)] Teleki 1849. augusztus 16-án – azaz már a világosi fegyverletételt követően, ám mit sem tudva akkor még arról – kelt levéllel fordult Wimmerhez, amelynek teljes szövegét az alábbiakban közöljük.

Teleki levelét Wimmer legutóbbi, egyrészt hozzá, másrészt Pulszkyhoz küldött leveleinek[254(254)] nyugtázásával kezdte, és úgy találta, hogy a legfrissebb eseményeket és fejleményeket illetően nincs érdemi nézetkülönbség közöttük. Ezt követően azonban némi szomorúsággal és nem kevés realitásérzékkel kijelentette, hogy Magyarország harcában teljesen magára maradt, és csupán az nyújt némi reményt, hogy Törökország határozottabb álláspontra helyezkedik Oroszországgal szemben, és

ehhez megkapja Anglia támogatását is.

200Teleki ezt követően arról értesítette Wimmert, hogy az angliai helyzetről Pulszky Ferenctől kap bővebb tájékoztatást, ám azt már ő tudatta a lelkésszel, hogy az angol közvélemény szimpátiával figyeli a magyar kormány törekvéseit, sőt azt is közölte, hogy Amerikában is érdeklődnek Magyarország iránt, ám azt is leszögezte, hogy az ország anyagi támogatásra nem számíthat, és az sem valószínű, hogy a magyar ügy miatt bármelyik európai ország háborút kezdeményezne. Teleki megemlítette azt is, hogy bár Odilon Barrot (1791–1873) francia miniszterelnök és Alexis Tocqueville (1805–1859) külügyminiszter jóindulatára számíthatnak, és a francia közvélemény is a magyar ügy mellett áll, Franciaország tényleges segítségére nincs remény. Mindezek miatt – visszatérve az előzőekben leírtakra – Teleki László úgy ítélte meg, hogy az egyetlen esély Törökország Oroszország elleni és az angol külügyminiszter, Palmerston által is támogatott fellépése lenne.

Ezt követően Teleki arról tájékoztatta Wimmert, hogy az 1849. május 21-én lezajlott varsói konferencia – amelyen I. Miklós orosz cár (1796–1855, ur.: 1825–1855) és I. Ferenc József osztrák császár (1830–1916, ur.: 1848–1916) megállapodtak abban, hogy Oroszország Ausztria oldalán részt vesz a Magyarország elleni háborúban – eseményeiről tájékoztató és a lelkész által hozzáintézett levelet a Londonban tartózkodó Pulszky Ferencnek megküldte.

Teleki levelének következő szakaszában kifejezte reményét, hogy Wimmert berlini tartózkodása alatt fogadja majd IV. Frigyes Vilmos, melynek nyomán az evangélikus lelkész a porosz uralkodót a magyar ügy mellé tudja állítani. Teleki úgy ítélte meg, hogy Frigyes Vilmos kíváncsi a magyarországi eseményekre, és – nyilván tudva arról, hogy már korábban is többször találkoztak – ha másként nem, lelkészként és régi barátként hajlandó találkozni Wimmerrel, aki pontos információkkal tudja őt ellátni, melynek következtében a porosz király véleménye magyar szempontból nézve pozitív irányban változik meg.

Ezt követően Teleki jelezte, hogy a lehető legrövidebb időn belül pénzt küld Wimmernek, és arról érdeklődött, hogy hova címezze azt. Végül közölte, hogy várja a lelkész levelét, ám miután nem tudta megmondani mennyi ideig marad Párizsban, arra kérte őt, hogy ne csak neki, hanem Pulszkynak is írjon. Teleki a búcsúsorokat követően betegségére való hivatkozással kért elnézést levele – valóban olykor az olvashatóság határait súroló – külalakjáért, majd közölte párizsi címét.[255(255)]

Teleki és persze Wimmer várakozásai azonban hiábavaló illúziónak bizonyultak. A porosz király ugyanis nem fogadta a lelkészt, és nincs megbízható adat arra, hogy az evangélikus lelkész emlékirata egyáltalán IV. Frigyes Vilmos kezébe került-e, az azonban bizonyos, hogy Friedrich Wilhelm von Brandenburg báró (1792–1850), porosz miniszterelnök néhány nappal annak átvétele után azzal a megjegyzéssel adta vissza az emlékiratot Wimmernek, hogy a porosz király és tanácsosai nem léphetnek kapcsolatba egy forradalmi kormány megbízottjával.[256(256)]

201Ugyanakkor feltétlenül meg kell említeni egy érdekes és az evangélikus lelkész 1849. júliusi és augusztusi berlini tevékenységével összefüggő tényt. Ismeretes, hogy a magyar kormány, pontosabban Kossuth tervei között szerepelt az a lehetőség, hogy a Habsburgok április 14-én kimondott trónfosztását követően valamely európai dinasztiának ajánlja fel a magyar koronát. Ezzel összefüggésben több más család és személy mellett szóba jött a Hohenzollern család is.[257(257)] Az események egyik fontos szereplője és jó ismerője, Szalay László (1813–1864) 1852-ben erről azt írta, hogy a magyar kormány tagjaiban felmerült az a gondolat, hogy amennyiben az angol királyi család visszautasítaná a magyar koronát, akkor azt egy porosz hercegnek ajánlják fel.[258(258)] Hans Bernhard Zimmermann szerint egyrészt Wimmer berlini tartózkodása alatti megbeszélései során közölte a magyar kormány azon ajánlatát, hogy Frigyes Vilmos fogadja el a magyar koronát, és azt adja át a Hohenzollern család valamelyik tagjának, másrészt Frigyes Károly herceg (1828–1885) volt az, akire

Kossuth valójában mint lehetséges személyre gondolt.[259(259)] Nincs igazán meggyőző bizonyíték, hogy valóban Wimmer közvetítette a magyar kormány ezen ajánlatát Frigyes Vilmos felé, az viszont biztos, hogy ha így is volt, nem lehetett kétséges a teljesen elutasító válasz. Nyilvánvaló ugyanis, hogy a magyar korona Frigyes Vilmos részéről történő elfogadása súlyos konfliktust okozott volna Poroszország, valamint Ausztria és Oroszország között.[260(260)]

202 Miután Berlinben augusztus 20-án már ismert volt a kilenc nappal korábban megtörtént világosi fegyverletétel híre, Wimmer helyzete mind nehezebbé vált. Augusztus 24-én kelt levelében felháborodottan és egyben mély szomorúsággal írt leányának a fegyverletételről, és miközben súlyos szemrehányásokkal illette Görgeyt, saját terveit illetően azt közölte, hogy előbb Boroszlóba (Wrocław, Bresalu), majd onnan Londonba utazik.[261(261)] Wimmer Boroszlóban részt vett a Gustav Adolf Egyesület közgyűlésén, majd tervétől eltérően Berlinbe érkezett. Itt arról kellett döntenie, hogy hova távozik a nagy csalódást okozó porosz fővárosból. Amellett, hogy erős vonzalommal, nagy tisztelettel és csodálattal volt Anglia iránt, ahol ráadásul számos barátja és jó ismerőse élt ott,[262(262)] minden bizonnyal eszébe jutottak Pulszky néhány héttel korábban Londonban papírra vetett szavai is: *„… és ha nem maradhatna Berlinben, akkor jöjjön csak ide!”*[263(263)]

Szeptember 4-én még Berlinből, szeptember 24-én azonban már az angol fővárosból keltezte Adelheidet – és persze nem kevéssé önmagát is – vigasztalni próbáló szomorkás sorait:[264(264)] *„Most ismét Londonban vagyok, mégpedig biztonságos földön, ahol nem zaklatnak és nem adnak ki. Tehát látod, mennyire távolra kerültem, hogy az egész kontinensen már nincs számunkra hely, ahová a lábunkat tehetnénk, mert te is, gyermekem, mint emigráns és egy rebellis leánya nem vagy biztonságban, és ha osztrák földre lépsz, minden további nélkül elfognak.”*[265(265)]

Wimmer azonban Angliában sem maradt sokáig, hiszen 1849. december 15-én több magyar emigránssal együtt elindult New Yorkba, ahová 1850. január 30-án érkezett meg.[266(266)] 1850 augusztusában azonban már búcsút is vett az újvilágtól és visszatért Európába. Brémában telepedett le, ahol lelkészként tevékenykedett.[267(267)] Többször is megkísérelt amnesztiát kérni, ám rendre visszautasításban részesült. Az idős és betegeskedő lelkész 1863 tavaszán engedélyt kapott, hogy felkeresse Bécsben élő leányát, Adelheidet. 1863 áprilisának közepén már nagybetegen érkezett meg a császárvárososba, ahol 1863. május 12-én tüdőgyulladásban meghalt.[268(268)] Két nappal később Bécsben, a matzleinsdorfi evangélikus temetőben helyezték örök nyugalomra.[269(269)]

2008. LXII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / Sopron és térsége – Sopron és polgárai Tanulmányok Tirnitz József emlékére / Tilcsik György: Adatok a magyar diplomácia 1849 késő nyarán tett utolsó erőfeszítéseihez. Teleki László 1849. augusztus 16-án, Párizsban kelt levele Gottlieb August Wimmerhez / Teleki László levele Gottlieb August Wimmerhez

203 Teleki László levele Gottlieb August Wimmerhez

Párizs, 1849. augusztus 16.[270(270)]

Theurerster, verehrster Freund!

Ich schreibe Ihnen wieder in größter Eile, denn ich bin hier sehr beschäftigt. Ich habe Ihre sehr interessanten Briefe erhalten (sowohl den an mich als auch den an Pulszky adressirten) und finde daß wir in den meisten unseren Ansichten ziemlich übereinstimmen. Ich glaube auch daß unsere diplomatische Kunst in unserer Festigkeit bestehen soll und wenn Sie durch unsere Siege unterstützt wird, so können wir des Gelingens unserer Pläne in jeder Hinsicht gewiß sein. Aber Europa wird vorläufig nichts für uns thun auch davon bin ich vollkommen überzeugt. Wir müßen unseren Kampf

allein ausfechten. Ich hoffe nur daß nun die Türkei nur eine würdigere Stellung (Russland gegenüber) einnehmen wird, und Palmerston wird hoffentlich hierzu auch sein Schärflein beitragen und die Pforte Russland gegenüber energischer unterstützen als er bisher geschaffen. Pulszky wird Ihenen alles Berichtes haben was in England für unsere Sache geschaffen. Die Sympathien für unsere Sache sind dort allgemein und alles wäre bereit die Waffen für uns zu ergreifen, auch sogar die sogenannte Friedenspartei nicht ausgenommen. Sie werden wohl in den Zeitungen so gelesen haben wie enegrisch sich sogar unser Cobden[271(271)] in unserer Angelegenheit ausgesprochen. Mit Palmerston[272(272)] hatte ich einige sehr lange Unterredung und finde es unzweifelhaft das wir auf seinem guten Willen rechnen könnten. Er will Frieden stiften und hofft es auch zu können, darüber hat er sich vor einem Freunde ziemlich klar geäußert. Von Schwarzenberg[273(273)] hat er eine sehr geringe Meinung, et il ne s'en cache aucunement.[274(274)] In Amerika geschieht auch viel für uns. Ich hoffe daß wir dort bald anerkannt werden, und dies wird eine uns für günstige Wirkung in England haben, doch aber glaube ich deshalb nicht daß man uns materielle Hülfe leisten wird. Man wird unsertwegen nicht Krieg führen, und auch an eine Anleihe ist in diesen Augenblicke kaum zu denken. (In dieser Hinsicht hoffe ich aber doch auf ein baldiges Resultat.) Auf Frankreich ist nun jetzt auch nicht viel zu rechnen. Odillon Barrot[275(275)] és Tocqueville[276(276)] sind uns zwar günstig aber, aber sie wissen ja in welcher Lage jetzt Frankreich ist. (Übrigens ist hier das Volk sehr gut für uns zustimmt und der Heldenmuth des ungarischen Volks wird auch sogar auf die Bühne besungen, und in solchen Fällen kann man von Seiten des Publikums immer auf stürmischen Beifall rechnen u.s.w.)

204Meine Blicke sind ganz besonder auf die Türkei gerichtet. Dort wäre mit Palmerstons Hilfe vieles zu erlangen, und wie gesagt ich glaube auch daß er uns diese Hilfe nicht versagen wird.

Den Brief über die Warschauer Conferenz[277(277)] habe ich nach England geschickt. Pulszky kann ihn dort gut benützen obwohl eigentlich alles was Sie mir mitgeteilt nur Vermuthung ist.

Ach! Wenn Sie nur den K.[278(278)] sprechen könnten! Wenn Sie auch als Diplomat nicht empfangen werden so können Sie doch als Geistlicher und als alter Bekannter eine Audienz von ihm erlangen. Und ich bin vollkommen überzeugt daß Sie im Stande wären ihm in Betreff der ungarischen Angelegenheiten vollkommen umzustimmen. Sie brauchten ihm nur die Wahrheit sagen und aus Ihrem Munde würde er Sie auch ganz gewiß gern anhören. Sie kennen seinen Sprache, denn seine Sprache ist auch die Ihre! Ach Gott! Wenn wir nur erst den guten K. für unsere Sache gewonnen hätten, da wäre ich Betreff unserer Zukunft vollkommen beruhigt. O! Theuerster Freund, lassen Sie sich ja nicht abhalten zum König zu gehen!!!

Ich werde trachten Ihnen so bald als möglich Geld zuzusenden, aber an wen soll ich es adressiren? Wollen Sie das Geld bei einem Banquier erheben? Schreiben Sie mir hierüber und auch an Pulszky, denn ich weiß es nicht wie lange ich noch hier bleibe. Nun aber leben Sie wohl! Die Post geht gleich ab, ich will mich nicht verspäten. Empfangen Sie die Bezeugung der aufrichtigsten Hochachtung mit der ich verbleibe.

Ihr treue Freund und Bruder in Geist

16. August Ladislaus

Entschuldigen Sie dieses

Gekritzel. Ich bin sehr leidend.

Meine Adresse ist nun: 11 Rue de la Paix.

Sie können aber auch 9 Rue Castiglione adressiren.[279(279)]

(Eredeti sajátkezű tisztázat.

Burgenändisches Landesarchiv [Burgenlandi Tartományi Levéltár]. Nachlaß Wimmer [Wimmer-hagyaték]. Briefe an Gottlieb August Wimmer [Gottlieb August Wimmerhez írt levelek].

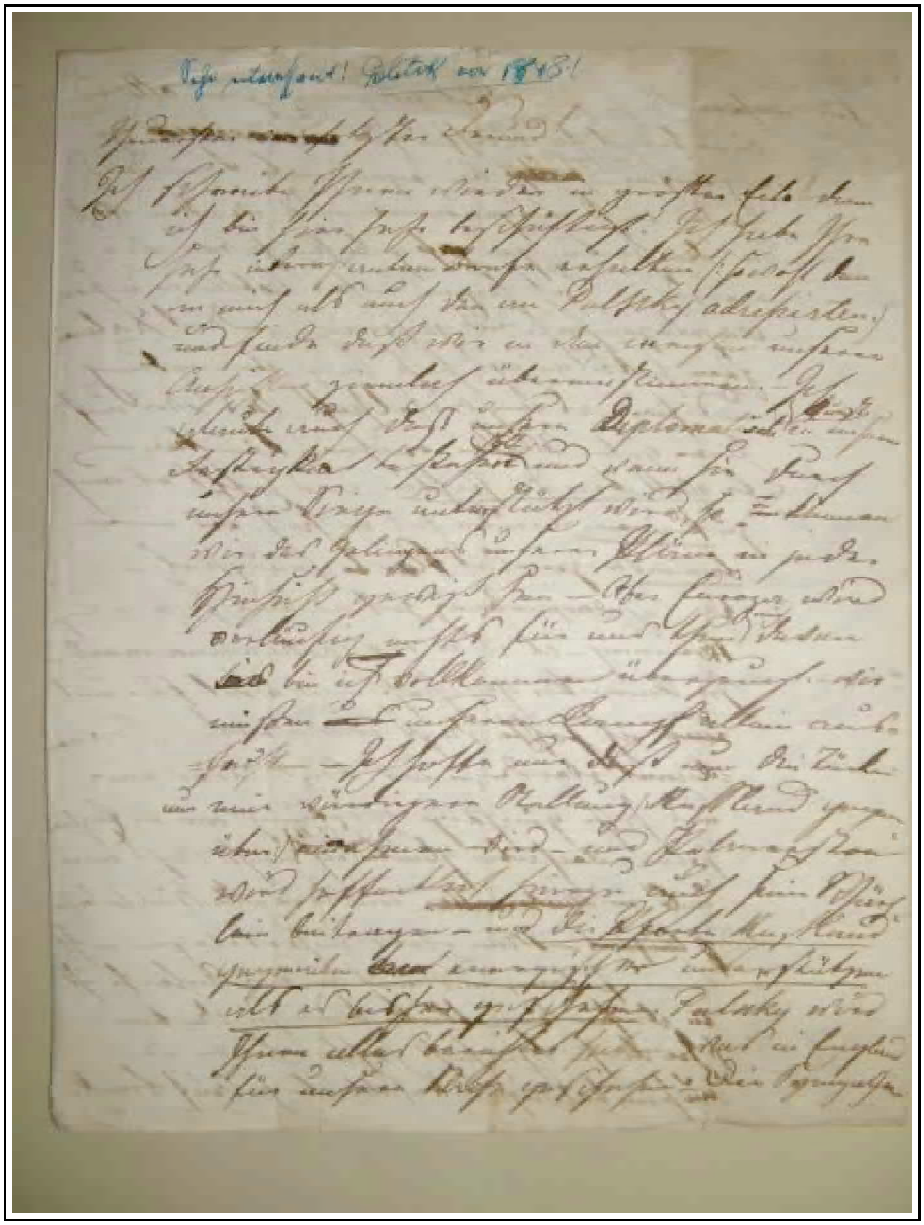

205Teleki László levele Gottlieb August Wimmerhez, Párizs, 1849. augusztus 16. (1. oldal)
(Burgenlandi Tartományi Levéltár)

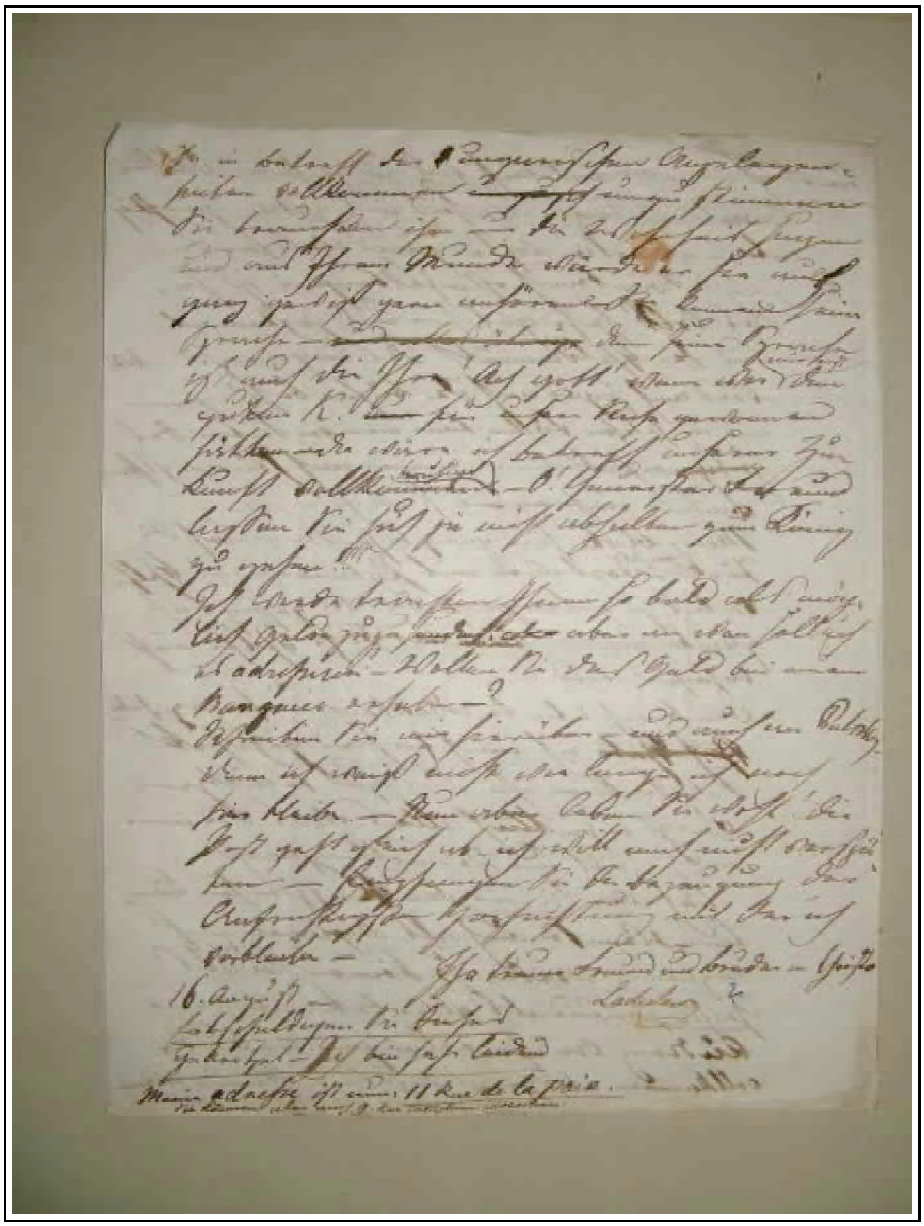

206Teleki László levele Gottlieb August Wimmerhez, Párizs, 1849. augusztus 16. (4. oldal)
(Burgenlandi Tartományi Levéltár)

2008. LXII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / Sopron és térsége – Sopron és polgárai Tanulmányok Tirnitz József emlékére / Tobler, Felix: Die fürstliche Linie der Esterházy als Obergespane und Erbobergespane des Komitates Ödenburg/Sopron

207Tobler, Felix: Die fürstliche Linie der Esterházy als Obergespane und Erbobergespane des Komitates Ödenburg/Sopron

Vor mehr als einem Jahrzehnt hat Zoltán Fallenbüchl in einer grundlegenden Arbeit die Funktion des Obergespans innerhalb der ungarischen Komitatsverwaltung behandelt und die jeweiligen Amtsinhaber dieser Würde in den einzelnen Komitaten für die Zeit der Frühen Neuzeit in chronologischer Abfolge erfasst.[280(280)] In dem vor kurzem von Petr Mat'a und Thomas Winkelbauer herausgegebenen

Sammelband „Die Habsburgermonarchie 1620–1740 Leistungen und Grenzen des Absolutis-musparadigmas“ hat Péter Dominkovits einen Beitrag über die Rolle des ungarischen Komitates im 17. Jh. die Institution und Wirkungsweise des Komitates und seiner einzelnen Amtsträger verfasst, die er dann speziell am Beispiel des Komitates Ödenburg/Sopron eingehender untersucht und analysiert hat.[281(281)]

Da in den genannten Arbeiten, die Rolle des Komitates und der Obersgepane als oberster Amtsträger umfassend dargestellt wurde und aufgrund des vorgegebenen knappen Umfanges dieses Beitrages wird hier auf die einschlägigen Abschnitte der beiden genannten Arbeiten verwiesen und hier gleich auf das Thema im engeren Sinne eingegangen.

Als mit dem Tode Franz Batthyánys (gest. 2. August 1625) die Funktion des Obergespans des Komitates Ödenburg/Sopron vakant geworden war, gab es für die Nachfolge in dieser Position mit Nikolaus Esterházy einen klaren Favoriten. Seit Beginn der 20-er Jahre des 17. Jhs. herrschten im Komitat mit den Familien Esterházy und Nádasdy eine bipolare Machtstruktur. Mit dem frühneuzeitlichen homo novus Nikolaus Esterházy hatte seine Familie einen rasanten Aufstieg in die Wege geleitet. Durch seine Ehe mit der reichen und vornehmen Witwe Ursula Mágóchy-Dersffy war Nikolaus Esterházy 1612 in den Besitz der Burgen und gleichnamigen Herrschaften Munkács (Komitat Bereg, heute: Mukatschewe, Ukraine) und Landsee-Lacken-bach/Lánzsér-Lakompak gelangt. Als Ersatz für die Abtretung der Herrschaft Munkács – diese hatte Nikolaus Esterházy aufgrund der Bestimmungen des Nikolsburger Friedens an Gabriel Bethlen abtreten müssen, hatte Nikolaus Esterházy 1622 vom Kaiser Ferdinand II. pfandweise um 500.000 fl rh. die Grafschaft Forchtenstein/Fraknó und Herrschaft Eisenstadt/Kismarton übertragen erhalten. Mit der Übernahme dieser Herrschaften erfolgte gleichzeitig eine Verlagerung seines politischen und wirtschaftlichen Wirkungsbereiches von Ostungarn in den westlichsten Landesteil. Drei Jahre später, auf dem Ödenburger Landtag von 1625, erreichte 208Nikolaus Esterházy am 25. Oktober 1625 mit seiner Wahl zum Palatin den Höhepunkt seiner Karriere.[282(282)] Nur wenige Wochen später, am 1. Jänner 1626, wurde der gerade erst gewählte neue Palatin von König Ferdinand II. zum Obergespan des Komitates Ödenburg ernannt.[283(283)]

Als Nikolaus Esterházy am 11. September 1645 verstarb, konnte der Verbleib der Obergespanswürde dieses Komitates offenbar ohne Schwierigkeiten bei der Familie gesichert werden. Denn bereits zwei Wochen später, am 25. September 1645 wurde der älteste Sohn des Palatins Graf Ladislaus Esterházy von König Ferdinand III. als Nachfolger seines Vaters zum Ödenburger Obergespan ernannt.[284(284)] Als dieser sieben Jahre später, nämlich am 25. August 1652, in der Schlacht bei Vezekény (Komitat Bars, heute Vozokany, Slowakei) gegen die Türken fiel, wurde die Nachfolge im Amt des Ödenburger Obergespans abermals sehr rasch entschieden, obwohl Ladislaus’ Bruder und Nachfolger als Oberhaupt des Hauses Esterházy, Paul, damals erst 17 Jahre alt und somit noch minderjährig war. Ob Franz III. Nádasdy Schwager der Esterházy-Brüder, gleichzeitig aber deren Rivale und Konkurrent, damals Aspirationen auf das Amt des Ödenburger Obergespans hatte, ist nicht bekannt. In einer in Brandeis in Böhmen, wo sich der kaiserliche Hof damals gerade aufhielt, am 14. September 1652 ausgestellten Urkunde wurde Paul Esterházy als Nachfolger seines Bruders zum neuen Obergespan ernannt. Unabhängig davon hatte sich die Generalkongregation des Komitates bei ihrem Zusammentreten am 20. September 1652 in einer Adresse an den König – sie hatte von der bereits erfolgten Ernennung Paul Esterházys in der Zwischenzeit noch keine Kenntnis – für dessen Bestellung ausgesprochen.[285(285)]

Paul Esterházy versuchte durch einen klugen Schachzug bereits 1669 das Amt des Ödenburger Obergespans für seine Familie längerfristig abzusichern.[286(286)] Damals gelang es ihm, bei König Leopold I. zu erreichen, dass sein ältester Sohn Nikolaus zu seinem Nachfolger im Amt des

Obergespans designiert wurde. Diese Designierung wurde der Generalversammlung des Komitates in Nemeskér am 7. Februar 1670 bekanntgegeben, wobei Graf Nikolaus Esterházy auch den vorgeschriebenen Amtseid ablegte. Gemäß dieser Vorgangsweise sollte er nach dem Ableben seines Vaters diesem ohne weiteres unmittelbar nachfolgen. Dieser Schachzug wurde aber durch den Entschluss des Grafen Nikolaus, die geistliche Laufbahn zu wählen, wirkungslos. Dieser wurde nach seiner Priesterweihe bald Domherr (Kanonikus) in Gran/Esztergom, später Propst von Rátót, und 1688 Bischof von Knin in Dalmatien. Er starb 1693 in Preßburg/Pozsony (heute: Bratislava, Slowakei). Nach der Resignation Nikolaus Esterházys wurde 1686 vom König Leopold I. dessen jüngerer Bruder Michael, auf den nach dem Tode seines Vaters 1713 eines der beiden Esterházyschen Majorate und der Fürstentitel übergehen sollte, in der 209Nachfolge seines Vaters als Obergespan designiert. Am 30. Juni dieses Jahres erhielt Graf Franz Kéry den Auftrag, bei Michael Esterházy mit Zustimmung seines Vaters Paul noch zu dessen Lebzeiten, allenfalls aber nach dessen Ableben die Amtseinführung in das Amt des Ödenburger Obergespans vorzunehmen.[287(287)] Tatsächlich dürfte die Amtseinführung und Vereidigung Michael Esterházys erst 1713, nach dem Ableben seines Vaters, vorgenommen worden sein.

Im Jahre 1693 wurde das Amt des Obergespans in der fürstlichen Linie Esterházy erblich und der jeweilige Erstgeborene bzw. Majoratsinhaber damit Erbobergespan *(supremus comes perpetuus oder haereditarius*).[288(288)] Offensichtlich hatte sich Paul Ester-házy schon längere Zeit um die Erblichkeit der Obergespanswürde des Komitates Ödenburg bemüht und wie aus der Verleihungsurkunde vom 11. Dezember 1693 hervorgeht, diesbezüglich ein Bittgesuch an König Leopold I. gerichtet, in dem er neben der Verleihung der Erbobergespanswürde auch darum ersuchte, dass das Komitat bei seinen amtlichen Erledigungen rotes Siegelwachs verwenden dürfe und das fürstliche Familienwappen als ein Teil des neuen Komitatswappens verwendet werden dürfe. All diesen Gesuchspunkten wurde vom König entsprochen. Das nunmehrige gebesserte Wappen des Komitates zeigt rechts einen gepanzerten Ritter, in seiner Rechten ein gezücktes Schwert, mit seiner Linken das fürstliche Wappen haltend. Das Wappen bzw. das davon abgeleitete Siegel enthält zwei Umschriften. Die innere Umschrift lautet:

Paulus die gratia sacri romani imperii princeps esterasi, regni hungariae palatinus, die äußere: SIGILLUM COMITATUS SOPRONIENSIS.

Nach dem Tode Paul Esterházys folgten Fürst Michael (1713–1721) und Fürst Joseph (1721) ihrem Vater ohne weiteres als Erbobergespanes des Komitates nach. Infolge des überraschenden, frühzeitigen Todes des Fürsten Joseph, der drei minderjährige Kinder, nämlich die späteren Fürsten Paul II. Anton und Nikolaus I., sowie die Tochter Maria Josepha hinterließ, musste für die Dauer der Minder-jährigkeit des Fürsten Paul II. Anton, in seiner Funktion als Erbobergespan ein Administrator ernannt werden, der in der Person von Graf Johann Esterházy gefunden wurde und die Amtsgeschäfte des Obergespans bis zur Erreichung der Großjährigkeit des Fürsten im Jahre 1734 versah. Gegen Ende seines Lebens ließ sich Fürst Paul II. Anton, der wegen seiner militärischen und diplomatischen Missionen von Ungarn öfters länger abwesend war, von 1752–1762 von Graf Daniel Esterházy als Substitut in seiner Funktion als Erboberspan vertreten.

Sein Bruder Nikolaus, der ihm als Majoratsinhaber und Erbobergespan nachfolgte, hatte die Funktion noch kurz vor seinem Tode (25. Februar 1790) zurückgelegt, worauf dessen Sohn Anton zunächst als Administrator nachfolgte (vom 19. März 1790 – 7. Juni 1791). Erst nach seiner offiziellen Ernennung wurde er am 4. August 1791 in einer prunkvollen Installationsfeier in Eszterháza vom damaligen Palatin Erzherzog 210Alexander Leopold in Gegenwart zahlreicher Persönlichkeiten, so des späteren Kaisers Franz II. (I.), in sein Amt eingeführt.[289(289)] Nach Fürst Antons jähem Tode (22. Jänner 1794) folgte als Majoratsherr und Erbobergespan des Ödenburger Komitates dessen Sohn Fürst Nikolaus II., der am 24. Juni 1794 im Rahmen mehrtägiger prachtvoller Installationsfestivitäten in Eisenstadt sein

neues Amt übernahm.[290(290)] Da Fürst Nikolaus II. zahlreiche Reisen ins Ausland unternahm, musste er sich für die Dauer seiner Abwesenheiten durch kurzfristig bestellte Vertreter fallweise vertreten lassen, zur Ernennung längerfristigerer Administratoren kam es aber nicht.

Als letzter Erbobergespan aus der fürstlichen Familie vor 1848 fungierte schließlich Fürst Paul III. Esterházy, der nach dem Tode seines Vaters Nikolaus (gest. 25. Nov. 1833) am 22. September 1834 in Eisenstadt feierlich in sein Amt eingeführt wurde.[291(291)]

2008. LXII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / Sopron és térsége – Sopron és polgárai Tanulmányok Tirnitz József emlékére / Turbuly Éva: Adatok a Tirnitz József irányítása alatt működő Soproni Levéltár történetéhez (1957–1961)

211 Turbuly Éva: Adatok a Tirnitz József irányítása alatt működő Soproni Levéltár történetéhez (1957–1961)

Tirnitz József saját visszaemlékezése szerint 1957 augusztusától 1961 augusztusáig állt a Soproni Levéltár élén.[292(292)] A levéltári irattárban kutatva kiderült, hogy emlékezete néhány hónapot tévedett. Az 1957. évi háromnegyed éves (április 1.–december 31.), január 24-én kelt beszámolóban, valamint a január 3-án kelt éves munkatervben, amelyeket már ő készített,[293(293)] az került bejegyzésre, hogy az intézmény igazgatója, dr. Takáts Endre,[294(294)] október 18-a óta letartóztatásban van. Ezt megelőzően Takáts Endre még teljes jogú vezetőként intézkedett. Bizonyítékul szolgál erre, hogy ugyanezen a napon, 18-án letéti szerződést kötött dr. Simon Elemér főispán özvegyével a családra és férje hivatali működésére vonatkozó iratok átvételéről, amelyet alá is írt.[295(295)]

Tirnitz József kinevezéséről nem találtunk írásos bizonyítékot, az 1958. január 3-án kelt intézményi munkatervet az 1958-as évre vonatkozóan azonban már mb. levéltárvezetőként írta alá.[296(296)] December 1-jével levéltári őr munkakörből segédlevéltárosi munkakörbe sorolták át, ami összefügghetett új feladatkörével. A munkatervben a személyi változások rovat a következő sorokkal kezdődött: *„Dr. Takáts Endre levéltárvezető letartóztatásban van 1957. október 18-a óta. Szabadlábra helyezése bizonytalan. Távolléte alatt, vagy új levéltárvezető kinevezéséig Tirnitz József s. levéltáros intézi a levéltár ügyeit.”*[297(297)] Megbízatása 1961. október végéig tartott, amikor a Levéltári Osztály vezetői az egyetemet végzett és 1960 utolsó napjaiban a doktori címet is megszerző[298(298)] Horváth Zoltánt nevezték ki az intézmény élére. A kinevező dokumentumot ezúttal sem sikerült megtalálni, csak az október 30–31-én megtartott átadás-átvétel során felvett jegyzőkönyvet.[299(299)]

A következőkben néhány, Tirnitz József vezetősége alatt történt jelentős, vagy érdekes mozzanatról szeretnék beszámolni, döntően az éves tervekből és beszámolókból, valamint az intézmény iktatott iratainak adataiból szemelgetve. A teljes áttekintésre terjedelmi okokból sajnos ez alkalommal nincs lehetőség.

2121. kép. Tirnitz József levéltárvezetősége idején

1957. áprilisában halt meg Sümeghy Dezső[300(300)] volt vármegyei főlevéltárnok. Egykori szobáját emlékszobává alakították, ahol a fényképe mellett néhány, hagyatékából származó bútort és működésének írásos emlékeit helyezték el (ld. a Függelékben közölt iratot). A kivitelezésben Tirnitz József és Takáts Endre is tevékeny részt vállalt. A „Sümeghy szoba" és berendezése máig őrzi egykori lakója emlékét.

Tirnitz Józsefre új munkakörében nehéz feladatok vártak. Hiányzott Takáts Endre legendás munkabírása, szervezőképessége, szakmai- és nyelvtudása. A mintegy 4000 ifm-nyi anyagra négyen maradtak a konzultációk miatt gyakran távollévő Horváth Zoltánnal, Radó Józseffel és Ivancsics Kálmánnal. A két könyvtár egyesítését, leltározását és katalogizálását időszaki munkaerőként végző Palotai Istvánnétól és a napi két órában dolgozó takarítónőtől június végével meg kellett válniuk. Az új vezető kísérletet tett egykori főnöke, dr. Házi Jenő főlevéltáros időszaki alkalmazására is. Házi 1958. február 1-jétől május 31-ig dolgozott a levéltárban. Feladata egy történeti kiállításhoz való anyaggyűjtés volt. Munkájáról többet sajnos nem sikerült az iratok alapján megtudnunk. Takáts szakértelmének pótlásán túl valószínűleg a 58 évesen hivatal nélkül maradt Házi anyagi helyzetén próbáltak segíteni. Előző évben Takáts Endre és Borsa Iván járt közbe nyugdíja visszaszerzése érdekében, ez azonban a mellékelt levél (2. kép) tanúsága szerint nem sikerült.[301(301)]

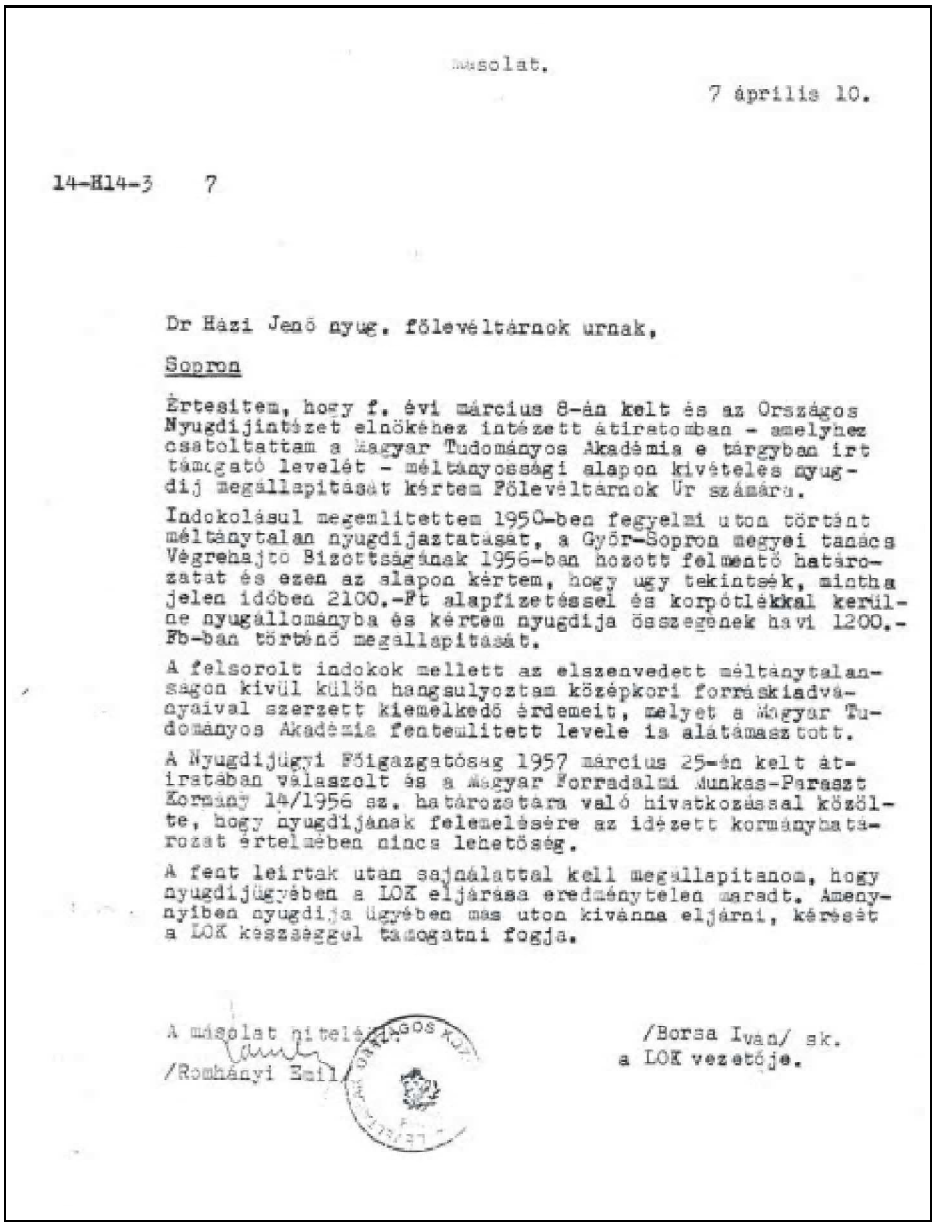

Másolat.

7 április 10.

14-H14-3 7

Dr Házi Jenő nyug. főlevéltárnok urnak,

Sopron

Értesitem, hogy f. évi március 8-án kelt és az Országos Nyugdijintézet elnökéhez intézett átiratomban - amelyhez csatoltattam a Magyar Tudományos Akadémia e tárgyban irt támogató levelét - méltányossági alapon kivételes nyugdij megállapitását kértem Főlevéltárnok Ur számára.

Indokolásul megemlitettem 1950-ben fegyelmi uton történt méltánytalan nyugdijaztatását, a Győr-Sopron megyei tanács Végrehajto Bizottságának 1956-ban hozott felmentő határozatát és ezen az alapon kértem, hogy ugy tekintsék, mintha jelen időben 2100.-Ft alapfizetéssel és korpótlékkal kerülne nyugállományba és kértem nyugdija összegének havi 1200.-Ft-ban történő megállapitását.

A felsorolt indokok mellett az elszenvedett méltánytalanságon kivül külön hangsulyoztam középkori forráskiadványaival szerzett kiemelkedő érdemeit, melyet a Magyar Tudományos Akadémia fenteulitett levele is alátámasztott.

A Nyugdijügyi Főigazgatóság 1957 március 25-én kelt átiratában válaszolt és a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány 14/1956 sz. határozatára való hivatkozással közölte, hogy nyugdijának felemelésére az idézett kormányhatározat értelmében nincs lehetőség.

A fent leirtak után sajnálattal kell megállapitanom, hogy nyugdijügyében a LOK eljárása eredménytelen maradt. Amennyiben nyugdija ügyében más uton kivánna eljárni, kérését a LOK készséggel támogatni fogja.

A másolat hiteléül:
/Romhányi Emil/

/Borsa Iván/ sk.
a LOK vezetője.

2132. kép. Borsa Iván levele Házi Jenőhöz nyugdíjkérelme elutasításáról. 1957. április 10.

1958. augusztus 7-vel került a levéltárba ideiglenes alkalmazottként kedves kolléganőnk, Varga Imréné, akkor még Gálos Magdolna. Palotainé munkájának folytatására, a könyvtárral kapcsolatos teendők elvégzésére alkalmazták, 1959-ben véglegesítették. A levéltár maradt első és utolsó munkahelye. Ma nyugdíjasként a Soproni Evangélikus Levéltárban gyakorolja hivatását.

214Néhány „statisztikai adat” az 1958-as évből: A nyilvántartandó szervek száma 240 volt (ma 186), a szervlátogatásoké 185. 727 esetben 153 kutatót szolgáltak ki. Leggya-koribb kutatási téma a 40 éves évfordulóra készülve a Tanácsköztársaság története volt. Az ügyfelek számára 330 esetben szolgáltattak adatot. Tudományos feldolgozó munkát erre az évre nem számoltak el. Kiállítást két alkalommal rendeztek, egyet önállóan, az Erdőmérnöki Főiskola[302(302)] fennállásának 150. évfordulója alkalmából, egyet a Liszt Ferenc Múzeummal[303(303)] közösen. A levéltárlátogatások száma 62 volt. Az év kiemelt feladatai közé tartozott a még előző évben átadott nagy belmagasságú földszinti helyiség galériázott könyvtárrá való átalakítása.[304(304)] Az állványzat felszerelésére, a szükséges födémáttörésre

még 1957-ben került sor. A következő években fokozatosan történt meg a megyei és a városi könyvtár egyesítésével, katalogizálásával párhuzamosan a könyvanyag leköltöztetése.

Ebben az évben a Levéltári Osztály Horváth Zoltánt és Tirnitz Józsefet két éves (levéltárosképző) tanfolyamra iskolázta be. A képzés felváltva a soproni és a győri levéltárban történt. Oktatásukat az ottani levéltár vezetője, Lengyel Alfréd irányította. A gyakorlati útmutatás mellett paleográfiai, oklevéltani, címertani, jogi ismereteket sajátítottak el.[305(305)]

1959-ben került sor a hg. Esterházy hitbizomány központi pénztára irataink a Magyar Országos Levéltárba szállítására. A városi részleg raktáraiban a villanyvezetékeket a falba süllyesztették, a folyosókba villanyégőt és helyiségenként konnektort szereltettek fel. A raktárak villanyvilágítása tulajdonképpen ekkor oldódott meg. Ebben az évben mintaállványozták a város legértékesebb iratait tartalmazó, Oertel János Károly által 1786-ban rendezett anyagot. Az addig negyed, sőt nyolcadívbe hajtogatott iratokat iratvédelmi okokból lehetőség szerint kiterítették és fedlapok között helyezték el. Az érdekesebb kutatási témák között szerepeltek többek között az Árpád-kori foglalkozási ágakkal, a Fertő tavi halászattal, céh- és zenetörténettel foglalkozók. A Tanácsköztársaság története és a munkásmozgalmi kutatások ugyancsak jelentősek voltak.

1960 elején Szeged és Szombathely után munkatársként újra a Soproni Levéltárba került dr. Takáts Endre, aki a Bach-kori iratok rendezése mellett a MOL és a KSH vezetése alatt működő munkaközösség tagjaként végzett adatgyűjtést a Sopron megyei urbáriumok történetstatisztikai feldolgozásához. Tirnitz Józseffel együtt részt vett a Levéltári Osztály által elrendelt adatgyűjtésben, amelynek célja az 1945. évi földosztásra vonatkozó iratok felkutatása volt. Az Izraeliták Országos Képviselete megbízásából az 1944/45-ös zsidóüldözéssel kapcsolatos iratok felderítését is elvégezték. A jegyzékelt és paginált iratok kölcsönzésre a MOL-ba kerültek. Ebben az évben alakították ki a járási tanácsok központi irattárait, létrehozásukhoz a levéltár munkatársai módszertani segítséget nyújtottak a kiszállások során. Emellett a megyei tanács vezetőinek felkérésére Tirnitz József járásonként 2-2 alkalommal tájékoztatót tartott a járások és a községek munkatársainak az iratmegőrzés és selejtezés alapvető kérdéseiről.[306(306)]

215Az 1961. év fontosabb történéseiről kevés adattal rendelkezünk. Takáts Endre az év októberében a veszprémi levéltár vezetésére kapott megbízást. E hónap végén szűnt meg Tirnitz József levéltárvezetői megbízása is. A döntésben Horváth Zoltán szakmai előmenetele, doktori védése mellett szerepet játszhatott Tirnitz Józsefnek ezekben az években kialakuló súlyos cukorbetegsége is, amelynek kezelésére akkoriban a mainál jóval nehezebb volt.

Függelék

160/1957. lvt. sz.
Sopron, 1957.ápr. 18.

Tárgy: póthiteligénylés a 05 rovatra

Levéltárak Országos Központja

Budapest

Telefonon jelentettem már, hogy Sümeghy Dezső volt vm. főlevéltárnok elhunyta alkalmából a levéltár minden dolgozója részvétét nyilvánította a család tagjainak. A temetésen valamennyien részt vettünk és a LOK és a magyar levéltárosok nevében levéltárvezető szólt néhány búcsúszót. Utólag kérem ennek szíves tudomásulvételét.

Telefonilag értesültem már, hogy a LOK vezetője elvileg ellene van mindenféle emlékszoba létesítésnek. Amikor ugyanis átvettük Sümeghy Dezső kéziratait és egész életének tartalmát jelentő levéltárrendezéssel kapcsolatos összes feljegyzéseit, tervezeteit, felterjesztéseit stb., láttam, hogy benne a magyar levéltárosnak az a típusa halt meg, aki igen kívánatos volna napjainkban is: már az 1930-as években harcol a levéltárügy államosításáért, látja a levéltár kettős arculatát, de nem szédül egyik oldalra sem kizárólagosan; nem lesz történetíró, (bár ezt a tudományágat is művelte!) és nem lesz irattáros a szó alpári értelmében, bár alapos ismerője és irányítója is a sopronmegyei (országosan elismert!) iratkezelési rendszernek. Mindezek alapján Sopronban igen alkalmasnak találtam a milieu-t arra, hogy emlékének egy kis szoba berendezésével áldozzunk. A volt megyei dolgozószobáját szemeltem ki e célra és iratainak tárolására; valamint berendezésére az eddig ott elhelyezett kopott puhafa asztal helyébe a családjától meg kívánnám venni a kis fiókos, polcos szekrényt, a keményfa asztalt, és négy széket, valamint az ingaórát. A mondott tárgyakat a Bizományi Áruház becsüse 2.370 Ft-ra becsülte. Ezt az összeget nem tudjuk előteremteni a LOK segítsége nélkül. Kérem a LOK vezetőjét, hogy mondott célra 1.300 Ft-nyi pótellátmányt engedélyezni szíveskedjék a 05 rovatra. A többit évi ellátmányunkból fogjuk kigazdálkodni.

Kérésemet megismételve:

Dr. Takáts Endre

levéltárvezető[307(307)]

2008. LXII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / Sopron és térsége – Sopron és polgárai Tanulmányok Tirnitz József emlékére / Varga Imréné: Szentgyörgyi (Amminger) Kálmánra emlékezve308

216Varga Imréné: Szentgyörgyi (Amminger) Kálmánra emlékezve[308(308)]

„…lelkének gazdagságát mindenkor
átvitte orgonajátékára...”

Még most is látom magam előtt jellegzetes alakját, kezében aktatáskájával – benne kottái – amint ballag az evangélikus templom felé.

Amminger Kálmán, Amminger Károly és Posch Ilona gyermekeként Pozsony–szentgyörgyön (ma: Svatý Jur, Szlovákia) született 1903. július 20-án. 1913-tól 1917-ig szülőhelyén a piaristáknál, majd 1917-től 1919-ig a pozsonyi evangélikus líceumban végezte iskoláit. A cseh megszállás miatt egy éve kimaradt. Apja 1921-ben, midőn a mosonmagyaróvári elemi iskola igazgatói tisztét töltötte be, azzal a kéréssel fordult a püspök úrhoz, hogy fia a soproni tanítóképzőn az I–II. évfolyam anyagából különbözeti vizsga letétele után, a következő évben rendes tanulóként folytathassa tanulmányait.[309(309)] A kérést engedélyezték, így Amminger Kálmán 1923. június 27-én itt szerezte meg énektanítói oklevelét. Ezt követően a Tolna vármegyei Györkönyre került, ahol 1923. november 1-jétől 1925. augusztus 31-ig tanított.[310(310)] Ezt követően a Soproni evangélikus konvent felhívására Laschober Gusztáv tanító helyére őt választották meg elemi iskolai tanítóvá, és minthogy „az orgonálásban is kellő

jártassággal bírt”,[311(311)] Altdörfer Viktor orgonista helyettese lett.[312(312)] Majd annak nyugalomba vonulását követően, 1933-ban átvette a karnagyi, énektanítói hivatalt, amivel már eddig is szép sikereket ért el.[313(313)] Ez utóbbi tisztek együtt jártak a konvent- és egyháztanácsi tagsággal is.

Az evangélikus elemi iskola jó hallású és hangú tanulói közül egy 100 tagú énekkart állított össze, akik különféle ünnepélyeken és istentiszteleteken léptek fel.[314(314)] 1929-ben a püspök egyházlátogatásakor az énekkar néhány korált és népdalt énekelt.[315(315)] 1936-ban az ínséget szenvedők javára rendezett estélyen is fellépett a kórus.[316(316)] Rendszeresen részt vettek az évente megrendezett „Éneklő Ifjúság” dalosversenyen, ahol nagy tetszést arattak. Az árvaház 75 éves jubileumi ünnepségén a karének háromszólamú énekeket adott elő.[317(317)] A Deák téri iskola avatóünnepségén is az ő vezényletével szerepelt a kórus.[318(318)]

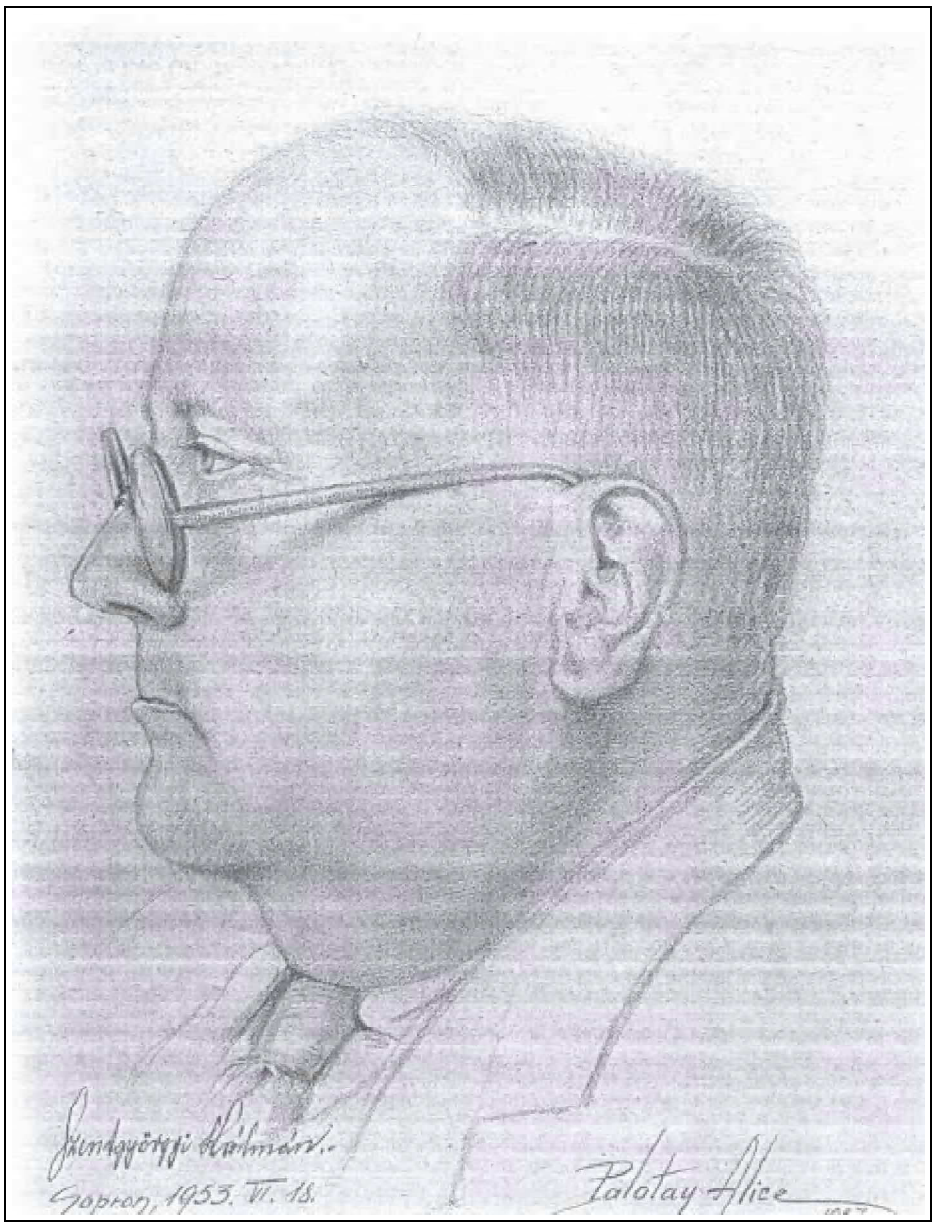

2171. kép. Szentgyörgyi Kálmán, Sopron, 1953. jún. 18. (Palotay Alice portréja, Magántulajdon)

Amminger Kálmán nemcsak az evangélikus központi iskolában (Színház u.), hanem a Deák téren, és

a reálgimnáziumban is tanított éneket, az utóbbiban még az énekkart is vezette.[319(319)] Az iskolai énekkarokon kívül a munkásdalárda karnagya is volt.[320(320)] Hangversenyeket is gyakorta tartott, például 1942-ban a budapesti rádióban a soproni nap alkalmából Bach- és Mozart-műveket adott elő, 1945-ban a templom beüvegezésére adott koncertet, melyet ötszázan hallgattak, és ennek révén 26.416 Pengő gyűlt össze.[321(321)] 1956-ban Bach és Liszt műveiből az orgona javára rendezett hangversenyt; további fellépéseit hosszan lehetne sorolni. Az orgona állapotát is szívén viselte. Az orgonajavítási terveket tüzetesen átnézte, a hangszert az ő szakértő hozzáértése és tervei szerint bővítették és építették át. Teendői közé tartozott még a temetési szertartásokon a kántori teendők ellátása is, mely hivatásról még 1934-ben tartott előadást az evangélikus tanítókörzeti konferencián.[322(322)]

Amminger Kálmán 1939. november 14-én vette feleségül Doppler Teréziát. Házasságukból gyermek nem született. Vezetéknevét 1946-ban BM. engedéllyel „Szentgyörgyi"-re változtatta.[323(323)] Az iskolák államosításakor, 1948-ban, állami tanítóvá minősítették át. 1963-ban tanítóként ment nyugdíjba, egyházi szolgálatait haláláig folytatta. 1976. szeptember 7-én, 73 éves korában halt meg, és 10-én az evangélikus gyülekezet halottjaként búcsúztatták el. 52 éven át áldozatos hűséggel szolgálta az egyházat, lelkének gazdagságát átvitte orgonajátékába. Mindenkor szerényen, pontosan, lelkiismeretesen munkálkodott a gyülekezetért.

218Zimányi Vera: Emlékezés Tirnitz Józsefre

1964-ben az MTA Történettudományi Intézete munkatársaként azt a feladatot kaptam, hogy egy nagy, több évszázadnyi időkört átfogó ártörténeti munkát készítsek el. A szóba jöhető és az országhatáron belül elérhető források közül messze a Sopron városi számadáskönyvek bizonyultak e célra a legalkalmasabbaknak. Mivel az 1541 és 1750 közötti számadáskötetek tömeges adatainak kigyűjtése több évnyi munkát igényelt, megállapodás jött létre a Soproni Levéltár, a Magyar Országos Levéltár és az MTA Történettudományi Intézete között, amelynek értelmében a Soproni Levéltár hozzájárult ahhoz, hogy az Intézet akadémiai autón az Országos Levéltárba szállítsa a soproni számadáskönyvek sorozatát, egy-egy alkalommal akár 50 évre vonatkozó köteteket is. Több éven át, több fordulóval hoztuk-vittük ezeket az értékes forrásokat, amelyekből a Magyar Országos Levéltár kutatótermében éveken keresztül az adatok tömkelegét gyűjtöttem ki. Ezt az egész munkát végeredményben, a soproni levéltárosok nagylelkű segítőkészsége tette lehetővé – hiszen éveket nem tölthettem volna el Sopronban. Csak szeretettel és köszönettel tudok visszaemlékezni az akkori levéltár-igazgató, Horváth Zoltán, és Tirnitz József levéltáros jóakaratú és megértő segítségére. Bár ezek a számadások akkor már mikrofilmen is rendelkezésre álltak, de az óriási mennyiségű, gót betűs német nyelvű szöveg eredeti iratok alapján történt kigyűjtése mégis nagyban megkönnyítette a munkát. E lehetőségért azóta is hálás szeretettel gondolok a soproni kollégákra, különösen Tirnitz Józsefre, aki az iratcsere lebonyolításában oly készséges és szívélyes volt. Segítőkészségük viszonzásaként szolgáljon az elkészült 531 oldalas kötet: Dányi Dezső – Zimányi Vera: Soproni árak és bérek a középkortól 1750-ig. Akadémiai, Budapest, 1989.

219Közlemények

A Soproni Szemle Alapítvány közleménye

A Soproni Szemle Alapítvány ezúton fejezi ki köszönetét a személyi jövedelemadó 1 %-ának felajánlásáért. A 2006. évi összeg, melyet az Alapítvány 2007. évben kapott meg, 49.990,- Ft volt. Ezen összeget az Alapítvány működési költségeinek finanszírozására fordította.

A Soproni Múzeum Alapítvány közleménye

A Soproni Múzeum Alapítvány ezúton fejezi ki köszönetét a személyi jövedelemadó 1 %-ának felajánlásáért. A 2006. évi összeg, melyet az Alapítvány 2007. évben kapott meg, 102.239 Ft volt. Ezen összeget az Alapítvány működési költségeinek finanszírozására fordította.

Munkatársaink

Bácskai Vera történész, egyetemi tanár, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Gazdaság- és Társadalomtörténeti Tanszék, 1088 Budapest, Múzeum krt. 6-8.

Bariska István főlevéltáros, Vas Megyei Levéltár Kőszegi Fióklevéltára,
9730 Kőszeg, Jurisics tér 2.

Csekő Ernő főlevéltáros, Soproni Levéltár, 9400 Sopron, Fő tér 1.

Dominkovits Péter főlevéltáros, Soproni Levéltár, 9400 Sopron, Fő tér 1.

Domonkos Ottó etnográfus, ny. múzeum igazgató, 9400 Sopron, Fő tér 8.

Goda Károly PhDhallgató, 9200 Mosonmagyaróvár, Engels u. 9.

Kiss Mária levéltárigazgató 9700 Szombathely, Szombathelyi Püspöki és Vasvár-Szombathelyi Székeskáptalani Levéltár, 9700 Szombathely, Berzsenyi tér 3.

Kovács József László ny. egyetemi tanár, 2040 Budaörs, Szivárvány u. 8. II/12.

Krisch András főlevéltáros, Soproni Levéltár, 9400 Sopron, Fő tér 1.

Kücsán József etnográfus, Soproni Múzeum, 9400 Sopron, Fő tér 8.

Németh Ildikó főlevéltáros, Soproni Levéltár, 9400 Sopron, Fő tér 1.

Prickler, Harald történész-levéltáros, Burgenländisches Landesarchiv,
A-7001 Eisenstadt, Europaplatz 1.

Schlag, Gerald ny. múzeumigazgató, Burgenländisches Landesmuseum,
A-7000 Eisenstadt, Museumgasse 1-5.

Seedoch, Johann ny. levéltárigazgató, Burgenländisches Landesarchiv,

A-7001 Eisenstadt, Europaplatz 1.

D. Szakács Anita levéltáros, Soproni Levéltár, 9400 Sopron, Fő tér 1.

Tilcsik György levéltárigazgató, Vas Megyei Levéltár,
9400 Szombathely, Hefele Menyhért u. 1.

Tobler, Felix főlevéltáros, Burgenländisches Landesarchiv, Eisenstadt, A-7001 Europaplatz 1.

Turbuly Éva levéltárigazgató, Soproni Levéltár, 9400 Sopron, Fő tér 1.

Varga Imréné levéltáros, Soproni Evangélikus Gyülekezet Levéltára,
9400 Sopron, templom u. 8.

Zimányi Vera történész, egyetemi tanár, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Kora Új-kori és Legújabb Kori Történeti Tanszék, 2078 Piliscsaba, Egyetem u. 1.

2008. LXII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / INHALTSVERZEICHNIS

220INHALTSVERZEICHNIS

Ödenburger Rundschau, Lokalhistorische Quartalschrift, Redaktion: Katalin Szende

ÖDENBURG UND SEINE UMGEBUNG – ÖDENBURG UND SEINE BÜRGER
STUDIEN ZUM GEDENKEN AN JÓZSEF TIRNITZ

Gáspár Csóka OSB: Abschiedsrede an der Bahre von József Tirnitz 115

Tabula Bonae Memoriae 116

Vera Bácskai: Separation und Annäherung: Umgestaltung der städtischen Eliten in Westungarn im 18.–19. Jahrhundert 117

István Bariska: Ein vergessener Brief von Wolfgang Treskovitz aus dem Jahr 1528 122

Ernő Csekő: Stimmungs- und Informationsberichte aus den 1950er Jahren im Ödenburger Archiv 129

Péter Dominkovits: Zur Erforschung der landesständischen Rolle der Stadt Ödenburg im 16. Jahrhundert (1526 134

Ottó Domonkos: Schützende und übelabwendende Gegenstände sowie Amulette in den Ödenburger Nachlassinventaren aus dem 17. Jahrhundert 137

Károly Goda: Jakob Joachim und seine Zeit: Der Rahmen eines mittelalterlichen Porträts 143

Mária Kiss: Die Dominikanerpfarre in Steinamanger 147

József László Kovács: Zum Gedenken an meinen Freund József Tirnitz 151

András Krisch: Berichte der Ödenburger Grenzkommissäre im Französichen Krieg von 1809 154

József Kücsán: Ödenburger Wirtschaftsbürger am Anfang des 19. Jahrhunderts 158

Ildikó Németh: Der Hexenprozess des Schweinehirten Thomas (Hans) Türck in Ödenburg (1596) 170

Harald Prickler: Der Ödenburger Bierbraumeister Samuel Wilcky 173

Gerald Schlag: Das Testament der Anna Maria Fürstin Eggenberg (1609–1680) und Ödenburg 178

Johann Seedoch: Die im Jahr 1857 zur Ödenburger Handels- und Gewerbekammer wahlberechtigten Handels- und Gewerbetreibenden der Königlichen Freistadt Ödenburg 185

Anita D. Szakács: Das Wochenmenü des Ödenburger Spitals am Ende des 16. Jahrhunderts 192

György Tilcsik: Angaben zu den letzten Kraftanstrengungen der ungarischen Diplomatie im Spätsommer 1849. Der Brief von László Teleki aus Paris an Gottlieb August Wimmer vom 16. August 1849 194

Felix Tobler: Die fürstliche Linie der Esterházy als Obergespane und Erbobergespane des Komitats Ödenburg 207

Éva Turbuly: Zur Geschichte des Ödenburger Archivs unter der Leitung von József Tirnitz (1957–1961) 211

Gyöngyi Varga: Gedenken an Kálmán Szentgyörgyi (Amminger) 216

Vera Zimányi: Gedenken an József Tirnitz 218

Végjegyzet

1 (Megjegyzés - Popup)

* E munka az alábbi tanulmány magyar nyelvű változata: Separation und Annäherung. Transformationen der städtischen Eliten in Westungarn im 18. und 19. Jahrhundert. In: Führungsschichten im pannonischen Raum im 18. und 19. Jahrhundert. Internationales Kulturhistorisches Symposion Mogersdorf 2005 in Bad Radkersburg, Juli 2005. Hg. von Gerhard Pferschy – Peter Wiesflecker. Graz, 2007, 133–139.

2 (Megjegyzés - Popup)

Chernel Kálmán: Kőszeg sz[abad] kir[ályi] város története. Szombathely, 1877–1878. 2. köt. 30–31.

3 (Megjegyzés - Popup)

Vas Megyei Levéltár Kőszegi Fióklevéltára (= VaML KFL), Titkos Levéltár (= Tk. Lvt.) 179. sz. Abschrifften der Rö[mischen] Khay[serlichen] M[aies]t[äts] Statt Günß allten Freyhaytn [Abschriften oder Tagebuch von Jahre 1535]. (továbbiakban: Abschriften). A kötet másodlagos címe, tudniillik „*Másolatok vagy az 1535-ös napló*” természetesen később került a kötetre. Továbbá megtévesztő, mert 1535-ös naplóról ír, noha többek között az 1532. évi török ostrom krónikáját tartalmazza. Igaz, az 1535. évi nyugat-európai gyűjtés dokumentuma is benne van, amely gyűjtőút valóban az ostrom alatt elszenvedett károk enyhítésére szolgált.

4 (Megjegyzés - Popup)

Abschriften. Wolfgangus Moravus Treskovites [Wolfgang Moravus Treskovitz] levele Pangratz Swanklernek. H. n. 1528. februar 10. 38–39.

5 (Megjegyzés - Popup)

Bariska István: Die Archivbasis der frühneuhochdeutschen Lexikograpie in einer westungarischen Kleinstadt – Kőszeg / Güns. In: Beiträge zur historischen Lexikographie. Vorträge und Aufsätze zur mittelhochdeutschen und frühhochdeutschen Lexikographie. Budapester Beiträge zur Germanistik. Heft 15. Bp., 1986. 123–127.

6 (Megjegyzés - Popup)

August Ernst: Zur Frage der von Ungarn an Österreich verpfändeten Herrschaften. In: Mitteilungen des Oberösterreichischen Landesarchivs 1957, 387–412.

7 (Megjegyzés - Popup)

Abschriften. 1.

8 (Megjegyzés - Popup)

Bariska István: Sopron a kőszegi források tükrében a 14–17. században. SSz. 52 (1998), 11.

9 (Megjegyzés - Popup)

VaML KFL Acta Miscellanea. Innsbruck, 1529. febr. 18.

10 (Megjegyzés - Popup)

VaML KFL Tk. Lev. Pótsorozat I/XXXIII. Bécs, 1524. okt. 29.

11 (Megjegyzés - Popup)

VaML KFL Tk. Lev. 55. sz. Bécs, 1533. máj. 28.

12 (Megjegyzés - Popup)

VaML KFL Tk. Lev. 59. sz. Bécs, 1537. okt. 26.

13 (Megjegyzés - Popup)

VaML KFL Tk. Lvt. 54. sz. Bécs, 1533. máj. 7., valamint 60. sz. Bécs, 1545. márc. 21.

14 (Megjegyzés - Popup)

Ladányi Erzsébet: Kőszeg 1328. évi királyi kiváltságlevele értelmezéséhez. In: Laudatio et salutatio. Tanulmányok Farkas Gábor születésnapjára. Szerk.: Csurgai Horváth József – Demeter Zsófia – Vizi László Tamás, Székesfehérvár. 2004. (továbbiakban: Ladányi 2004.), 258–264.

15 (Megjegyzés - Popup)

Magyar Országos Levéltár. Dl. 3654. Károly Róbert kiváltságlevele Kőszegnek. H. n. 1328. jún. 3.

16 (Megjegyzés - Popup)

A fordítás eme változatát Gerics József és Ladányi Erzsébet készítette. Ladányi 2004. 258.

17 (Megjegyzés - Popup)

VaML KFL Tk. Lvt. Póts. II. 1. sz. A Kőszegi család 1279.évi birtokosztozkodási oklevelének 1328.évi átírása.

18 (Megjegyzés - Popup)

Holl Imre: A középkori Kőszeg város. In: Történelmi és Művészeti Antológia. Kőszeg, 2000. 14–21.

19 (Megjegyzés - Popup)

Zsoldos Attila: Kőszeg 675 éve királyi város. Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények. (2004) 1. sz. 9.

20 (Megjegyzés - Popup)

Wolfgang Meyer: Der Burgbau zur Zeit der Herrn von (Güssing) Güns im heutigen Burgenland. In: Die Güssinger. Die Herren von Güns/Güssing. Schlaininger Gespräche 1986/87. (Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland, Heft 79.), 209–230.

21 (Megjegyzés - Popup)

Horváth Mihály: Magyarország történelme. Pest, 1871. 2. köt. 88.

22 (Megjegyzés - Popup)

Wilhelm Hauser: Hardegg. In: Donauländer und Burgenland. Handbuch der historischen Stetten

Österreich. Stuttgart, 1970. 1. Band. 308.

23 (Megjegyzés - Popup)

Bariska István: A Szent Koronáért elzálogosított Nyugat-Magyarország. 1447–1647. (Archivum Comitatus Castriferrei; 2.) Szombathely, 2007. 43–45.

24 (Megjegyzés - Popup)

Haus-, Hof- und Staatsarchiv. Finanz- und Hofkammerarchiv Wien. Alte Hofkammararchiv. Niederösterreichische Gedenkbücher. Nr. 2. b. Fol. 3. 1500. H. h. n. nélkül

25 (Megjegyzés - Popup)

VaML KFL. Tk. Lvt. 179. sz. Abschriften. 46. p.

26 (Megjegyzés - Popup)

VaML KFL Tk. Lvt. 179. sz. Abschriften. 40–45. p.

27 (Megjegyzés - Popup)

A megyei pártarchívumot a Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltára őrzi.

28 (Megjegyzés - Popup)

A végrehajtó bizottságok mellé szervezett, az elnök közvetlen irányítása alatt álló titkárságok feladata kiterjedt a tanács és a VB működésének koordinálásán, ellenőrzésén túl a járás területén lévő községi tanácsok informálására, működésének ellenőrzésére, személyzeti, fegyelmi ügyeinek intézésére. ld. A magyar állam szervei. A tanácsigazgatás szervei 1950–1970. Főszerk.: Müller Veronika, Budapest, 1988. 208–210, 213–214.

29 (Megjegyzés - Popup)

Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára (SL), Soproni Járási Tanács VB Titkárság iratai (Soproni Titk.)., elnöki bizalmas ir. (eln.biz.) 8/1950. és 124/1950.

30 (Megjegyzés - Popup)

SL, Kapuvári Járási Tanács VB Titkárság iratai (Kapuvári Titk.), eln.biz. 156/1952.

31 (Megjegyzés - Popup)

SL, Kapuvári Titk., eln.biz. 36/1950.

32 (Megjegyzés - Popup)

SL, Kapuvári Titk., eln. biz. 47/1951.; Ugyanakkor a soproni járásra vonatkozóan egy járási jelentés, községenként részletezve tartalmazza a papok hangulatát, megszondázott véleményét. SL Soproni Titk., eln.biz. 39/1951.

33 (Megjegyzés - Popup)

SL, Kapuvári Titk., eln.biz. 102/1951.

34 (Megjegyzés - Popup)

SL, Soproni Titk., eln.biz. 103./1952.

35 (Megjegyzés - Popup)

SL, Csornai Járási Tanács VB Titkárság iratai (Csornai Titk.), szigorúan bizalmas ir. (szig.biz.) 50-5/1952.

36 (Megjegyzés - Popup)

Az 1956-os forradalom legjelentősebb vidéki mártír vezetője, Szigethy Attila, a megyei VB elnökhelyettesi funkciót 1950 és 1954 novembere közt töltötte be. Szalai Attila: Szigethy Attila élete és munkássága. In: Az 1956-os forradalom és szabadságharc eseményei Győr-Sopron megyében. Szerk.: Néma Sándor, Győr 2006. 26–28.

37 (Megjegyzés - Popup)

SL, Kapuvári Titk., eln. biz. 102/1951.

38 (Megjegyzés - Popup)

SL, Csornai Titk., szigorúan titkos ir. (szig. titk.) 0039/1953.

39 (Megjegyzés - Popup)

SL, Kapuvári Titk., eln. biz. 47/1951.

40 (Megjegyzés - Popup)

SL, Soproni Titk., eln. biz. 39/1951.

41 (Megjegyzés - Popup)

SL, Kapuvári Titk., eln. biz. 102/1951.

42 (Megjegyzés - Popup)

SL, Soproni Titk, eln. biz. 113/1951.

43 (Megjegyzés - Popup)

SL, Csornai Titk., szig. biz. 50-5/1952.

44 (Megjegyzés - Popup)

SL, Kapuvári Titk., eln. biz. 141/1952.

45 (Megjegyzés - Popup)

SL, Soproni Titk., eln. biz. 101., 103., 115/1952.

46 (Megjegyzés - Popup)

SL, Csornai Titk., szig. titk. 0039/1953.

47 (Megjegyzés - Popup)

SL, Soproni Titk., szig. titk. 73/1953.

48 (Megjegyzés - Popup)

SL, Kapuvári Titk., eln. biz. 2/1951.III.

49 (Megjegyzés - Popup)

SL, Csornai Titk., szig. titk. 007/1954.

50 (Megjegyzés - Popup)

SL, Kapuvári Titk., általános ir. (ált.) 104-24/1956.

51 (Megjegyzés - Popup)

Ez főképp 1953 februárjától volt így, mikortól ezek a II. világháború előtti jelentésekre emlékeztető közigazgatási szakszerűséggel készültek, ugyanakkor a tömegek hangulatáról, igaz korlátozottabb formában, továbbra is tudósítottak. Így a politikai jellegű témák közül pl. elmaradt a káderhelyzet, vagy pl. az „ellenség elleni harc” tárgyalása. SL, Kapuvári Titk., ált. 104-9/1954.

52 (Megjegyzés - Popup)

SL, Csornai Titk., szig. titk. 007/1954.

53 (Megjegyzés - Popup)

SL, Soproni Titk., szig. titk. 002/1955.

54 (Megjegyzés - Popup)

SL, Csornai Titk., szig. titk. 007/1954.

55 (Megjegyzés - Popup)

SL, Soproni Titk., szig. titk 0014/1954.

56 (Megjegyzés - Popup)

SL, Csornai Járási Tanács VB, elnöki ir., információs jelentések

57 (Megjegyzés - Popup)

SL, Soproni Titk., szig. titk. 002/1955.

58 (Megjegyzés - Popup)

Kubinyi András: A városok az országos politikában különös tekintettel Sopronra. In: A város térben és időben. Sopron kapcsolatrendszerének változása. Szerk.: Turbuly Éva. Sopron, 2002. 29–53., Uő.: Rendelkeztek-e országrendiséggel a magyar királyi szabad városok a középkorban? In: Egy emberöltő Kőszeg szabad királyi város levéltárában. Tanulmányok Bariska István 60. születésnapjára. Szerk.: Mayer László – Tilcsik György. Szombathely, 2003, 55–70. (a továbbiakban: Kubinyi 2003), Uő.: Középkori országgyűléseink és a városok. Századok. 141 (2007) 2. 471–492 (a továbbiakban: Kubinyi

2007).

59 (Megjegyzés - Popup)

Kubinyi 2007, 475.

60 (Megjegyzés - Popup)

H. Németh István: Várospolitika és gazdaságpolitika a 16–17. századi Magyarországon. (A felső-magyarországi városszövetség.) 1. kötet. Budapest, 2004, 175–177., 181–192.

61 (Megjegyzés - Popup)

Az időszak legújabb áttekintése, a korábbi irodalom részletes ismertetésével: Pálffy Géza: Szent István birodalma a Habsburgok közép-európai államában. A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században. Akadémiai doktori értekezés. Kézirat. Bp., 2008. 43–56. (a továbbiakban: Pálffy 2008.) Ezúton szeretném Pálffy Gézának szívességét, disszertációja felhasználását, és tanácsait megköszönni!

62 (Megjegyzés - Popup)

A Habsburg uralkodók 1526–1608 közötti országgyűléseinek kronológiájára, és e kérdéskör összegzésére: Pálffy 2008. 258–259., 263.

63 (Megjegyzés - Popup)

Az országgyűlési meghívót és királyi mandatumokat ld.: Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára (=SL): Sopron Város Levéltára (=SVLt), Neoregestrata Acta, Fasc. I. No. 33–38. A város Habsburg politikában betöltött jelentőségére újabban: Kenyeres István: Pacsa János plébános osztrák fogsága (Adalékok Habsburg Mária királyné helytartóságához.) SSz. 60 (2006) 146–165 és Szende Katalin: Habsburg Mária királyné és a nyugat-magyarországi városok. SSz. 60 (2006), 133–145. A Szapolyaival folytatandó tárgyalásokban Sopron szerepére adatot hoz: Mollay Károly – Goda Károly: Gedenkbuch/Feljegyzési könyv 1492–1543. Sopron, 2006. (a továbbiakban: Mollay – Goda 2006.) Nr. 357.

64 (Megjegyzés - Popup)

A meghívókat és az utasítást közli: Házi Jenő: Sopron szabad királyi város története. I/7. Oklevelek, levelek és iratok 1521-től 1531-ig. Sopron. 1929. (a továbbiakban: Házi I/7. 1929) Nr. 162., 213–214., Nr. 176., 226–227., Nr. 179., 230–231., Barta Gábor: A Sztambulba vezető út (1526–1528). Bp., 1983. 36–37., 70. Sopron 1520–1530-as évekbeli geopolitikai helyére: Kenyeres 2006, 146–165.

65 (Megjegyzés - Popup)

SL: SVLt, Diplomatikai Levéltára (=Dl.) 2833., Házi I/6. Nr. 203., 258., a pozsonyi: MOE I. Nr. II., 149.

66 (Megjegyzés - Popup)

Az 1531–1532 során megtartott bélavári, veszprémi, székesfehérvári, zákányi és berhidai gyűlések története, iratai: MOE I. 311–428., Barta Gábor: Ludovicus Gritti magyar kormányzósága (1531–1534). Történelmi Szemle 14 (1971), 289–317., Pálffy Géza: A tizenhatodik század története. [Budapest], 2000. (Magyar Századok) 98., Pálffy 2008. 49–55. Többön személyesen is megjelent, de ura (I. Ferdinánd) szempontjából veszélyesnek tartotta ezt Szalaházy Tamás kancellár. Fazekas István:

Szalaházy Tamás, egy Habsburg-hű főpap portréja. Történelmi Szemle 49 (2007), 19–34., kül. 24.

67 (Megjegyzés - Popup)

SL: SVLt: Dl. 2963., Házi I/6. 1929. Nr. 322., a 406. Bártfa város meghívója: MOE I. 369–372.

68 (Megjegyzés - Popup)

I. Ferdinánd általános tiltása (1531. ápr. 27.), illetve az ugyanekkor Sopronhoz írott tiltás közlése: MOE I. Nr. V., 373–375., Nr. VI., 375–376. A bécsi haditanácsosokra Pálffy 2008. 75–76.

69 (Megjegyzés - Popup)

MOE I. 329.

70 (Megjegyzés - Popup)

A megjelentek jegyzéke: MOE I. 349–350., Ládonyira: SL: SVLt, Lad. XVIII. et S. Fasc. 1. Num. 12.

71 (Megjegyzés - Popup)

A tárgyidőszak városi nótáriusainak legutóbbi adatolása: Mollay – Goda 2006. 27–28.

72 (Megjegyzés - Popup)

MOE I. Nr. XXIV., 418–419.

73 (Megjegyzés - Popup)

Kubinyi 2003, 67. (szöveget közli a 67. sz. lábjegyzetben), Kubinyi 2007, 475. A Sopronhoz intézett meghívó jelzet nélküli közlése: MOE I. Nr. V., 534–535., eredeti: SL: SVLt, Lad. X. et K. Fasc. I. Num. 7.

74 (Megjegyzés - Popup)

MOE I. 504. (2. sz. lábjegyzet).

75 (Megjegyzés - Popup)

SL: SVLt, Sopron Város Kamarai Hivatalának iratai, Kammeramtsrechnungen, (=KAR) 2. k., 66.

76 (Megjegyzés - Popup)

SL: SVLt, Lad. X. et K. Fasc. I. Num. 8–9.

77 (Megjegyzés - Popup)

SL: SVLt, KAR, 3. k., passim, uo. KAR 5. k. 101. Ölpeck és Reiß pályaívére, a tárgyidőszak városi tisztségviselőire: Tirnitz József: Sopron sz. kir. város tisztségviselői 1525–1554. In: Tirnitz József – Szakács Anita: Sopron város tanácsa bírósági jegyzőkönyveinek regesztái I. 1533–1554. Sopron, 1996. [82–92.]

78 (Megjegyzés - Popup)

A Soproni Múzeum az ún. B-téma (tudományos kutatások céltámogatása) keret terhére bízta meg Tirnitz Józsefet a 17. századi hagyatéki leltárak lehető teljes és hiánytalan sorozatainak másolásával.

Tizenöt év alatt gyarapodott az anyag, végül is 460 leltár 3500 gépelt oldalnyi terjedelművé, a szükséges jegyzetekkel együtt. A másolatok a Soproni Múzeum Helytörténeti Adattárában külön gyűjteményként kerültek leltárba: HTA 2486-2007. szám alatt.

79 (Megjegyzés - Popup)

Askercz Éva: Polgári otthonok a XVII–XVIII. századi Sopronban. Arrabona, 18 (1976), 89–142.; Uő: Milyenek lehettek a konyhák Sopronban a 17. század elején? (Előtanulmány) SSz. 53 (1999), 372–380.

80 (Megjegyzés - Popup)

Győrffy István – Viski Károly: A magyarság néprajza. 1933–1937. II. 418–442.; Szendrey Zsigmond: A varázslócselekvések személye, ideje. Ethnographia 48 (1937), 13–27.; Uő: A növény-, állat- és ásványvilág a varázslatokban. uo. 154–166.; Maár Margit: Népi orvoslás Sopronban és környékén. SSz. 10. (1956), 193–201, 289–301.; Néprajzi Lexikon 1–5. Budapest 1977–1982.; Magyar Néprajz IV. Életmód. Bp., 1997. VII. Népszokások, néphit, népi vallásosság. Bp. 1990.; Mollay Károly: Hausarznei und Essigbüchlein von Hans Seyfriedt. Sopron, 1995.; Oswald A. Erich – Richard Beitl: Wörterbuch der deutschen Volkskunde. Leipzig, é. n. (1930 k.) Körners Taschenausgabe. Band 127–128. Klaus Beitl: Volksglaube. Zeugnisse religiöser Volkskunst. Salzburg – Wien, 1978.

81 (Megjegyzés - Popup)

Szende Katalin: Otthon a városban. Társadalom és anyagi kultúra a középkori Sopronban, Pozsonyban és Eperjesen. Budapest, 2004. 142–143.

82 (Megjegyzés - Popup)

'Geld, Schaugeld, Schaumünze' szócikk, in: J.Ch.Adelung: Grammatisch-kritisches Wörterbuch. Wien, 1808. 3. 1386.

83 (Megjegyzés - Popup)

Vladimír Nekuda – Kvta Reichertová: Stedovká keramika v Čechách a na Moravř. Brno, 1968, 155.

84 (Megjegyzés - Popup)

Dominkovits Péter: Egy gazdag városvezető, Lackner Kristóf polgármester javai. Sopron, 2007, 77.

85 (Megjegyzés - Popup)

Ezzel kapcsolatban ld. Kubinyi András: Városaink háborús terhei Mátyás alatt. In: Dominkovits Péter – Turbuly Éva (szerk.): Házi Jenő emlékkönyv. Sopron, 1993, (a továbbiakban: Házi Emlékkönyv), 155–167.

86 (Megjegyzés - Popup)

Szende Katalin: Egy győri úr Sopronban: Alföldy Bálint királyi harmincados (†1493). In: Fons (Forráskutatás és Történeti Segédtudományok) 9. (2002), 1–3. szám, (a továbbiakban: Szende: Alföldy), 29–59.

87 (Megjegyzés - Popup)

Az 1490-es évek elején már nem csak királyi harmincados, hanem a soproni sókamara vezetője, sőt 1492-ben a városra kivetett rendkívüli adó behajtója is ő volt. Királyi kegyből vagy vásárlás útján, sőt

erőszak alkalmazásával övé lett két belvárosi ház, egy külvárosi ház, a Kovácsok utcájában található alsó fürdőház, és igen nagy kiterjedésű termőterület Sopron környékén (sáfránykertek, szántók, szőlők, rétek, gyümölcsösök, külvárosi major stb.), ld. Szende: Alföldy, 44–47.

88 (Megjegyzés - Popup)

Mollay Károly: A három középkori városháza. SSz. 31 (1977), 243–244.

89 (Megjegyzés - Popup)

Házi Jenő: Sopron szabad királyi város története. II. rész, 6. kötet. Sopron, 1943, II–IV. A továbbiakban: Házi II/6. és a sorozat többi kötetére is hasonló módon hivatkozom. A Priesterbuch és a Gedenkbuch: Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára, Sopron Város Levéltára (a továbbiakban: SL: SVLt), Priesterbuch, Dl. 3799. /Lad. XLIX. cs. ZZ No. 105/ (továbbiakban Priesterbuch); illetve Mollay Károly – Goda Károly: Gedenkbuch / Feljegyzési könyv (1492–1543). Sopron város történeti forrásai / Quellen zur Geschichte der Stadt Ödenburg. A sorozat, 3. kötet – Reihe A, Band 3, Sopron, 2006. (a továbbiakban: Gedenkbuch). A városi könyvek idézése esetén vagy az oldalszámokra, vagy a bejegyzések számára (ebben az esetben szerepel rövidítésként: „sz.") hivatkozom.

90 (Megjegyzés - Popup)

Házi II./5. IV. és Házi Jenő: Sopron középkori egyháztörténete. Sopron, 1939 (a továbbiakban: Házi: Egyháztörténet), 287–290.

91 (Megjegyzés - Popup)

Házi II./5. 35–39.

92 (Megjegyzés - Popup)

Az életére vonatkozóan a későbbieken kívül ld. Mollay Károly: Többnyelvűség a középkori Sopronban. II. A latin nyelv 1451–1549. SSz. 22 (1968), 47–48.; Mollay Károly: Háztörténet és várostörténet. Harmadik rész. SSz. 43 (1989), 207, 215.; a Haberleiter-családhoz kapcsolódóan ld. Mollay Károly: Soproni élet a 15. század második felében (A Haberleiter-család története). II. rész. SSz. 5 (1941), 153–172.

93 (Megjegyzés - Popup)

Tanúskodásairól: Házi II./1. 128, 214, 226.

94 (Megjegyzés - Popup)

A fentiekről ld. Gedenkbuch 40 sz. és 41. sz. Az 1480-as és 1490-es években szinte minden évben a belső tanács tagjaként szerepelt, míg az 1480-as évek közepén városbíró, a következő évtized elején pedig kétszer polgármester is volt. Minderről ld. Mollay Károly: Első telekkönyv / Erstes Grundbuch (1480–1553). Sopron város történeti forrásai / Quellen zur Geschichte der Stadt Ödenburg. A sorozat, 1. kötet – Reihe A, Band 1., Sopron, 1993, (a továbbiakban: Grundbuch), 16. sz. (1481/1482), 38. sz. (1482/1483), 59. sz. (1483/1484), 162. sz., 164. sz. (1493/1494), 168. sz., 175. sz. (1494/1495); Gedenkbuch 42. sz. (1493/1494), és Házi I./5. 404. (1481/1482), I./6. 28. (1484/1485), II./1. 239. (1493/1494), II./2. 184. (1496/1497), II./4. 395. (1487/1488), 409. (1488/1489), II./5. 11. (1489/1490) 25, 46. (1495/1496), 63. (1494/1495), míg városbíróságára (1485/1486), és polgármesterségeire (1491/1492, 1492/1493) ld. Grundbuch XXXIX. Hans Joachimról ld. a 20.

lábjegyzetet.

95 (Megjegyzés - Popup)

Mollay Károly: A soproniak harmincadvámja 1383–1542. In: Házi Emlékkönyv (a továbbiakban: Mollay: Harmincadvám), 140.

96 (Megjegyzés - Popup)

Kereskedelmi tevékenységére ld. Mollay: Harmincadvám 135–150., míg borkimérésére: Mollay Károly: Sopron vármegye vázlatos története. In: Csatkai Endre – Dercsényi Dezső (szerk.): Sopron és környéke műemlékei. Budapest, 1956, 64.

97 (Megjegyzés - Popup)

Első házvételére: Grundbuch 16. sz. és Mollay Károly: A Számkivetettek Testvérülete a középkorban. SSz. 43 (1989), 337., illetve Házi: Egyháztörténet 304.

98 (Megjegyzés - Popup)

Telekkönyvi említéseiről: Grundbuch 59. sz. és 96. sz.

99 (Megjegyzés - Popup)

Gedenkbuch 36. sz. és Mollay Károly: A Kovácsok utcájának topográfiája (1379–1536). III. rész. In: SSz. 49 (1995), 195., Gedenkbuch 58. sz., Mollay Károly: Kereskedők, kalmárok, árosok. Moritz Pál kalmár (1511–1530). In: SSz. 45 (1991), 2., míg gyermekeiről: Házi II./4. 386, 391. Az adójegyzékeket ld. a 18. lábjegyzetben.

100 (Megjegyzés - Popup)

Ingatlanszerzéseiről: Grundbuch 137. sz., 142. sz., 150. sz., 162. sz., 165. sz., 168. sz. és 175. sz.

101 (Megjegyzés - Popup)

Fent említett ingatlanairól és továbbiakról is ld. Grundbuch 212. sz., Gedenkbuch 36. sz. és Mollay Károly: Egy évtized soproni külkereskedelmének társadalomtörténeti háttere (1483–1489). SSz. 49 (1995), 308.

102 (Megjegyzés - Popup)

A rá kivetett adóról ld. Házi II./4. 395, 409. és II./5. 11, 22, 25, 46, 63, 64, 75.

103 (Megjegyzés - Popup)

Grundbuch 212. sz.

104 (Megjegyzés - Popup)

Michael Schöttel apjára ld. például Házi I./5. 107, 110. (1463/1464) és 365. (1477/1478), míg vele kapcsolatban többek között: SL: SVLt, Bürgerbüchl und Ächtbüchl, Dl. 3830, 59., Priesterbuch 5., Gedenkbuch 252. sz. (1492/1493), míg 1507/1508-ra: Házi II./2. 185. Hans Joachimmal kapcsolatban ld. tanácsos: Házi I./5. 35. (1461/1462), polgármester: I./5. 39, 53. (1462/1463), I./5. 71, 105, 107, 110. (1463/1464), I./5. 34, 121, 126, 144, 154. (1464/1465), I./5. 197, 212, 217. (1465/1466),

tanácsos: I./5. 250. (1466/1467), I./5. 270–271. (1467/1468), polgármester: I./5. 273. (1468/1469), városbíró: I./5. 293–294. (1470/1471), tanácsos: I./5. 300, 302. (1471/1472), polgármester: I./5. 314. (1472/1473), tanácsos: I./5. 318, 320. (1473/1474), I./5. 331. (1474/1475). Fiáról bővebben ld. a 10. lábjegyzet.

Jakob Riemerre ld. tanácsos: Házi Jenő – Németh János: Gerichtsbuch / Bírósági könyv (1423–1531). Sopron város történeti forrásai / Quellen zur Geschichte der Stadt Ödenburg. A sorozat, 2. kötet – Reihe A, Band 2, Sopron, 2005, 443. sz. (1485/1486), városbíró: Grundbuch XXXIX. (1489/1490), tanácsos: Grundbuch 133. sz. (1491/1492), Gedenkbuch 2, 36, 252. sz., Priesterbuch 5. (1492/1493), Grundbuch 176. sz., Házi II./5. 63. (1495/1496), Grundbuch 1. sz., Házi II./2. 184., II./5. 38–39. (1496/1497), polgármester: Grundbuch XXXIX. (1497/1498), tanácsos: Grundbuch 212. sz., Házi II./1. 255. (1498/1499), Grundbuch 233. sz., Házi II./1. 270. (1500/1501).

105 (Megjegyzés - Popup)

Kiss Mária: A domonkos rend tevékenysége a feloszlatásig. Tanítvány, 4. (1998) 3. 82. (továbbiakban: Kiss 1998.)

106 (Megjegyzés - Popup)

Szalay János: A szombathelyi Szent Domonkos-rendiek lelkipásztori működése 1638–1938. Szombathely, 1938. (továbbiakban: Szalay 1938.), 164.

107 (Megjegyzés - Popup)

Szalay 1938, 164.

108 (Megjegyzés - Popup)

Vasvár-Szombathelyi Székeskáptalan Levéltára, Káptalani ülések jegyzőkönyve, 1929. január 30.

109 (Megjegyzés - Popup)

Szombathelyi Püspöki Levéltár (=SzPL), Körlevelek, 1931. I. Nr. 112.

110 (Megjegyzés - Popup)

Szalay 1938, 158.

111 (Megjegyzés - Popup)

SzPL, Acta Cancellariae (Act. Canc) 1929. Nr. 181., 1930. Nr. 416.

112 (Megjegyzés - Popup)

P. Badalik Bertalan 1890-ben Hódmezővásárhelyen született. Középiskoláit szülővárosában és Szombathelyen, a premontrei gimnáziumban végezte. 1908-ban a domonkos rendbe lépett. A teológiát Grazban végezte. 1914-ben pappá szentelték, Budapesten működött. 1929-ben került Szombathelyre, ahol 1934-ig volt plébános. 1934–1938 között a domonkos rend tartományfőnöke. 1938-ban ő lett a visszaállított ősi magyar rendtartomány főnöke. Missziós körúton járt Amerikában, a kivándorolt magyaroknál. 1949. június 10-én XII. Pius pápa veszprémi püspöké nevezte ki. 1951-ben internálták, 1964-ben költözhetett Budapestre. 1965. október 10-én halt meg.

113 (Megjegyzés - Popup)

Kiss 1998, 85.

114 (Megjegyzés - Popup)

Vas Megyei Levéltár (=VaML), Szombathely város polgármesterének iratai 5263-2/III/1950.

115 (Megjegyzés - Popup)

SzPL, Acta Canc. 1930. Nr. 2622.

116 (Megjegyzés - Popup)

VaML, A szombathelyi Domonkos Férfiszerzet iratai, Cronica conventus Sabariensis (továbbiakban: Cronica), 1930. nov. 1., 7. p.

117 (Megjegyzés - Popup)

VaML, Cronica, 1930. november 10. p.

118 (Megjegyzés - Popup)

SzPL, Acta Canc. 1930. Nr. 1279., Kiss 1998, 85.

119 (Megjegyzés - Popup)

Kiss 1998, 86.

120 (Megjegyzés - Popup)

VaML, Cronica, 1930, 40. p.

121 (Megjegyzés - Popup)

Bőle Kornél: A háromszáz éves szombathelyi zárdánk. Budapest, 1938, 22., Kiss 1998, 87.

122 (Megjegyzés - Popup)

Kiss 1998, 82.

123 (Megjegyzés - Popup)

Az 1809-es év magyarországi eseményeit részletesen és komplexen tárgyalja: Veress D. Csaba: Napóleon hadai Magyarországon 1809. Bp., 1987.; Az 1809-es hadjáratot mutatja be: Welden, Ludwig: Der Krieg von 1809 zwischen Oesterreich und Frankreich. Wien, 1872. Az 1809-es év újabb hadtörténeti összefoglalóját adja: Ódor Imre: Magyarország és a francia háborúk. In: Nagy képes Millenniumi hadtörténet. Rubicon–Aquila-könyvek. Bp., 2000, 255–265. A megszállás megyei történetével foglalkozik: Vigh Kálmán: Sopron vármegye a francia háborúban. In: A Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei. Történelmi Tanulmányok 2. Szombathely 1991, 77–86. Az 1805-ös francia háború Sopron megyei határfigyelő rendszerére közöl adatokat Vigh Kálmán: Sopron vármegye francia megszállása 1809-ben. In: A Napóleon háborúk és a magyar nemesség. Veszprémi Múzeumi Konferenciák 2. Veszprém 1992, 67–77. Sopron megszállására lásd: Krisch András: Sopron a francia megszállás alatt, 1809-ben. In: Soproni Szemle 56. (2002), 91–112.

124 (Megjegyzés - Popup)

IV.A. 1.a. Sopron Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai. Köz- és kisgyűlési jegyzőkönyvek. 1809. május 13-i ülés.

125 (Megjegyzés - Popup)

Krisch András: Kőszeg az 1809-es francia hadjáratban. In: Francia emlékek. Szombathely 2005, 75.

126 (Megjegyzés - Popup)

Krisch András: Az 1809-es francia megszállás levéltári iratanyaga a Soproni Levéltárban. In: Közgyűjteményi Tudományos Napok I. Sopron. Szerk. Ekler Péter. Bp., 2005, 60.

127 (Megjegyzés - Popup)

SL. IV.A. 37. Sopron Vármegye Állandó Választmányának iratai. (Állandó Választmány i.) 1.cs.

128 (Megjegyzés - Popup)

SL. IV.A. 37. Állandó Választmány i. 2.cs.

129 (Megjegyzés - Popup)

SL. IV.A. 37. Állandó Választmány i. 1.cs.

130 (Megjegyzés - Popup)

SL. IV.A. 37. Állandó Választmány i. 1.cs. Az esetet részletesen tárgyalja Jakob Wittman, nagymartoni jegyző krónikája is. A krónika francia megszállással kapcsolatos részeit közreadja Krisch András: Jakob Wittman nagymartoni jegyző krónikája. In: Lymbus. Magyarságtudományi Közlemények 2. (2004), 205–221.

131 (Megjegyzés - Popup)

SL. IV.A. 37. Állandó Választmány i. 2.cs.

132 (Megjegyzés - Popup)

SL. IV.A. 37. Állandó Választmány i. 2. cs.

133 (Megjegyzés - Popup)

SL. IV.A. 37. Állandó Választmány i. 2. cs., t.i.: Bécsújhely.

134 (Megjegyzés - Popup)

SL. IV.A. 37. Állandó Választmány i. 2. cs.

135 (Megjegyzés - Popup)

SL. IV.A. 37. Állandó Választmány i. 2. cs.

136 (Megjegyzés - Popup)

SL. IV.A. 37. Állandó Választány i. 3. cs.

137 (Megjegyzés - Popup)

Tirnitz József: A soproni „Wirtschaftsbürger” – „gazdapolgár”. In: Mayer László – Tilcsik György (szerk.): Egy emberöltő Kőszeg szabad királyi város levéltárában. Szombathely, 2003. (továbbiakban: Tirnitz 2003.), 301–305.

138 (Megjegyzés - Popup)

Házi Jenő: Soproni polgárcsaládok 1535–1848. 1–2. kötet. Bp., 1982. A továbbiakban a kötetre és a benne szereplő polgárokra a Házi által adott irányítószámokkal hivatkozom: „(H-….)” formában.

139 (Megjegyzés - Popup)

Az általam vizsgált forrás sajátságaiból eredően a következőkben „gazdapolgár” megjelöléssel illetem az adókönyv és a polgárjegyzék összevetésével azonosítható valamennyi polgárjoggal rendelkező földművest, s nem teszek közöttük különbséget a Krisch András által a 19. század utolsó harmadára alkalmazott módon: „gazdapolgár – szőlős” csoportokra osztással. Ld. Krisch András: A soproni szőlőtermelők a 19. század utolsó évtizedeiben. SSz. 58. (2004), 142–157.

140 (Megjegyzés - Popup)

Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára: Sopron Város Levéltára, 1008. a/cc. Sopron Város Adópénztárának iratai, Adóösszeírások: „Vermögen Buch Anni Militaris 1809/1810.”, 106. köt. A továbbiakban a forráskötetre és a benne szereplő adózókra a jegyzék eredeti sorszámaival hivatkozom: „(P-….)” formában.

141 (Megjegyzés - Popup)

Egyrészt, mert polgárjoggal rendelkező földműves. Másrészt, ebbe a főcsoportba soroltam azokat az özvegyeket is, akik elhalt férjük mezőgazdasági ingatlanjait (vagy azok egy részét) örökölték, hiszen megélhetésük alapja továbbra is ez maradt, akár művelték, művelették, vagy bérbe adták a birtokot. Harmadrészt, (kényszerűségből) azokat a személyeket, akiknek a vizsgált forrásokból más bejegyzett foglalkozása nem derült ki, de olyan méretű szőlő (min. 5 kapa) és/vagy szántó birtokuk (min. 3 hold) volt, ami feltételezi, hogy akár művelték, akár bérbe adták a birtokot, megélhetésük egy részét annak jövedelméből fedezték.

142 (Megjegyzés - Popup)

Ezen túl, ha a negyedenként nyilvántartott összes adózóhoz viszonyítjuk a gazdapolgárok számát, akkor az arányok a következők: 3. negyedben 39%, 1. negyedben 36%, 2. negyedben 29%, 4. negyedben 25%.

143 (Megjegyzés - Popup)

Az egyik bérlő Schabbauer Ignác (P-140, H-9279) a városi „normál iskola” épületében lakott, de 31 kapa szőlejének 15 akónyi termését már a Hosszúsoron bérelt pincében tárolta. A másik bérlő Textor János Nepomuk (P-186, H-3560) 34 kapa szőlőt birtokolt, de valószínűleg nem művelte, mert dézsmát nem fizetett. Ellenben jól forgalmazó borkereskedő lehetett, amire a 15 Ft kereskedési adója utal. Royko György (P-8, H-8987) gazdapolgár „pályaelhagyó” szabóivadék volt, 10 kapa szőlőbirtokkal. (Apja, nagyapja is magyar szabóként szerzett polgárjogot, bizonyosan az ő hagyatékuk volt a várostorony melletti 28 négyszögöl [a továbbiakban: „nöl”] házrész is.)

144 (Megjegyzés - Popup)

Sajnos, terjedelmi okokból nem mutathatjuk be az 1810-re érvényes, a lakóingatlanok bérérték szerinti

besorolása alapján szerkesztett térképünket, melynek 1-15. osztályig terjedő skálája igen precízen ábrázolja a város adózási negyedekhez nem igazodó, eltérő presztízsű tömbjeit. Helyette utalnék arra, hogy az 1. táblázat 3. hasábjában a 4. oszlop („alapterület 1 főre") és a 6. oszlop („adó 1 főre") értékei közötti arányok bizonyos mértékig érzékeltetik a kerületek épületeinek eltérő adóosztályokhoz való tartozását.

145 (Megjegyzés - Popup)

Ezzel térképi ábrázolást nyert az a nyilvánvaló tény is, miszerint a gazdapolgárok peremkerületekben való tulajdonszerzését a gazdálkodás helyigényét kiszolgálni alkalmas telekméretek mellett, az alacsonyabb bérérték miatti, szerényebb ingatlanárak is befolyásolták.

146 (Megjegyzés - Popup)

Az 1. és 2. táblázat adóösszegei az adótábla „alapadó" rovata előtti hasábokból származnak, így nem tartalmazzák a 245%-os „háziadó" tételeit, amely jócskán megemelte a fizetendő összeget, ami a 3. táblázat 6. („éves rendes adó") hasábjában jelenik majd meg.

147 (Megjegyzés - Popup)

Az adókönyv összesen rögzített 1132 (az összes adózó 52%-a) fő birtokában 136.298 nöl alapterületű (120,4 nöl/fő) épített ingatlant, s erre 10.298 Ft adót (9,1 Ft/fő). A gazdapolgárok közül 397 fő (az összes adózó 18,3%-a) kezén 29.862 nöl (21,9%) épületingatlan volt (75,2 nöl/fő), amit 1.811 Ft (17,6%) adóval terheltek (4,6 Ft/fő).

148 (Megjegyzés - Popup)

Az adókerületenként mutatkozó birtokosok alacsony száma miatt, ebben a hasábban nem számítottam ki soronként az egy főre jutó átlagot, csak az összesítő sorban, de a birtokolt ingatlanok alapterületében mutatkozó nagy eltérésekre tekintettel, ez az átlagszám is erős fenntartásokkal kezelendő! Példaként: az 1. negyed 1. kerületének sorában szereplő 2 tulajdonos összesen 257 nöl birtoka Frank Mihály (P-385, H-5036) 223 nöles, és Lang János Mihály (P-354, H-7084) 34 nöles házából adódott össze.

149 (Megjegyzés - Popup)

Megoszlásuk és birtokuk: 4. negyed 10 fő 2830 nöl, 1. negyed 5 fő 1082 nöl, 2. negyed 4 fő 704 nöl, 3. negyed 3 fő 550 nöl. Például Mariantsik János (P-684, H-7705) a Kisvárkerület legelegánsabb, 1. adóosztályú szakaszán 159 nöles házzal; Hutfless János György (P-1831, H-6818) a Hosszúsoron (Domonkos u.) 8. osztályú, 184 nöles házzal; Kund Mátyás (P-1920, H-3132) a Hosszúsoron (Széchenyi tér) 9. osztályú, 340 nöles házzal.

150 (Megjegyzés - Popup)

A soproni specialitásnak számító „részház"-kérdés legutóbbi, igen alapos összefoglalását a kapcsolódó irodalom idézésével ld.: Jankó Ferenc: „A soproni részházak" – két emberöltő múltán. SSz. 58. (2004), 158–178.

151 (Megjegyzés - Popup)

Reményeim szerint a későbbi elemzések mutatják majd meg, hogy a részházak tulajdonosai között milyen arányban szerepelnek a mezőgazdasági foglalkozási főcsoporthoz sorolható, de polgárjoggal nem rendelkező birtokosok, illetve a más foglalkozási főcsoportokhoz tartozó birtokosok.

152 (Megjegyzés - Popup)

A 4. negyed 1. kerületének kiugró átlagértékeit azért hagyom ki az összevetésből, mert egyrészt a 3 említés kevés az átlagszámításhoz, másrészt a 3 résztulajdonosra utaló adat valójában egyetlen nagyobb ház nagybácsi (Tschürtz György P-1631, H-4056) és két unokaöcs (Tschürtz Tóbiás P-1632, H-4058 és Tschürtz Nándor P-1633, H-4057) közötti megosztása 157 – 78,5 – 78,5 nöl arányban.

153 (Megjegyzés - Popup)

A városban 571 fő (az összes adózó 26%-a) birtokolt 3.912 holdnyi szántóterületet (6,9 hold/fő). Közülük 265 gazdapolgár (az összes adózó 12%-a) 1.724 (44%) hold földdel rendelkezett. Az összes szántóbirtokos esetében mutatkozó átlag némileg meghaladja a gazdapolgárok átlagbirtokaként mutatkozó 6,5 holdat.

154 (Megjegyzés - Popup)

Az adókönyvben 1.411 birtokos (az összes adózó 65%-a) 30.350 kapányi szőlőskertjéről találunk adatokat (21,5 kapa/fő). Közülük 521 (az összes adózó 24%-a) a gazdapolgár, akik 11.705 (39%) kapa szőlőt bírtak. Ebben az esetben viszont a gazdapolgárok átlagbirtoka (22,5 kapa/fő) érzékelhetően nagyobb a városi átlagnál.

155 (Megjegyzés - Popup)

A 2. negyed 1. kerületének cellájában mutatkozó, kiugróan magas 34,8 kapa/fő érték a csekély esetszám mellett három gazdag birtokos adatainak köszönhető, közülük pl. Mariantsik János (P-684, H-7705) az átlagot sokszorosan meghaladó, 184,5 kapa szőlőt vallhatott a magáénak.

156 (Megjegyzés - Popup)

Ld. kicsit korábbi adatokkal Thirring Gusztáv: Sopron városa a 18. században. Sopron, 1939. (továbbiakban: Thirring 1939.), 252-254., és 42. sz. táblázat.

157 (Megjegyzés - Popup)

Mint részletező táblázatból tudjuk, a város összes, adó alá vont szőlőterülete (30.350 kapa) 3.720 parcellára aprózódott. Ezek közül 0,33-6 kapányi (21-384 nöl) területű 1.585 db (43%) szerepel az adókönyvben. Bőven adódott tehát lehetőség a szerény megtakarítások szőlővásárlásba fektetésére is!

158 (Megjegyzés - Popup)

Részletező táblázatból kiderül, hogy az éves rendes adó 1 főre jutó átlaga a bérlőknél 17,4 Ft, a résztulajdonosoknál 38,7 Ft, az egyedüli tulajdonosoknál pedig 81,6 Ft volt. Tehát a bérlők egyértelműen a legszerényebb méretű vagyonnal rendelkező csoport a gazdapolgári rétegen belül.

159 (Megjegyzés - Popup)

Ugyancsak részletező táblázatból a gazdapolgárok tulajdonában lévő szőlők, az előző megosztásban: bérlőknél 20,1 kapa, résztulajdonosoknál 22,3 kapa, egyedüli tulajdonosoknál 29,7 kapa/fő.

160 (Megjegyzés - Popup)

A vizsgált forrás feldolgozottságának jelenlegi szintjén úgy tűnik, hogy a jelenség ésszerű magyarázata a más-más művelési ágakhoz tartozó földterületek kataszteri tiszta jövedelmezőségéhez kapcsolható befektetési stratégiákban rejlik. Ám ennek levezetése, s főként táblázatos illusztrálása, meghaladja a

rendelkezésemre álló terjedelmet, ezért itt kénytelen vagyok megelégedni a meglepő tények rögzítésével.

161 (Megjegyzés - Popup)

Adóköteles volt az ökör, a tehén, a borjú, a juh, a kecske és a sertés. Bizonyosan adóztatták a feltehetően nem kis számú lóállományt is, de ennek nyilvántartása nem jelenik meg az adókönyvben.

162 (Megjegyzés - Popup)

Részletező táblázat szerint a városban 406 állattartó volt, akik összesen 1705 db jószág után adóztak. Ezek szerint a birtokosok jelentősebb hányada (58%) gazdapolgár, s az állatállomány nagyobb része (54%) is az ő tulajdonukban volt. Ennek ismeretében még feltűnőbb a kaszálók birtoklásában mutatkozó aránytalanság!

163 (Megjegyzés - Popup)

A részletező táblázat adatai szerint a városban 190 adózó tartott 478 db ökröt.

164 (Megjegyzés - Popup)

Az adókönyvben „Gewerb” tételként feltüntetett adónemről ld. részletesen: Thirring 1939, 209–211., „A kereseti adó” c. fejezetben.

165 (Megjegyzés - Popup)

Például a 3. negyed 2. kerületében a 10 fő 28 Ft adójának részletezése: 8 fő 2-2 Ft bérfuvar után, 2 fő 5-5 Ft húskereskedés után. Ugyanez a 4. negyed 2. kerületében (15 fő 56 Ft adója): 8 fő 2-2 Ft bérfuvar után, 4 fő 5-5 Ft húskereskedés után, 3 fő 6-6-8 Ft sertésekkel való kereskedés után.

166 (Megjegyzés - Popup)

Az adókönyvben „Ergänzung” tételként feltüntetett adónemről ld. részletesen: Thirring 1939, 204–205., „Az adóminimum” c. fejezetben.

167 (Megjegyzés - Popup)

Az egyes sorokban előforduló alacsony esetszámok miatt itt is nagyon óvatosan kell kezelni az átlagértékeket! Igazán árnyalt képet csak a részletező – személyek szintjén végzett – elemzések adnak.

168 (Megjegyzés - Popup)

Thirring 1939, 211. szerint az adókönyvben „Domestica” tételként szereplő adó csak a 18. század legvégén jelent meg, a város hivatalait működtették a bevételéből. Számítási kulcsa akkor az egyénenkénti alapadó egyharmada volt.

169 (Megjegyzés - Popup)

Thirring Gusztáv: Adatok Sopron 112 év előtti gazdasági helyzetének ismeretéhez. SSz. 4. (1940), 294–295.; Krisch András: Sopron a francia megszállás alatt, 1809-ben. SSz. 56. (2002), 91–112.

170 (Megjegyzés - Popup)

A gazdapolgári réteg vagyonára megállapított adó arányai a város összesített adataihoz képest: A 2168 adófizetőre kirótt „éves rendes adó” 85.668 Ft. Ebből az 544 (25%) gazdapolgárra 20.242 Ft (23,6%)

adót vetettek ki.

171 (Megjegyzés - Popup)

A város 2168 adózója közül 815 főnél (38%) regisztráltak elmaradást, aminek összege (16.182 Ft) az éves rendes adó 18%-át tette ki. Ugyanez az 544 gazdapolgárnál: hátralékos 160 fő (29%), az elmaradás (4.064 Ft) pedig 20%.

172 (Megjegyzés - Popup)

Ráadásul, ennél az egy forrásnál maradva, még akkor is csak a várossal szembeni „köztartozások” mértékére nyernénk adatokat. Az egyes személyeket terhelő, feltehetőleg jóval nagyobb adósságokra már Bácskai Vera utalt alapvető cikkének soproni adatait elemezve. Az általa vizsgált hagyatéki leltárak minden bizonnyal tartalmazták a bérleti viszonyokból és a magánhitel-ügyletekből esetlegesen felhalmozott tartozásokat is, és a város lakóinak viszonyait illetően még annál is sokkal zordabb képet festettek, mint amire az adókönyv számadatai utalnak! Bácskai Vera: A polgári vagyon nagysága és szerkezete a XIX. század első felében. In: Bana József – Horváth József (szerk.): Győri Tanulmányok 13., Győr, 1993, 39–57.

173 (Megjegyzés - Popup)

Az átlag adó összegei közötti eltérés 49,5%, míg az átlagos alapterületek között csak 37,5% különbözet mutatkozott.

174 (Megjegyzés - Popup)

Szeretnék nagyon óvatosan fogalmazni az arányokat és a mértékeket illetően! Bízom benne, hogy a további foglalkozási főcsoportokat számba vevő és az összevetendők körébe az adott év városi bordézsma-jegyzékének adatait is bevonó vizsgálatkísérlet jóval árnyaltabb képet ad majd a szőlőterületek birtoklásának és művelésének (hasznosításának) tekintetében, mint amilyen a pusztán a gazdapolgári réteg vagyonadójára koncentráló elemzés. Nem hiszem, hogy a birtok- és vagyonstruktúráról eddig kialakult kép lényegesen megváltozna, de talán az éves jövedelem és a termőterület adatainak egymáshoz rendelésével a gazdaság működésének egy fontos szeletébe is betekinthetünk.

175 (Megjegyzés - Popup)

A városi összesített adótáblát is figyelembe véve, „jómódú” jelzővel illettem a 60-100 Ft között fizetőket (64 fő, 11,8%), „vagyonos” jelzővel pedig a 100 Ft feletti éves rendes adót fizetőket (30 fő, 5,5%).

176 (Megjegyzés - Popup)

A birtokátlagok: szántó 13,8 hold/fő, rét 3 kasza/fő, szőlő 36 kapa/fő.

177 (Megjegyzés - Popup)

Tirnitz 2003. 305., 32–33. jz. A jegyzetben megnevezett gazdapolgárok az általam idézett forrásokban: Hüttig Gottlieb (P-2000, H-6841), Holzmann Mihály (P-380, H-6625), Franck Nándor (P-474, H-5044).

178 (Megjegyzés - Popup)

Ld. a 3. táblázat 3. hasábjában mutatkozó 132 adózót, ill. az időszakra érvényes felvételi díjakról Házi

Jenő: A soproni polgárjog megszerzésének története. SSz. 5. (1941), 276.

179 (Megjegyzés - Popup)

Több évtizedes kutató- és gyűjtőmunka után immár a nyomdai előkészítés fázisában van az a forráskiadvány, amely Sopron szabad királyi város valamennyi, jelenleg ismert boszorkányperének szövegét tartalmazza, köszönhetően Tirnitz József évek hosszú során keresztül folytatott gyűjtőmunkájának is.

180 (Megjegyzés - Popup)

Tekintettel a terjedelmi korlátokra, mellőzzük a soproni boszorkányperekre, illetve a Türck-féle perre vonatkozó eddig közzétett szakirodalom felsorolását. Részletes szakirodalom-ismertetőt tartalmaz Tóth G. Péter: A magyarországi boszorkányság forrásainak katasztere 1408–1848. Budapest–Veszprém, 2000., 12.

181 (Megjegyzés - Popup)

Vö.: Németh Ildikó: Soproni boszorkányperek a 16. században. SSz. 60 (2006), 166–174. 172–173.

182 (Megjegyzés - Popup)

Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára (a továbbiakban: SL) IV.A.1003.a. Sopron Város Levéltára (SVLt), Lad. XLVI, et V.V. Fasc. 2. Nr. 107/26.

A kínvallatás megszokott eszköze volt a középkorban a peres eljárásnak: őrizetbe vétele után a városi börtönben hosszabb-rövidebb ideig fogva tartott vádlottat kihallgatták a városi bíróság előtt, valamint kikérdezték a tanúkat is. A kihallgatás célja az volt, hogy a vádlott beismerő vallomást tegyen – ez számított a legfontosabb bizonyítéknak. Mivel a boszorkánypereknél amúgy is szinte lehetetlen volt a bíróság előtt tárgyi bizonyítékot bemutatni, hisz a vádak is legtöbbször csak gyanúsítgatáson alapultak, a bűnösség sokszor csak a beismerő vallomás kínvallatással történő kicsikarásával volt bizonyítható.

183 (Megjegyzés - Popup)

Vö.: Kovács József László: Soproni Parnasszus. Sopron-Ödenburg kétnyelvű irodalma a kezdetektől napjainkig. Budapest, 2003, 32–33. és Házi Jenő: Sopron a régi magyar irodalomban. Budapest, é.n. 93.

184 (Megjegyzés - Popup)

Házi Jenő: Soproni polgárcsaládok 1535–1848. Budapest, 1982. I. köt. Nr. 327., 460.

185 (Megjegyzés - Popup)

Házi 1982. II. 610.

186 (Megjegyzés - Popup)

SL, SVLt, IV.A.1003.a. 1597. évi tanácsjegyzőkönyv 40–41.

187 (Megjegyzés - Popup)

SL, SVLt, IV.A.1003.a. 1601. évi tanácsjegyzőkönyv 31–32.

188 (Megjegyzés - Popup)

Radikal 1910 január 16. 2.

189 (Megjegyzés - Popup)

SL, SVLt, IV.A.1003.a. 1601. évi tanácsjegyzőkönyv 110., 116.

190 (Megjegyzés - Popup)

SL, SVLt, IV.A.1003.a. 1601. évi tanácsjegyzőkönyv 125.

191 (Megjegyzés - Popup)

Radikal 1910. január 16., 2.

192 (Megjegyzés - Popup)

Házi Jenő, Soproni polgárcsaládok 1535–1848. Budapest, 1982. Nr. 1024.

193 (Megjegyzés - Popup)

Ungarisches Staatsarchiv (=MOL), P 108. Familienarchiv Fürst Esterházy, Repos. 17. Fasc. Y Nr. 950.

194 (Megjegyzés - Popup)

R.k. Diözesanarchiv Eisenstadt, Taufmatriken von Mannersdorf 1665 ff.

195 (Megjegyzés - Popup)

Esterházy-Familienarchiv Forchtenstein, Rentrechnungen der Herrschaft Creuz 1679 Nr.14.

196 (Megjegyzés - Popup)

Matriken der r.k. Stadtpfarre St. Michael.

197 (Megjegyzés - Popup)

R.k. Diözesanarchiv Eisenstadt, Pfarrmatriken Deutschkreutz.

198 (Megjegyzés - Popup)

Komitatsarchiv Győr-Moson-Sopron (=SL), Stadtarchiv Ödenburg (=SVLt), Kammeramtsrechnungen 1686–1709. Passim.

199 (Megjegyzés - Popup)

Moises Lazarus scheint um 1690 im Markt Mattersdorf (Nagymarton, heute: Mattersburg, Burgenland), als Pächter des herrschaftlichen Brauhauses auf; am 22. September 1692 überließ Fürst Paul Esterházy ihm, seiner Frau Milka, seinem Schwager Salomon Benedict und dessen Frau Lea die Brauerei um 600 fl kaufweise gegen eine jährliche Schutzgeldzahlung von 30 fl und Ablieferung von 50 Metzen Biertrebern in den herrschaftlichen Meierhof (Esterházy-Familienarchiv Forchtenstein, Acta varia Fasc. 10).

200 (Megjegyzés - Popup)

SL, SVLt, Lad. XX et U Fasc. 2 nr. 13/3.

201 (Megjegyzés - Popup)

Wilckys Siegel (Petschaft) zeigt einen Löwen, der gekreuzt Schaufel und Schöpfer hält, darüber die Initialen S und W; die Unterschrift lautet *M*(eister). *Samuell Billkhy*.

202 (Megjegyzés - Popup)

1696 vermachte Frater Ladislaus Bilky sein gesamtes Erbvermögen dem Kloster Wandorf, 1706 legierte Emericus Vilky dem Kloster 300 fl (MOL., Magyar Kamara Archivuma, Acta Paulinorum, Vondorf).

203 (Megjegyzés - Popup)

Esterházy-Familienarchiv Forchtenstein, Rentrechnungen der Grafschaft Hornstein 1717 Nr. 29–35, 52, 77; 1718 Nr. 30–37; 1719 Nr. 29; 1722 Nr. 35.

204 (Megjegyzés - Popup)

SL, SVLt, Testamenta, Lad. V Fasc. 6 Nr. 251.

205 (Megjegyzés - Popup)

Elfriede, Grabner: Das „Petrinerkreuz“. Ein sichtbares Zeichen kirchlicher Missionierung als Ausdruck gegenreformatorischer Glaubensmanifestation im Ostalpenraum. *Österreichische Zeitschrift für Volkskunde* LVI/105. (Wien, 2002) 315 ff.

206 (Megjegyzés - Popup)

Der damals angeführte Titel der Braut lautete: „Anna Maria Markgräfin zu Brandenburg, zu Magdeburg, in Preussen, zu Stettin, Pommern, der Cassuben und Wenden, auch in Schlesien zu Crossen: und Jägerndorff Herzogin, Burggräfin zu Nürnberg und Fürstin zu Halberstatt, Münden und Camin.“

207 (Megjegyzés - Popup)

Walther Ernst Heydendorff: Die Fürsten und Freiherrn zu Eggenberg und ihre Vorfahren. Graz, 1965, 161, Gerhard Bernd Marauschek: Die Fürsten Eggenberg, 1568–1717. Diss. Phil. Graz, 1968, 132 ff.

208 (Megjegyzés - Popup)

Sie heiratete 1655 den Grafen und späteren Fürsten Ferdinand Joseph von Dietrichstein, einen Sohn des kaiserlichen Obersthofmeister Maximilian Fürst Dietrichstein zu Nikolsburg.

209 (Megjegyzés - Popup)

Nach dem überraschenden Tod des erst 39-jährigen Fürsten wurde zunächst kein Testament gefunden, was komplizierte Teilungsverhandlungen auslöste.

210 (Megjegyzés - Popup)

„Verzaichnus etlicher Historien so von den 1670 Jahr her geschehen ihn den Königreich Ungern und

absonderlich bey unser Stath Oedenburg welche ich Hanns Tschany zur sonderlicher Nachricht den Nachkömlingen hab auffgeschriben“. Zitiert nach: Iván Páur: Hanns Tschanys Ungrische Chronik vom Jahre 1670 bis 1704. Pest, 1858. 29 und ff.

211 (Megjegyzés - Popup)

Mathias Lang (1622–1682)

212 (Megjegyzés - Popup)

Dienstag

213 (Megjegyzés - Popup)

Donnerstag

214 (Megjegyzés - Popup)

Steiermärkisches Landesarchiv (Familienarchiv Herberstein) a. O. Als Zeugen unterschrieben das Testament die Freiherrn Hans Christian Wurmbrandt, Adam von Windischgräz, Johann Christoph von Windischgräz, Hanns Christoph Wurmbrandt, Wolf Albrecht Rindtsmaull, Hanns Friedrich von Hohenwarth und Wolff Globitz, alles evangelische Exulanten, die sich damals offensichtlich in Ödenburg oder zumindest in Westungarn aufhielten.

215 (Megjegyzés - Popup)

Christian Ernst von Brandenburg-Bayreuth (Markgraf: 1655–1712), ein Neffe der Fürstin Eggenberg, gründete 1664 in Bayreuth ein „Gymnasium illustre“ (heute Gymnasium Christian Enestinum).

216 (Megjegyzés - Popup)

Johann Konrad Barth (1634–1692)

217 (Megjegyzés - Popup)

Christoph Sobitsch (? –1695)

218 (Megjegyzés - Popup)

Name nicht eindeutig entzifferbar.

219 (Megjegyzés - Popup)

Allgemeines Reichsgesetz- und Regierungsblatt für das Kaisertum Österreich, Nr. 122/1850.

220 (Megjegyzés - Popup)

Komitatsarchiv Ödenburg, K. k. Bezirkskommissariat Mattersdorf, Fasz. 3, Nr. 275/1850.

221 (Megjegyzés - Popup)

Burgenländisches Landesarchiv Eisenstadt, Handschriftensammlung, Nr. II/54.

In diesem Verzeichnis sind die Personen zwar alphabetisch gereiht, nicht aber inner-halb der einzelnen Buchstaben, sodass ich die diesbezügliche Alphabetisierung selbst durchgeführt habe. Die Namen habe ich so geschrieben, wie sie im Original vorliegen, das heißt, dass eventuelle ursprüngliche Schreibfehler

nicht korrigiert wurden bzw. nicht korrigiert werden konnten.

222 (Megjegyzés - Popup)

A kora újkori Sopron közegészségügyére vonatkozó forrásforrásfeltárás az Osztrák-Magyar Akció Alapítvány támogatásával történik.

223 (Megjegyzés - Popup)

Vanja, Christina: Offene Fragen und Perspektiven der Hospitalgeschichte. In: Europäisches Spitalwesen. Institutionelle Fürsorge in Mittelalter und Früher Neuzeit. / Hospitals and Institutional Care in Medieval Early Modern Europe. (Hg. von) Martin Scheutz – Andrea Sommerlechner – Herwig Weigl – Alfred Stefan Weiß. Wien – München, 2008. (Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung; Ergänzungsband 51.) [a továbbiakban: Europäisches Spitalwesen] 19-40.

224 (Megjegyzés - Popup)

Majorossy, Judit – Szende, Katalin: Hospitals in Medieval and Early Modern Hungary. In: Europäisches Spitalwesen. 409-454.

225 (Megjegyzés - Popup)

Kincses Katalin: Szegénygondozás és környezet. In: Táj és történelem. Tanulmányok a történeti ökológia világából. Szerk.: R. Várkonyi Ágnes. Bp. 2000., Kincses Katalin Mária: Természeti környezet, ökológiai háttér és gyógyítás Sopronban a kora újkorban. Debreceni Szemle, 8. (2000) 4. sz., 521-543.

226 (Megjegyzés - Popup)

Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára (=SL): Sopron Város Levéltára (=SVLt), Oertel-féle rendezés, Lad. L. Fasc. 1. No. 17., Házi Jenő: Soproni polgárcsaládok 1535-1848. 1-2. kötet, Bp. 1982. Nr. 7568.

227 (Megjegyzés - Popup)

Házi 1982. Nr. 7568.

228 (Megjegyzés - Popup)

Gazdag szerzeményi vagyont felsoroló végrendelete: SL:SVLt, Testamenta, Lad. M. Fasc. 1. Nr. 35. Szövege publikálás előtt áll: D. Szakács Anita: 16–18. századi orvostörténeti vonatkozású végrendeletek. A kora újkori Sopron közegészségügyének forrásai. / Medizingeschichtliche Testamente des 16–18. Jahrhunderts. Die Quellen des Gesundheitswesens der Stadt Ödenburg in der frühen Neuzeit. [Kézirat, Sopron, 2007.] Nr. 13.

229 (Megjegyzés - Popup)

Valószínűsíthetően a 16. század utolsó évtizede.

230 (Megjegyzés - Popup)

Az egykori felsőlövői evangélikus lelkész munkásságáról eddig három összefoglaló, Wimmer egész életét bemutatni kívánó kötet jelent meg: *Kurz, Samuel:* Gottlieb August Wimmer weil. evang. Pfarrer A.C. in Oberschützen. Bp., 1895. (továbbiakban: Kurz, 1895.) 77; *Magyar Győző:* Wimmer Gottlieb

Ágost, Felsőlövő nagy papja. Bp. 1910. 64 /Egyházunk nagyjai; X./; *Zimmermann, Bernhard Hans:* Gottlieb August Wimmer, 1791–1863. Ein Wiener mit länderweiter Wirkung. Bécs, 1965. (továbbiakban: Zimmermann, 1965.) 56.

Mindezek mellett életének és tevékenységének egyes szakaszairól az eddig napvilágot látott nagyszámú – és a teljes életrajzokhoz hasonlóan, egymástól erősen eltérő színvonalú – publikációból lásd: *Frauneder, Helmut:* Die „Armenlehrseminar" und Wimmers Pedagogik. In: Symposion Gottlieb August Wimmer und die Länder der Stephanskro-ne. Oberschützen, 2004. 34–46. (Oberschüzter Museumsblätter; 1.); *Gönner, Rudolf:* Gottlieb August Wimmer – Ein burgenländischer Philantrop. = Burgenländische Heimatblätter, 1964. 4. füz. 171–177.; *Gross, Werner:* Wimmer als Geograph. In: Symposion Gottlieb August Wimmer und die Länder der Stephanskro-ne. Oberschützen, 2004. 47–54. (Oberschüzter Museumsblätter; 1.); *Simon Péter:* Wimmer Ágoston 1848-as londoni küldetése. In: A Szombathelyi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei, I. Szombathely, 1978. 217–226.; *Tilcsik György:* Der Urbarialeliberationsvertrag der Gemeinde Oberschützen. = Burgenländische Heimatblätter, 1987. 4. sz. 145–156.; *Uő.:* Kossuth Lajos levele Wimmer Ágoston 1848. évi második londoni küldeté-séről. = Vasi Honismereti Közlemények, 1991. 2. sz. 77–83.; *Uő:* Adalékok Wimmer Ágoston 1848. évi tevékenységéhez. In: Előadások Vas megye történetéről. II. Szombathely, 1993. 185–198. (Vas megyei levéltári füzetek; 6.); *Uő.:* Quellen und Angaben zur Tätigkeit von Gottlieb August Wimmer im Herbst 1848. In: Forscher – Gestalter – Vermittler. Festschrift Gerald Schlag. Eisenstadt, 2001. 405–425. (Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland; 105.); *Uő:* Gottlieb August Wimmer und die ungarische Revolution von 1848/1849. In: Symposion Gottlieb August Wimmer und die Länder der Stephanskro-ne. Oberschützen, 2004. (továbbiakban: Tilcsik, 2004.) 17–33. (Oberschüzter Museumsblätter; 1.); *Trepperberg, Christoph:* Die Flucht Gottlieb August Wimmers im Winter 1848/49. = Burgenländische Heimatblätter, 1982. 1. füz. (továbbiakban: Trepperberg, 1982.) 13–20.; *Zimmermann, Bernhard Hans:* Gottlieb August Wimmer. Ein Bahnbrecher der Bibelverbreitung in Südosteuropa. = Jahrbuch der Gesellschaft für die Geschichte des Protestantismus im ehemaligen und im neuen Österreich 1937. 125–150.; *Uő.:* Ludwig Kossuth und Gottlieb August Wimmer. = Südostdeutsche Forschungen, 1939. 738–747.; *Uő:* Gottlieb August Wimmers Reformtätigkeit in der Pfarre Oberschützen. = Jahrbuch der Gesellschaf't für die Geschichte der Protestantismus im ehemahligen Österreich 1940. 159–179.; *Uő.:* Gottlieb August Wimmers und diplomatische Wirksamkeit. Beiträge zur ungarischen Revolution und Emigration. = Mitteilungen des Österreichischen Institut für Geschichtsforschung, 1941. 1–2. füz. (továbbiakban: Zimmermann, 1941/a.) 147–185.; *Uő.:* Gottlieb August Wimmers Wirksamkeit in Bremen. = Zeitschrift der Gesellschaft für niedersächsische Kirchengeschichte, 1941. (továbbiakban: Zimmermann, 1941/b.) 174–194.; *Uő.:* Gottlieb August Wimmer (1791–1863). = Burgenländische Heimatblätter, 1963. 4. sz. 163–178.

231 (Megjegyzés - Popup)

Burgenländisches Landesarchiv [Burgenlandi Tartományi Levéltár]. Nachlaß Wimmer [Wimmer-hagyaték] (továbbiakban: BTL WH). E hagyatékban Wimmer személyes iratai, levelezése, több munkájának kézirata stb. mellett megtalálhatók családtagjainak iratai – közöttük a lelkész által hozzájuk intézett levelek – is.

232 (Megjegyzés - Popup)

BTL WH Briefe an Adelheid Wimmer [Adelheid Wimmerhez írt levelek]. (továbbiakban: AWL) Gottlieb August Wimmer levele Adelheid Wimmerhez. Clarens, 1849. április 23., Gottlieb August Wimmer levele Adelheid Wimmerhez. Clarens, 1849. április 30., Gottlieb August Wimmer levele Adelheid Wimmerhez. Genf, 1849. május 8.; Tilcsik, 2004. 26–27.; Zimmermann, 1941/a. 173–174.

233 (Megjegyzés - Popup)

Zimmermann, 1941/a. 174–175.

234 (Megjegyzés - Popup)

„Honfitársaimmal vagyok, és Teleki gróf nagyon örül, hogy itt vagyok." BTL WH AWL, Gottlieb August Wimmer levele Adelheid Wimmerhez. Párizs, 1849. június 20.

235 (Megjegyzés - Popup)

Waldapfel Eszter: A független magyar külpolitika. Budapest, 1962. (továbbiakban: Waldapfel, 1962.) 315.; Zimmermann, 1941/a. 176.; Zimmermann, 1965. 38.

236 (Megjegyzés - Popup)

Zimmermann, 1965. 36., 38.

237 (Megjegyzés - Popup)

Waldapfel, 1962. 315.; Zimmermann, 1941/a. 177.; Zimmermann, 1965. 38.

Pulszky Ferenc visszaemlékezésében azt írta, hogy Wimmert Teleki László küldte Londonba. (*Pulszky Ferenc:* Életem és korom. I. köt. Budapest, 1958. (továbbiakban: Pulszky, 1958.) 487. Nem valószínű, hogy Teleki a magyar kormány tudta és beleegyezése nélkül vállalkozott volna erre a lépésre. Erre enged következtetni, hogy Teleki 1849. május 29-én kelt levelében felkérte Pulszkyt, hogy ő írjon Kossuthnak Wimmerről. (Pulszky, 1958. 523.)

238 (Megjegyzés - Popup)

BTL WH AWL, Gottlieb August Wimmer levele Adelheid Wimmerhez. Párizs, 1849. július 3.

239 (Megjegyzés - Popup)

Uo.

240 (Megjegyzés - Popup)

BTL WH AWL, Gottlieb August Wimmer levele Adelheid Wimmerhez. Berlin, 1849. július 26.

241 (Megjegyzés - Popup)

Zimmermann, 1941/a. 177–178.

242 (Megjegyzés - Popup)

Zimmermann, 1941/a. 180.

243 (Megjegyzés - Popup)

BTL WH Briefe an Gottlieb August Wimmer [Gottlieb August Wimmerhez írt levelek]. (továbbiakban: GAWL) Pulszky Ferenc levele Gottlieb August Wimmerhez. London, 1849. július 31.

244 (Megjegyzés - Popup)

U.o.

245 (Megjegyzés - Popup)

Waldapfel, 1962. 316.

246 (Megjegyzés - Popup)

Waldapfel, 1962. 316.; Zimmermann, 1941/a. 181.

247 (Megjegyzés - Popup)

Trepperberg, 1982. 19.

248 (Megjegyzés - Popup)

U.o.

249 (Megjegyzés - Popup)

BTL WH AWL, Gottlieb August Wimmer levele Adelheid Wimmerhez. Berlin, 1849. augusztus 10.

250 (Megjegyzés - Popup)

Korn, Philipp: Die Russen in Ungarn und die Ungarn in Deutschland. In: Neueste Chronik der Magyaren. Geschichtliche Darstellung der Zustände, des Lebens und Wirkens der Ungarn in und außerhalb ihrer Heimat, von der russischen Invasion in Ungarn und Siebenbürgen bis auf die gegenwärtigen Tage. Hrsg. *Uő.* 2. Bd. Hamburg–New York, 1852. (továbbiakban: Korn, 1852.) 271.

251 (Megjegyzés - Popup)

BTL WH AWL, Gottlieb August Wimmer levele Adelheid Wimmerhez. Berlin, 1849. augusztus 10.

252 (Megjegyzés - Popup)

Korn, 1852. 244–270.

253 (Megjegyzés - Popup)

BTL WH GAWL, Teleki László levele Gottlieb August Wimmerhez. London, augusztus 16.; Pulszky, 1958. 537.

254 (Megjegyzés - Popup)

E levelek közül az minden bizonnyal az egyik az, amit Wimmer 1849. július 27-én Pulszkyhoz, a másik pedig az, amit augusztus elején Telekihez írt. A lelkész előző levélben a Manteuffel belügyminiszterrel két nappal korábban lefolytatott és fennemlített megbeszéléséről, valamint Hinkeldey rendőrfőkapitány ugyancsak már említett megnyilatkozásáról – mely szerint célszerű lenne, ha a lelkész elhagyná Berlint – számolt be Pulszkynak. Wimmer másik levelében pedig az ezt követően lezajlott és ugyancsak előbb tárgyalt eseményekről – a Berlinben maradása érdekében tett erőfeszítéseiről, a Manteuffellel való újabb találkozásáról és az általa elkészíteni tervezett memorandumról – is tájékoztatta Telekit. E leveleket – amelyek az Országos Széchenyi Könyvtár Kézirattárában őrzött Pulszky levelek között találhatók – Waldapfel Eszter monográfiája elkészítéséhez felhasználta. (Waldapfel, 1962. 316.)

255 (Megjegyzés - Popup)

BTL WH GAWL, Teleki László levele Gottlieb August Wimmerhez. London, augusztus 16.

256 (Megjegyzés - Popup)

Korn, 1852. 271.; Waldapfel, 1962. 317.; Zimmermann, 1941/a. 183.; Zimmermann 1965. 38–39.

Felhívjuk a figyelmet, hogy a Korn Fülöp Antal (1816–1886) – aki az 1830-as évek közepétől Pozsonyban könyvkereskedő volt, majd honvédtisztként részt vett az 1848/49. évi önvédelmi háborúban, és aki 1849-től Törökországban, 1851-től Angliában élt, 1859-ben pedig visszatért Magyarországra – által szerkesztett és jórészt írt *Neueste Chronik der Magyaren* című, németnyelvű munka két kötetből áll. Ezek közül az első – melynek alcíme *Kossuth und die Ungarn in der Türkei. Eine getreue Schilderung der Schicksale und Erlebnisse der ungarischen Emigration im Lande der Osmanen, nebst Darstellung des überwiegenden Einflusses Englands und Rußlands bei der türkischen Pforte zu Constantinopel*, és amely Korn műve – 1851-ben látott napvilágot, mégpedig Hamburg és New York megjelenési hellyel, míg a második, a *Die Russen in Ungarn und die Ungarn in Deutschland* alcímet kapta, és ugyancsak Hamburgban és New Yorkban jelent meg 1852-ben. Utóbbi kötet első része – *Die Invasion der Russen in Ungarn und Siebenbürgen im Jahre 1849.* – is Korn írása, viszont a második, a *Die Ungarn in Deutschland* címet viselő részének első, a 217. és a 240. oldal közötti fejezete azonban nem más, mint Szalay László *Diplomatische Aktenstücke zur Beleuchtung der ungarischen Gesandschaft in Deutschland* című, 1849-ben Zürichben saját maga által kiadott, 33 nyomtatott oldal terjedelmű, szintén németnyelvű műve, amelyet Korn – nyilván Szalay tudtával – egyszerűen beemelt e munkája második kötetébe, sőt mögé egy rövid, alig 3 oldal terjedelmű, a következő, már általa jegyzett és a *Memorial an Friedrich Wilhelm IV. König von Preußen* címet viselő fejezetet bevezető szakaszt is illesztett. Ugyanakkor jóllehet a Szalay által készített rész előtt olvasható a szerző neve, ám mindezeket a könyv tartalomjegyzéke nem tűnteti fel, és így azok csupán a kötet alaposabb áttanulmányozása nyomán válnak világossá. E tény éppen ezért nem, vagy alig-alig ismert még a Szalay László életével és munkásságával, valamint 1848/49. évi magyar külpolitikával alaposabban foglalkozó kutatók előtt is, vélhetően azért, mert a korszak általános könyvészete, a Szinnyei-féle biobibliográfia és a történeti bibliográfia is Kornnak tulajdonította a kétkötetes munka teljes egészét. (Magyar könyvészet, 1712–1920. Összeáll. *Petrik Géza.* II. köt. Bp. 1890., 449., III. köt. Bp. 1891. 487–488.; *Szinnyey József:* Magyar írók élete és munkái. VI. köt. Bp. 1899. 1034–1037. hasáb., XIII. köt. Bp. 1909. 335–339. hasáb.; Magyar Történeti Bibliográfia, 1825–1867. Szerk. *I. Tóth Zoltán*. III. köt. Bp. 1950. 91. 5879. tétel, 153. 10392. tétel.). Mindezek után egyáltalán nem meglepő, hogy nem csak a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, hanem a világ olyan jelentős könyvtárainak, mint a bécsi Österreichische Nationalbibliothek, a londoni British Library, a párizsi Bibliothčque nationale de France és a washingtoni Library of Congress katalógusai is a *Neueste Chronik der Magyaren* mindkét kötetét teljes egészében Korn munkájaként tartják nyilván, és azokban nincs utalás arra, hogy a második kötet egy kisebb része Szalay László említett, 1849-ben egyszer már megjelent publikációja lenne. További kutatást igénylő feladat annak megállapítása, hogy mikor és hogyan jutott Korn birtokába a Wimmer által készített memorandum szövege. Lehet, hogy magától a szerzőtől, de az is lehet, hogy Pulszkytól vagy esetleg Telekitől kapta meg.

257 (Megjegyzés - Popup)

Waldapfel, 1962. 317–318.; Zimmermann, 1939. 743.; Zimmermann, 1941/a. 182–183.; Zimmermann, 1965. 39.

258 (Megjegyzés - Popup)

Korn, 1852. 271.

259 (Megjegyzés - Popup)

Zimmermann, 1939. 743.; Zimmermann, 1941/a. 182–183.; Zimmermann, 1965. 39.

260 (Megjegyzés - Popup)

Zimmermann, 1965. 39.

261 (Megjegyzés - Popup)

Uo.

262 (Megjegyzés - Popup)

Zimmermann, 1941/a. 185.

263 (Megjegyzés - Popup)

BTL WH GAWL, Pulszky Ferenc levele Gottlieb August Wimmerhez. London, 1849. július 31.

264 (Megjegyzés - Popup)

BTL WH AWL, Gottlieb August Wimmer levele Adelheid Wimmerhez. Berlin, 1849. szeptember 4., Gottlieb August Wimmer levele Adelheid Wimmerhez. London, 1849. szeptember 24.

265 (Megjegyzés - Popup)

BTL WH GAWL, Gottlieb August Wimmer levele Adelheid Wimmerhez. London, 1849. szeptember 24.

266 (Megjegyzés - Popup)

Zimmermann, 1965. 39.

267 (Megjegyzés - Popup)

Zimmermann, 1941/b. 174–194.

268 (Megjegyzés - Popup)

Kurz, 1895. 67–68.; Trepperberg, 1982. 20.; Zimmermann, 1965. 49–51.

269 (Megjegyzés - Popup)

Kurz, 1895. 68.; Zimmermann, 51.

270 (Megjegyzés - Popup)

A levelet fordítás nélkül, betűhív formában és a szükséges magyarázatokkal kiegészítve adjuk közre.

271 (Megjegyzés - Popup)

Richard Cobden (1804–1865) brit közgazdász, gyártulajdonos, radikális liberális politikus.

272 (Megjegyzés - Popup)

Henry John Temple Palmerston (1784–1865) mérsékelt liberális brit politikus. 1812-től 1828-ig hadügyminiszter, 1830-tól 1834-ig, 1835-től 1841-ig és 1846-tól 1851-ig külügyminiszter, 1852-től 1855-ig belügyminiszter, 1855-től 1858-ig, majd 1859-től haláláig miniszterelnök.

273 (Megjegyzés - Popup)

Felix Schwartzenberg herceg (1800–1852) osztrák katonatiszt, diplomata és politikus. 1848 novemberétől haláláig miniszterelnök.

274 (Megjegyzés - Popup)

et il ne s'en cache aucunement: és ő ezt nem is rejti véka alá

275 (Megjegyzés - Popup)

Camille Hyacinthe Odilon Barrot (1791–1873) francia politikus. 1848 novemberétől 1849 októberéig miniszterelnök és igazságügy-miniszter.

276 (Megjegyzés - Popup)

Charles Alexis Henry Clerel de Tocqueville (1805–1859) francia jogász, történész és liberális politikus. 1849 júniusa és októbere között külügyminiszter.

277 (Megjegyzés - Popup)

I. Miklós orosz cár (1796–1855, ur.: 1825–1855) és I. Ferenc József osztrák császár (1830–1916, ur.: 1848–1916) 1849. május 21-én Varsóban megtartott találkozójuk során állapodtak meg arról, hogy Oroszország Ausztria oldalán hadba lép a Magyarország elleni háborúban.

278 (Megjegyzés - Popup)

König

279 (Megjegyzés - Popup)

A két utca – amelyek lényegében egymás folytatásai – Párizs legszűkebb belvárosában található. A Rue de la Paix az Opera teret (Place de l'Opera) és a Vendom teret (Place Vendome) köti össze, majd innen Rue Castiglione néven vezet tovább egészen a Tuiléria kertjéig (Jardin des Tuileries). Lényegében tehát egy olyan utcáról van szó, amelyet egy tér oszt ketté, és azok más-más nevet viselnek. Ma a 7-9 Rue de Castiglione szám alatt Párizs egyik négycsillagos szállodája, a Jolly Hotel Lotti és egy étterem, a 9 Rue de Castiglione szám alatt pedig többek között egy képzőművészeti galéria (Gelerie d'Art Castiglione) és egy ékszerkereskedés működik.

280 (Megjegyzés - Popup)

Zoltán Fallenbüchl: Magyarország főispánjai 1526–1848 / Die Obergespane Ungarns 1526–1848. Budapest, 1994.

281 (Megjegyzés - Popup)

Péter Dominkovits: Das ungarische Komitat im 17. Jahrhundert. Verfechter der Ständerechte oder Ausführungsorgan zentraler Anordnungen? In: Petr Mat'a – Thomas Winkelbauer (Hrsg.), Die Habsburgermonarchie 1620–1740. Leistungen und Grenzen des Absolutismusparadigmas (=

Forschungen zur Geschichte und Kultur des östlichen Mitteleuropa Bd. 24.) Stuttgart, 2006. 401–441.

282 (Megjegyzés - Popup)

Vgl. dazu: Harald Prickler – Felix Tobler: Burg und Grafschaft Forchtenstein. In: Bollwerk Forchtenstein (Burgenländische Forschungen, Sonderband XI), Eisenstadt, 1993, 20 ff.

283 (Megjegyzés - Popup)

Magyar Országos Levéltár Budapest (=MOL), Esterházy család hercegi ágának levéltára, P 108, Rep. 2. et 3., Fasc. C, Nr. 45.

284 (Megjegyzés - Popup)

Ebenda

285 (Megjegyzés - Popup)

Ebenda Nr. 45 et A.

286 (Megjegyzés - Popup)

Ebenda Nr. 48. Wien, 1669, XI, 23

287 (Megjegyzés - Popup)

Ebenda Nr. 51.

288 (Megjegyzés - Popup)

Ebenda, Nr. 53.

289 (Megjegyzés - Popup)

Vgl. dazu Horányi Mátyás: Das Esterházysche Feenreich. Beitrag zur ungarländischen Theatergeschichte des 18. Jahrhunderts. Budapest, 1959. 157 f.

290 (Megjegyzés - Popup)

Vgl. dazu ausführlich: Theresia Gabriel: Solenitäten anlässlich der Installation vom Fürst Nikolaus II. Esterházy zum Obergespan des Komitates Ödenburg im Jahre 1794. In: Harald Prickler – Johann Seedoch (Hrsg.): Eisenstadt. Bausteine zur Geschichte. Eisenstadt, 1998. 143–154.

291 (Megjegyzés - Popup)

Vgl. dazu: Viktor Jovanovic: Die feierliche Installation des Fürsten Paul Esterházy in Eisenstadt (1834). In: Burgenländische Heimatblätter 3. (1934), 10–12.

292 (Megjegyzés - Popup)

Tirnitz József 80 éves In: SSz. 60. (2006), 91–98., 94.

293 (Megjegyzés - Popup)

Győr–Moson–Sopron Megye Soproni Levéltára (=SL), Levéltári irattár (továbbiakban: Li), 6/1958. A beszámolókat 1954-től egészen az 1968-ig a 14/1954. sz., a terveket a 36/1954. sz. gyűjtőaktában

őrizték.

294 (Megjegyzés - Popup)

Dr. Takáts Endre 1950 decemberében került az intézmény élére. Az említett napon mint a Nemzeti Tanács volt elnökét vettek őrizetbe. Életéről és működéséről bővebben: Turbuly Éva: Takáts Endre a Soproni levéltárban. In: Levéltári Szemle 57. (2007.) 2. sz. 57–67.

295 (Megjegyzés - Popup)

SL, Li, 405/1957.

296 (Megjegyzés - Popup)

Ha kapott írásos kinevezést, az nagy valószínűséggel a legfontosabb személyzeti ügyeket tartalmazó 693/1954. számú gyűjtőaktába került, amely általunk ismeretlen okból és időben kiemelésre került, lelőhelyét nem ismerjük.

297 (Megjegyzés - Popup)

SL, Li 482/1957., a 36/1954. sz. gyűjtőaktában.

298 (Megjegyzés - Popup)

SL, Li 27/1961.

299 (Megjegyzés - Popup)

SL, Li 471/1961.

300 (Megjegyzés - Popup)

Sümeghy Dezső (Apátfalva, 1882. jan. 6. – Sopron, 1957. ápr. 11.)

301 (Megjegyzés - Popup)

SL, Li 144/1957.

302 (Megjegyzés - Popup)

Ma Nyugat-Magyarországi Egyetem

303 (Megjegyzés - Popup)

Ma Soproni Múzeum

304 (Megjegyzés - Popup)

SL, Li 482/1956, 6/1958.,1/1959. A 14/1954. és a 36/1954. sz. gyűjtőaktákban.

305 (Megjegyzés - Popup)

477/1959. A 14/1954. sz. aktában.

306 (Megjegyzés - Popup)

SL, Li 27/1961.

307 (Megjegyzés - Popup)

SL, Li 160/1957. Takáts Endre sorait Sümeghy Dezső halálának 51. évfordulójára emlékezve közöljük. A levél eredetiben való bemutatásától annak állapota, nehezen olvashatósága miatt el kellett tekintenünk.

308 (Megjegyzés - Popup)

Szentgyörgyi Kálmánra azért esett a választás, mert Tirnitz József közeli barátja volt, és barátságuk a zene révén alakult ki. Például egyházi temetéseken együtt szolgáltak énekkel, orgonával.

309 (Megjegyzés - Popup)

Soproni Evangélikus Levéltár (=SEL), Vegyes iratok 1921.

310 (Megjegyzés - Popup)

SEL, Soproni Felső ev. egyházközség iratai, Törzslap.

311 (Megjegyzés - Popup)

SEL, Iktatott iratok 1925/108.

312 (Megjegyzés - Popup)

SEL, Konventülési jkv. 1925. június 28.

313 (Megjegyzés - Popup)

Hanzmann Károly: Helyzetrajz és adalékok a Soproni Ágostai Hitvallású Evangélikus Egyházközség 1900–1950. évi történetéhez. I. kötet, A korszak krónikája. Sajtó alá rend.: Szála Erzsébet. Sopron, 2000. (a továbbiakban: Hanzmann 2000.) 5.

314 (Megjegyzés - Popup)

SEL, Elemi iskolai évkönyv 1928/29, 9.

315 (Megjegyzés - Popup)

Hanzmann 2000, 129–130.

316 (Megjegyzés - Popup)

SEL, Iskolai Értesítő 1935/36, 9.

317 (Megjegyzés - Popup)

SEL, Iskolai Értesítő 1934/35, 14.

318 (Megjegyzés - Popup)

SEL, Iskolai Értesítő 1931/32, 18.

319 (Megjegyzés - Popup)

SEL, Iskolai Értesítő 1934/35, 30.

320 (Megjegyzés - Popup)

Hanzmann Károly: Helyzetrajz és adalékok a Soproni Ágostai Hitvallású Evangélikus Egyházközség 1900– 1950. évi történetéhez. II. kötet, A korszak munkaágai és emberei. Sajtó alá rend.: Szála Erzsébet. Sopron, 2003. 74.

321 (Megjegyzés - Popup)

Hanzmann 2000, 202.

322 (Megjegyzés - Popup)

SEL, Iskolai Értesítő 1933/34, 13.

323 (Megjegyzés - Popup)

Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára, Anyakönyvi iratok gyűjteménye, Sopron: 1939/259. sz. házassági anyakönyvi bejegyzés.